

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

MALİK BİN NEBİ’NİN DİN VE TOPLUM GÖRÜŞÜ

Yüksek Lisans Tezi

SÜMEYYE KAPLAN

İstanbul

2019

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

MALİK BİN NEBİ’NİN DİN VE TOPLUM GÖRÜŞÜ

Yüksek Lisans Tezi

SÜMEYYE KAPLAN

Danışman

Prof. Dr. Ali COŞKUN

İstanbul

2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİN SOSYOLOJİSİ Bilim Dalı TEZLİ
YÜKSEK LİSANS öğrencisi SÜMEYYE KAPLAN'ın MALİK B. NEBİNİN DİN VE
TOPLUM GÖRÜŞÜ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2019 tarih ve
2019-22/7 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi
olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 01.08.2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. ALİ COŞKUN	
2.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi FATMA ODABAŞI	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ZEKİ ARSLANTÜRK	

ÖZET

Tezli Yüksek Lisans

MALİK BİN NEBİ’NİN DİN VE TOPLUM GÖRÜŞÜ

Sümeyye KAPLAN

Marmara Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Bu tez, yaşadığı toplumun yanı sıra, tüm İslam toplumlarının sorunlarıyla yakında ilgilenmiş, Batı ve Doğu kültürünü yakından tanımasının sonucu olarak onları, özgün bir perspektif ile analiz etmiş, bahsi geçen sorunlara çözüm yolları önermiş ve Müslüman bilginler tarafından kabul görmüş, eylem ve fikir adamı, Malik bin Nebi’nin Din ve Toplum Görüşlerini ele almak amacıyla yazılmıştır.

Malik bin Nebi için toplumların ulaşması gereken yegane amaç, medeniyettir ve o, medeniyet görüşünün temellerini dine dayandırmıştır.

Toplum kendisinin sömürülmesine izin verdiği sürece sömürülmeye devam edecektir ve hatta bu toplum, kendisini değiştirmedikçe, yani içten dışa doğru yenileşme ve kendi dinamizmini keşfetme hali olmadıkça sömürülmeye devam edecektir. Bu konuda Bin Nebi, sömürge ruhu veya sömürüye yatkınlık nosyonlarını geliştirmiştir.

Malik bin Nebi, toplumu ve toplumsal eylemleri, analizci bir yaklaşımla; kişiler, düşünceler ve nesneler evreni biçiminde kategorize etmiştir. Bin Nebi, kişiler evreninde insan unsurunu işlerken, aynı zamanda insanın medenileşme yolundaki işlevine de dikkat çeker. Düşünceler evreninde, düşüncelerin orijinalliğine ve toplumsal dinamizme hizmetine ayrıca nesneler evreninde ise nesnelerin toplumun nezdindeki psikolojik konumuna dikkat çekmiştir. Sonuç olarak tüm bu evrenleri organize eden ve varlığı toplumsal bağlamda zorunlu olan sosyal ilişkiler ağına değinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Malik bin Nebi, Din, Medeniyet, Sömürge Ruhu.

ABSTRACT

Master of Arts with Thesis

MALIK BIN NEBI'S OPINION OF RELIGION AND SOCIETY

Sümeyye KAPLAN

Marmara University

Institute of Social Science

Department of Philosophy and Religious Sciences

The biggest reason of society beeing colonial is the society itself. If the society allows the colonization, then it will continue and if the society doesn't change itself, to explain; if they dont try to renew theirselves from inside to outside and if they are not in the state of finding their own dynamism, then the colonization will keep going as the same. Bin Nebi developed the colonial soul and colonial predisposition notions about this issue.

Malik Bin Nebi categorised the society and the social acts by persons, thoughts and matter universe in a analyser approach. While Bin Nebi applying the human element in the persons universe, at the same time, he pointed the functions of the people in the process of civilization. In the universe of thoughts, he pointed the originality of the thought and serving the social dynamism also in the universe of matter, he pointed the psychological possession of the matter in the society. As a result, Bin Nebi pointed the social relations that organized all these universes and that are obligatory in social way.

This thesis has been written to show Malik Bin Nebi's opinions about society and religion who was interested with Islamic society problems closely, tried to show new perceptions, showed ways to solve those problems and he was also praised by many wise religious people.

For Malik Bin Nebi, the main reason that societies needs to approach is civilization and he insisted the idea of civilization into religion. According to Bin Nebi, religion is the catalyzer of a society and it is the main motivation in the way to civilization.

Keywords: Malik bin Nebi, Religion, Civilization, Colonial Soul.

ÖNSÖZ

1905-1973 yılları arasında yaşamış olan Malik bin Nebi, bu dönemde İslam toplumunun sorunlarına gerçekçi bir bakış açısı ile ayna tutması, klasik yaklaşımların ötesinde realist tavrı ve özgün fikirleri ile adından söz ettirmiştir. Yaşadığı Cezayir toplumundaki siyasi ve sosyal sorunlarla yakından ilgilenmiş ve özelde Cezayir’de, genelde ise İslam toplumunda var olan sorunlara çözümler üretmek için hayatı boyunca çaba göstermiştir.

Malik bin Nebi’nin özgün fikir dünyasına giriş yaparak onun din ve toplum görüşlerini incelemeyi amaçladığımız çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm klasik bir giriş niteliğindedir. Malik bin Nebi’nin hayatının özetine, düşüncelerinin şekillenmesinde büyük önem arz eden ıslahat hareketine ve etkilendiği şahsiyetlere bu bölümde yer verilmiştir. Ayrıca eserlerinin kısa tanıtımı bu bölümün alt başlıklarıdır.

İkinci bölümde, Malik Bin Nebi’nin özgün fikir dünyasındaki sosyolojik ana kavramları incelemeye çalıştık. Malik Bin Nebi’nin dinamik toplum görüşü ve işlevsel din fonksiyonlarını ifade tarzı ve medeniyet fikri çalışmamızın ana temelini oluşturmaktadır. Malik bin Nebi’nin, din vakıası bağlamında oryantalizm, sömürge, sömürüye yatkınlık, fikir unsuru, demokrasi, ekonomi, kültür, politika ve ideoloji gibi nasyonel tanımlarına yer vererek çalışmamızı ve Bin Nebi’nin din ve toplum anlayışını daha anlaşılır hale getireceğini düşündük.

Üçüncü bölümde Malik bin Nebi’nin sosyolojik anlamda üçlü temellendirmelerini ifade etmeye çalıştık. Ayrıca bu bölümde Malik Bin Nebi’nin İbn-i Haldun’dan nasıl ve hangi bağlamlarda etkilendiğini ortaya koymaya çalıştık. Malik bin Nebi’ye göre, medeniyet, döngüden ibarettir ve bunun doğal sonucu olarak, medeniyetin hareketi ise döngüsel yöndedir. Dolayısıyla medeniyet, statik değil dinamik bir olgudur. Malik bin Nebi manevi evre, rasyonel evre ve içgüdüsel evre olmak üzere medeniyetin döngüsellliğini formüle etmiştir. Bunun yanı sıra bu bölümde Malik bin Nebi’nin üçlü toplum çağı temellendirmesine yer verdik. Şöyle ki, Bin Nebi’ye göre toplumlar, tarihi süreç içinde, medeniyet öncesi toplum, medeni toplum ve medeniyet sonrası toplum olmak üzere sosyolojik evrelerden geçer. Malik Bin Nebi’nin bu noktada

dikkat çektiği konu, medeniyet öncesi toplum ile medeniyet sonrası toplumun medenileşme potansiyeli bağlamındaki farkıdır. Son olarak bu bölümde Malik Bin Nebi'nin toplumun üç evreni temellendirmesine yer verdik.

Çalışmamızı Malik bin Nebi'nin Türkçe'ye çevrilmiş eserlerinin tamamını okuyup, analiz ederek oluşturduk ve çalışmamızda referans gösterdiğimiz ayetlerin meallerini metin içerisinde gösterirken yerlerini ise dipnotta vermeye çalıştık.

Çalışmamızın ortaya çıkış ve tamamlanma sürecinde bilimsel desteğini ve ilgisini esirgemeyen sayın tez danışmanı hocam Prof. Dr. Ali Coşkun'a teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmalarım boyunca maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve her daim yanımda olan saygıdeğer eşim, Enes Okan Kaplan başta olmak üzere, ilme verdiği yüksek değer ile hayatımda daima idol mesabesinde olan sevgili dedem, Said Yıldırım'a, sevgisini ve desteğini her zaman yanımda hissettiğim anneme ve babama, tüm aileme ve dostlarıma teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Sümeyye KAPLAN

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTARCT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
A. Konu.....	1
B. Amaç ve Önem.....	2
C. Yöntem.....	2

I.BÖLÜM

MALİK BİN NEBİ’NİN BİYOGRAFİSİ

1.1. Hayatı.....	3
1.1.2. <i>Islahatçı Düşünce, Malik bin Nebi’nin Etkilendiği ve Etkilendiği Şahsiyetler</i>	7
1.2. Eserleri.....	17

II. BÖLÜM

MALİK BİN NEBİ’YE GÖRE TEMEL KAVRAMLAR

2.1. Din.....	20
2.1.1. <i>Oryantalizm</i>	30

2.2. Toplum ve Toplumsal Değişim.....	36
2.3. Medeniyet.....	40
2.4. Sömürü ve Sömürge.....	47
2.4.1. Sömürge Ruhu ve Sömürüye Yatkınlık.....	53
2.4.2. “İdeolojik Savaş Ajanları”nın Sömürü ve Sömürge Toplumdaki Fonksiyonu.....	62
2.5. Fikir Unsuru.....	65
2.5.1. Ölü ve Öldürücü Fikirler.....	66
2.5.2. Fikir ve Put.....	68
2.6. Demokrasi.....	70
2.7. Ekonomi ve Müslüman.....	72
2.8. Kültür.....	73
2.9. Politika ve İdeoloji.....	77

III. BÖLÜM

MALİK BİN NEBİ’NİN DÜŞÜNSEL TEMELLENDİRMELERİ

3.1. “Medeniyetin Döngüsel Hareketi” Temellendirmesi.....	81
3.1.1. Medeniyet Döngüsünün Tanımı.....	81
3.1.2. Medeniyet Döngüsünün Üç Aşaması.....	84
3.1.3. Medeniyet Döngüsünün Evrenselliği.....	89
3.2. Toplumun Üç Aşaması Kuramı.....	90
3.2.1. Medeniyet Öncesi Toplum.....	91

3.2.2. <i>Medeni Toplum</i>	91
3.2.3. <i>Medeniyet Sonrası Toplum ve Önemi</i>	93
3.3. <i>Toplumun Üç Evreni ve Önemi</i>	94
3.3.1. <i>Kişiler Evreni</i>	96
3.3.2. <i>Düşünceler Evreni</i>	97
3.3.3. <i>Nesneler Evreni</i>	99
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA.....	104

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.	Doğum
Derg.	Dergi
Dr.	Doktor
Edit.	Editör
Hız.	Hazreti
İFAV	İlahiyat Fakóltesi Vakfı
M.S.	Milattan sonra
Ö.	Ölüm
s.	Sayfa numarası
s.y.	Sayı
Üni.	Üniversite
vd.	Ve diğér
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

Malik bin Nebi, Doğu-Batı kültürünü yakından tanıması sonucu gelişen özgün perspektifi ile din ve toplum dair olguları ve İslam toplumlarının, kültürel, bilimsel, ekonomik geri kalmışlık, sömürülme hali, Batı'ya karşı aşağılık kompleksi gibi, köklü sorunlarını yeniden yorumlamıştır. Nitekim Malik bin Nebi özgünlüğü ve realist tutumu ile fikirsel bağlamda farkını ortaya koymuş ve Müslüman fikir adamları tarafından kabul görmüştür.

Malik bin Nebi, bütün teorilerinin özünde medeniyet vurgusu yapmış ve medeniyetin çeşitli hallerini, hareketini, işlevini ve görevini çalışmalarında konu edinmiştir. Bununla birlikte dini her daim medeniyetin katalizörü ve ilk hareket ettiricisi kısaca olmazsa olmazı olarak nitelendirmiştir.

Malik bin Nebi geliştirdiği kavram ve teorileri ile sadece İslam dünyasında kalmayıp, Batı dünyası ile de evrensel bir kıyas ve nitelendirmelere başvurmuştur. Nitekim medeniyet döngüsünün evrenselliği bağlamında bu konu, Bin Nebi tarafından gözler önüne serilmektedir.

A.KONU

İslam düşünce dünyasının önemli bir fikir insanı olan Malik bin Nebi'nin din ve toplum görüşü ele alınmıştır. Yüzyıllardır sömürü altında bulunan İslam toplumlarının neden bu durumdan kurtulamadıklarını realist bir bakış açısı ile teorileştiren Bin Nebi, bu konuya medeniyet bağlamında yaklaşmış ve medeniyetin dinamizmini sağlayan hareketin menfi yöne evrildiği noktada medeniyetlerin dağılma ve çözülme dönemine geçtiğini vurgulamıştır. Kendine özgü bir perspektifle toplumsal sorunları mercek altına alan Bin Nebi, sömürü gerçeğine bir de sömürülme ve ezici iç faktör penceresinden bakmıştır.

Toplumların fikir dünyalarının öneminin vazgeçilmez olduğunu savunan Malik Bin Nebi, bir toplumun zenginliğinin sahip olduğu nesnelerle değil; sahip olduğu orijinal fikirlerle ölçülebileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda ana modelinden sapmış olan ölü fikirlerin ve köklerini kaybetmiş öldürücü fikirlerin toplumsal realitesi

hakkında düşüncelerini belirtmiştir. Malik bin Nebi'nin geliştirdiği bu özgün kavramlar ve perspektifler çalışmamızın temel konusu olmuştur.

A. AMAÇ VE ÖNEM

Malik Bin Nebi'nin din ve topluma dair görüşlerinin, İslam toplumu içerisindeki yeri, işlevi ve önemi çalışmamızın en temel amacını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, Malik Bin Nebi'nin din ve toplum görüşünün ve bu görüşleri bağlamında ortaya koyduğu fikir ve nosyonların, din sosyolojisi açısından önemi, etki ve katkıları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Malik bin Nebi'nin, İslam toplumuna kazandırdığı orijinal perspektifler ve bu perspektiflerin kazandırdığı toplumsal öz değerlendirme olgusu, çalışmamızı ele alma sebebimizi oluşturmaktadır.

C. YÖNTEM

Psikoloji, sosyoloji, antropoloji, eğitim gibi sosyal bilim alanlarında insan ve toplum davranışları incelenmektedir. Bu davranışları nicel olarak açıklamak zordur. Ölçümler bize kaç kişinin nasıl davrandığını gösterir, ama “niçin?” sorusuna cevap veremez. İnsan ve grup davranışlarının “niçin” ini anlamaya yönelik araştırmalara niteliksel araştırma denir.¹ Nitel araştırma, gözlem görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanır. Başka bir deyişle nitel araştırma, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı bulundukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır.² Elde edilen verilerin belirlenen temalara göre özetlenip yorumlandığı betimsel analiz yöntemi ve ayrıca toplanan verilerin daha detaylı bir işleme tabi tutulması amacı ile içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Ayrıca tez konusunun ilgili kaynaklardan taranması suretiyle bir veri toplama tekniği olan dokümantasyon yöntemi kullanılmıştır.

¹ Murat Altındağ, "Nitel Araştırma Teknikleri" ,**Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üni. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2005, s.2.

² Hasan Şimşek ve Ali Yıldırım, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yay., 2003, s.19.

I.BÖLÜM

MALİK BİN NEBİ’NİN BİYOGRAFİSİ

1.1. Hayatı

Malik Bin Nebi 28 Ocak 1905’te Kostantîne (Kosantîne) doğdu. İlk ve orta öğrenimini ailesinin memleketi olan Tibisse’de (Tebessa) ve Kostantîne’deki bir Fransız okulunda tamamladıktan sonra tahsiline devam etmek üzere 1930 Eylülünde Fransa’ya gitti. Gençlere maddî yardımda bulunan Paris’teki bir Hristiyan gençlik derneğine üye oldu. Böylece Batılı tarzdaki düşünce yapısını daha yakından tanımış oldu. Bu arada Doğu Araştırmaları Enstitüsü’nün giriş sınavına katılma başvurusu dinî ve siyasî sebeplerle geri çevrilince Elektrik Mühendisliği Enstitüsü’ne girdi. İhtida ederek Hatice adını alan ve Fransa’da kaldığı yıllar boyunca kendisine büyük destek sağlayan eşiyle de bu sırada tanışıp evlendi. 1935’te elektrik mühendisi oldu. ³

Paris’te Sorbon, Fransız Koleji ve Doğu Dilleri Enstitüsü gibi akademik çevrelerden birçok araştırmacı ve fikir adamıyla tanıştı. Zamanının büyük kısmını felsefe, sosyoloji ve tarih çalışmalarına ayıran Mâlik b. Nebî, Fransa’da öğrenim gören Arap ve Müslüman gençlerin aksine kimliğini kaybetmeden Fransa şartlarında kültür, medeniyet, yenileşme, kalkınma, sömürgecilik ve bağımsızlık gibi konularda birikim sahibi olmaya çalıştı. Malik Bin Nebi, gençliğinden itibaren kendisini kuşatan olayların analizine eğilimli olmuştur. Metodik kültürü sayesinde, geri kalmış İslam dünyasının problemini her şeyden önce bir medeniyet problemi olarak teşhis etmiştir.⁴

Ayrıca Fransa’da yaşayan Kuzey Afrikalı gençlerin sömürgeci yönetimlere karşı bilinçlenmesini sağlamaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Cezayirli işçileri eğitmek üzere kurulan Cezayir İslâm Kültür Merkezi’nin müdürlüğünü yapmıştır. Özellikle ülkesindeki Fransız sömürgeciliğine karşı tavrı ve görüşleri sebebiyle Paris’te çeşitli sıkıntılarla karşılaştı. Elektrik mühendisi olmasına rağmen Fransa’da kendisine iş verilmediği gibi Cezayir’deki babası da memuriyetten uzaklaştırıldı.⁵

³ Said Murad, “Malik Bin Nebi”, *İslam Ansiklopedisi*, C.27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, s.513-514.

⁴ Murad, *a.g.e.*, s. 513-514.

⁵ Murad, *a.g.e.*, s.513-514.

II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Paris'te yaşaması daha da zorlaşınca 1939'da Cezayir'e gittiysen de aynı yılın eylülünde geçim sıkıntısı yüzünden Fransa'ya dönmek zorunda kaldı. Almanların Paris'i işgali sırasında bazı mücadeleci gençlerle birlikte Paris'te Kuzey Afrika'nın kurtuluşu için bir hareket oluşturmaya çalıştı. 1944 yılında tutuklandı ve on ay kadar hapiste kaldı. Cezayir'de vuku bulan kanlı olaylardan sonra ikinci defa hapsedildi.⁶

1956'da Fransa'dan ayrılan Mâlik b. Nebî hac görevini ifa ettikten sonra Kahire'ye gitti. Burada Cemal Abdünnâsır ile görüşti. Çalışmalarını sürdürebilmesi için Mısır hükümeti kendisine maaş bağladı. Kahire'de Arapça'sını ilerletti. Bir kültür merkezi haline gelen evinde gençlere İslâm dünyasının meseleleri ve bunların çaresiyle ilgili fikirlerini aktardı. Aynı amaçla Suriye, Lübnan, Suudi Arabistan ve Küveyt'e giderek konferanslar verdi.⁷

Kahire'deki İslâm Konferansı'nın danışmanlığını yaptı. "Kahire'de kaldığı süre içinde Meadi Caddesi'ndeki evi paylaştıkları Fevzi Hasan ondan şöyle söz eder:

*"Onunla aynı evde kalırken onu iki halden birinde görürdüm: Ya ibadet halinde ya da düşünme ve yazma halinde. Odasının penceresi açıksa yazıyordu. Pencere kapalıysa Allah'ı anma ve ibadetle meşguldür. Mâlik, eğlence yerlerine gitmez, herhangi bir oyun oynamazdı. Sigarayı içmeyi de kendisine yasaklamıştı."*⁸

Bu arada telif çalışmalarını sürdürdüğü gibi daha önce Fransızca yazdığı eserleri Arapça'ya çevrildi ve Arap dünyası onun fikirlerini tanımaya başladı. Cezayir'in istiklâlini kazanması üzerine 1963'te ülkesine dönen Mâlik bin Nebî Cezayir Üniversitesi rektörlüğüne, ardından yükseköğretim danışmanlığına getirildi. 1967'de görevinden ayrılarak bütün vaktini ilmî ve fikrî çalışmalara ayırdı. 31 Ekim 1973'te vefat etti.⁹

⁶ Murad, a.g.e., s.513-514.

⁷ Murad, a.g.e. s. 513-514.

⁸ Fatih Okumuş, **Çağa İz Bırakan Önderler: MALİK BİN NEBİ**, İstanbul: İlke Yay., 2008, s 37.

⁹ Murad, a.g.e., s. 513-514.

Malik Bin Nebi doğduğu zaman ve toplum için, hayatta kalan son şahitleriyle geçmiş; yetişme çağındaki istikbalin liderleriyle geleceği gözlemleyecek bir zaman kesiti biçiminde nitelendirerek Cezayir toplumu için kritik bir dönemde doğduğunu vurgulamaktadır.¹⁰

Mâlik bin Nebî üniversite öğrenciliği döneminden itibaren hayatını, İslâm dünyasının sömürge durumuna düşmesinin temel sebeplerini ve kurtuluş çarelerini tespit etmeye ve yazmaya adanmıştır. Onun asıl konusu medeniyettir. Malik Bin Nebi, sömürge olan bir toplumun içine doğmuştur ve hayatı boyunca sömürgecilik, sömürge ruhu ve bu köklü sorunun çözümü için fikir ve eserleriyle mücadele vermiştir. Ayrıca Fransa'da eğitim alan Bin Nebi, Batıyı dışardan değil; aksine bizzat içinde yaşayıp, kendisi gözlemleyip öğrenmiştir. Yükseköğrenimini Batı'da gördüğünden eğitim açısından Batılı bir ürün olarak değerlendirilmesine rağmen, İslam'a olan inanç ve teslimiyetini terk etmeyen, evrensel insani çabalara olumlu bir katkıda bulunmayı ve onun bir parçası olmayı mümkün kılan öz eleştirciliği daha yüksek seviyelere ulaştırmayı başarmada büyük mesafeler kat eden bir düşündürüdür. Müslümanların kaderini ilgilendiren konularla hem bir sosyolog hem de bir düşünür olarak ilgilenmiştir. Bu anlamda, İslam ülkelerinde tanınmasının en önemli sebebi sömürü ve medeniyet hakkındaki gerçekçi değerlendirmeleri olmuştur.¹¹

Müslümanların meselelerini bir medeniyet meselesi olarak gören Mâlik b. Nebî bir milletin insanlık gerçeğini, medeniyeti kuran ve yıkan etkenleri doğru kavramadıkça kendi medeniyet problemini aşmasının da mümkün olmayacağını söyler. Medeniyet, bir topluma her ferdinin ilerlemesi için gerekli olan bütün unsurları sağlayan manevi ve maddi amillerin toplamıdır. Diğer bir ifadeyle medeniyet bir topluma, fertlerinden her birinin çocukluğundan yaşlılığına kadar varlığının her aşamasında ilerlemesi için gerekli desteği sağlayan ahlâkî ve maddî şartların toplamıdır. Böylece medeniyet, onu inşa etmek isteyen milletin her gün ortaya koyduğu gayretlerin neticesini oluşturur. Mâlik b. Nebî, medeniyetler arasında demir perdeler bulunmadığını belirterek İslâm ve Arap

¹⁰ Malik Bin Nebi, **Çağa Tanıklığım**, (Çev. İbrahim Aydın), İstanbul: Bir yay., 1987, s.11.

¹¹Tamer Yıldırım, "Malik Bin Nebi'de Sömürülebilirlik Olgusu", **Milel ve Nihal Derg.**, c.8 , sy.2, 2011, s.35.

dünyasının kendi kimliğini korumak şartıyla Batı medeniyetine açılmasının ve ondan bazı şeyler almasının zaruri olduğunu ifade etmektedir.¹²

Malik Bin Nebi'nin hayatında Cezayir'in Fransızlar tarafından işgalini, sömürülmesini, Cezayirli Müslüman direnişini, bu direnişte karşılaştığı iç engelleri ve düşünürün bu sosyolojik durumdan nasıl, ne ölçüde ve hangi cihetlerde etkilendiğini, bütün bir İslam dünyasına örnek olacak şekilde okumak mümkündür.¹³

Bin Nebî'nin, kitaplarının yayın hakkını kendisine bıraktığı avukat Ömer Miskavi ise onun hakkında şunları söylemektedir:

“Bin Nebî'nin görüşleri İslâm toplumunun fıkıh bilgisine yeni bir şey eklemes. Yahut ona, çağdaş medeniyet tecrübesinden süzölmüş bir bilgi sunmaz. Bin Nebî'nin görüşleri mevcut bilgi dağarcığını, insana ileriye yönelik adımlar attırarak eğitsel kavramlar olarak düzenler.”¹⁴

Kıdemli temsilcisi olan Cevdet Said, Malik Bin Nebi'yi yakından tanıyordu ve Bin Nebi hayatı ve şahsiyeti hakkında şu cümleleri söylemiştir:

“Mısır'da okurken, henüz fakölteyi bitirip ayrılmadan Lübnanlı bir arkadaşım bana Mâlik Bin Nebî'nin Şurûtu'n-Nahda isimli eserinden bir nüsha getirmişti.

Fransa'dan sıkılıp Hulvan'a yerleşen Mâlik, kitaplarını orada yazmaya devam ediyordu. Bu haberi aldığımnda Kahire'den Hulvan'a gidip Mâlik'i ziyaret ettim. Beni onunla Av. Ömer Miskâvi tanıştırmıştı.

Fransızcası iyi mütercimler Mâlik'in kitaplarını Arapça'ya çevirmeye başlamışlardı. Biz de Arapça'ya çevrilip basılan bu eserleri okumaya başlamıştık. Mesela, kız kardeşimle birlikte Fikratu'l- İfrıkıyyeti'l- Âsyeviyye kitabını satır satır ders işler gibi okumuştuk. Beşeriyetin yeryüzüne dağılışını o kitap sayesinde öğrenmiştim. Kitap insanlık tarihine kuvvetli bir ışık tutuyordu. İnsanların ten rengiyle değil, ilim dereceleriyle diğerlerinden üstün olabileceklerini bu okumalardan sonra daha derin öğrendim.

¹² Murad, a.g.e., s. 513-514.

¹³ Malik Bin Nebi, **Asrın Şahidinin Hatıraları**, (Çev.Ergun Göze), İstanbul: Boğaziçi Yay., 1991, s.10.

¹⁴ Fethi Güngör, **Malik Bin Nebi: İslam Medeniyetinin Sadık Muhafızı**, İstanbul: Çıra Yay., 2019, s.29.

Hacdan dönerken Mâlik, hanımıyla birlikte Şam'a uğramıştı. Evime davet edip kendisine Hattâ Yuğayyirû mâ bi Enfusihim isimli kitabımdan bir bölüm okumuştum. El yazısıyla, 'Hatt-ı Meğâribe' tarzında, önce Fransızca bir takdim yazmıştı, bu takdimi yine kendisi Arapça'ya çevirip yazmıştı. Her iki yazı suretini de kitabımın giriş kısmına koymuştum.

1973'te vefat ettiğini ben hapisteyken öğrendim. Tedavi için Fransa'ya gitmiş ama deva bulamamış. Daha sonra mezarını ziyaret ettim Cezayir'de... ”¹⁵

31 Ekim 1973'te Cezayir'deki evinde vefat eden Mâlik Bin Nebî'nin mezar taşının dış yüzüne şu ibare yazılmıştır: “Sağlığında İslâm dünyasının vicdanı idi.”¹⁶

1.1.2. Islahatçı Düşünce, Malik bin Nebi'nin Etkilendiği ve Etkilediği Şahsiyetler

İslam dünyasındaki ıslahçı düşünce Arapça ismiyle *ıslah* ve *tecdid* olarak bilinmektedir. Bu ekole son iki asırda İslam dünyasının entelektüel tarihi ve dini düşüncesindeki birçok önemli isim dahildir. Bunlar arasında Cemleddin Afgani (1838-1897), Muhammed Abduh (1849-1905), Abdurrahman Kevakibi (1848-1938), Muhammed İkbal (1873-1938), Abdülhamid bin Badis (1889-1940) ve diğerleri yer almaktadır. Bu ıslahatçılar farklı bölge ve dönemlerden olsalar da, İslam dünyasına ilişkin çeşitli sorunlara yönelik belirgin bir paradigma düşünce ve yaklaşımlarıyla farklı bir düşünce ekolü oluştururlar.¹⁷

Öze dönüşü değişimin temel esası olarak algılamak suretiyle “selef-i salihin” in yaşamını örnek almak gerektiği hususunda ıslahatçı yaklaşım, her ne kadar selefi yaklaşımla¹⁸ paralellik arz ediyorsa da siyasal, sosyal açıdan dönüşüme ve ilerlemeye

¹⁵ Güngör, a.g.e., s.11.

¹⁶ Okumuş, a.g.e., s.41.

¹⁷ Dr. Bedran bin Lahsen, **Malik Bin Nebi'de Medeniyet**, İstanbul: Mahya Yayınları, 2013, s.254.

¹⁸ Temelleri daha eskilere dayanmakla birlikte VI. (XII.) yüzyılda belirgin hale gelen Dımaşk ehl-i hadîs çevresi Bağdat âlimlerinin aksine daha sert bir eğilimi temsil etmiştir. Bağdat ve Mekke'de Hanbelî ulemâsının yanında tahsil gören Muvaffakuddin İbn Kudâme öğreniminin ardından Dımaşk'a yerleşmiş, Tahrimü'n-naazar fî kütübî Ehli'l-kelâm gibi reddiyelerinin yanı sıra münazaracı kişiliğiyle ehl-i hadîs hareketinin bölgede kök salmasına ve güçlü âlimlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Bunların başında VII. (XIII.) yüzyılın ikinci yarısında yetişip çok sayıda eser telif eden Takıyyüddin İbn Teymiyye ve onun en önemli öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye gelir. Bu

daha çok önem verdiği için bu yaklaşımdan ayrılmaktadır. Zira ıslahatçı bakış açısı, klasik selefi yaklaşımdan farklı olarak değişimi sadece inanç ve ibadetlerle sınırlı görmez. Islahatçılara göre değişim sosyal ve siyasal alanlara kadar uzanmaktadır. Genelde ıslahatçı yaklaşım, sadece tarihsel bir dönem olarak kalmaktadır. Bazı Arap toplulukları, bu dönemden daha çok sosyal değişimi şekillendirerek ıslahatçıların ortaya koydukları bu tarihsel dönemi seçmişlerdir. Ancak, ıslahatçı düşünürleri tanımlayan en belirgin özellikleri, onların doğru yönlü bir dirilişin, yalnızca bilim, güzel ahlak ve yenilenme üzerinde şekillenebileceğine olan inançlarıdır.¹⁹

Islahatçı düşünürler, çabalarını İslam toplumu ve medeniyetinin yeniden yapılandırılmasına, düşünce yapılarında pragmatik bir değişime, Müslümanların, İslam'ın ve dünyanın gerçeğini anlamalarına, İslam'ın hurafelerden ve batıl inançlardan izole edilerek bir uyanışın gerçekleşmesini sağlamaya harcadılar. Islahat hareketi içinde Tevhid fikri İslam esaslarının diğer tüm dinamik ilkelerinin ekseni olduğu görüşü, İslam dünya görüşünü yeniden canlandırma açısından önem arz etmektedir.²⁰

Dini, toplumu motive edici ve medeniyet değerlerinin katalizörü olarak gören Malik Bin Nebi'ye göre ıslahatçı düşünce; dinamizmi nedeniyle Bağdat'taki Abbasi Hilafetinin çöküşünden bu yana, durağan İslam dünyasında ıslah ve yenilenme imkanına sahip tek İslami düşünce, Allah'ın birliği etrafında gelişen İslami doktrinlerin açıklık ve kapsamlılığına dönüşünü ifade eden yeni bir düşünce sistemiydi.²¹

ikisinin çalışmalarıyla ehl-i hadîs ekolü sistematik Selefilığe dönüşmüştür. Bu âlimlerin en önemli özelliği, yaptıkları tahlil ve farklı ilmi çıkışlarla görüş ve düşüncelerini etkin bir konuma getirip kelâm, tasavvuf ve felsefe gibi geleneklere alternatif bir seviyeye çıkarma gayretidir. Önceki temsilciler, ilk dönemden itibaren gelen bazı görüşleri savunmakla birlikte bunları temellendirme ve yeniden inşa etme yolunda kapsamlı bir çaba içine giremedikleri için görüşleri çoğunlukla reddiye türü ifadelerden ve birbirini tekrar etmekten öteye geçmemiştir. Bu sebeple İbn Teymiyye hareketi bütün ehl-i hadîs geleneği içinde ayrı bir konuma sahiptir. Haçlı seferleri ve Moğol istilâsı etkilerinin görüldüğü bir dönemde İbn Teymiyye, Müslümanların inancını ve birliğini güçlendirmek amacıyla öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye ile birlikte katı lafızcı bir yaklaşımdan Kur'an ve Sünnet çerçevesi içinde dinî bir akılcılığa yer veren anlayışa geçiş yapmıştır. Bu sırada Selef'in görüşlerine vurgu yapıp onlara bağlılıklarını ifade ettikleri için sonraları ehl-i hadîs yerine daha ziyade Selefî adıyla anılmışlardır. Muteahhirin döneminde İbn Teymiyye'nin yolundan gidenlerin Selefilik'le özdeşleşmesine yol açan hususlar, hem kendisinin hem öğrenci ve takipçilerinin İslâm ilimlerini felsefi düşüncelerden arındırma, ayrıca tasavvuf adı altında Müslüman toplumu şahıs veya nesnelere kutsiyet atfeden uygulamalardan ve yaygınlaşma temayülü gösteren hurafelerden uzaklaştırma çabaları olmuştur. İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'den sonra Yemenli âlim İbnü'l-Vezîr ve Hint ıslahatçılarından Şah Veliyyullah, Kur'an ve Sünnet akılcılığı üzerine kurulu ilim anlayışını temsil etmişlerdir. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî de Selefî yaklaşımı savunan ve modern döneme intikal etmesine katkıda bulunan önemli şahsiyetlerinden biridir.

¹⁹ Ali Kureyşi, **Malik Bin Nebi'ye Göre Toplumsal Değişim**, (Çev. Mustafa Altunkaya), İstanbul: Ekin Yay., 2002. s.52.

²⁰ Lahsen, *a.g.e.*, s.255.

²¹ Lahsen, *a.g.e.*, s.258.

Bin Nebi'ye göre, Efgani ve onun, Abduh, Rıza, Bin Badis gibi öğrencilerinin başlattığı İslam dünyasındaki ıslah hareketi, asırlardır miras olarak devralınan hastalıklar ve gerileme nedenlerini süzerek İslam kültürünü rafine etmenin bir yolunu oluşturmuştur.²² Nitekim ıslahat metodu İslam dünyası üzerinde etkisini uzun süre muhafaza edememiştir. Bu durumu Malik Bin Nebi şu sözlerle ifade etmiştir:

“Uyanışımızın derinlerine indiğimizde, Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh ve Reşit Rıza gibi liderlerimizin bizleri uyandıran o değerli seslerine kulak verdiğimizde, çizdikleri rotayı da görürüz! Bu rota, medeniyete götüren yoldan başkası değildir. Hepimiz o rotayı izleyerek yola çıktık. Fakat ne üzücüdür ki hedefimizi belirleyemediğimiz gibi yol üzerindeki işaret levhalarını da yeterince açıklayamadık. Uygarlık yürüyüşümüzü başka medeniyetlerin uygarlık yürüyüşü ile kıyasladığımızda yavaş gittiğimizi görmekteyiz. Bunun sebebi sosyolojik gelişimimizin sürat faktörüne etkisidir. Bizler, İslami uyanışın öncülerinden sayılan Cemaleddin Efgani'yi dinleyerek bu yolda yürümeye başladığımızda tarih 1858'i gösteriyordu.”²³

Islahatçı ulemanın hareketi sürekli olamamış, belli bir dönemde belli bir fonksiyon ifa ettikten sonra tarihe mal olmuştur; çünkü inisiyatifi elinden kaçırmış, politikacıların gölgesinde kalmış, onların kendisini kullanmalarının önüne geçememiştir.²⁴ Bunun yanında Malik Bin Nebi ıslahatçı düşünce çatısı altında bulunanların teorik fikirlerini yeterince pratiğe geçirememelerini eleştirmiştir. Islahatçıların çabaları sistematik olmaktan uzak ve yetersiz görmüştür.²⁵ Nihayetinde bu hareketin etkisi 1936 yılına kadar sürmüştür.

İbn Bâdîs (1889-1940): 4 Aralık 1889 tarihinde Kostantîne'de (Kosantîne) doğdu. Dedelerinden Muiz b. Bâdîs, Fas'ta Râfîzî Şîilîğe karşı çıkmasıyla meşhur olmuştur. Ailenin Kuzey Afrika'daki nüfuzu daha sonra da devam etmiş, Cezayir Fransızlar tarafından işgal edildikten sonra bu aileden bazı şahıslar ve İbn Bâdîs'in babası Fransız idaresi nezdinde önemli mevkiler edinmiştir. İbn Bâdîs, On üç yaşında hıfzını tamamladı. Daha sonra Hamdân el-Venîsî'den on dokuz yaşına kadar Arapça, fıkıh, hadis ve tefsir okudu. 1908 yılında Tunus'a giderek

²²Lahsen, *a.g.e.*, s.257.

²³Malik Bin Nebi, **Düşünceler**, (Çev. Muharrem Tan), İstanbul: Mana Yay., 2008, s.202.

²⁴Okumuş, *a.g.e.*, s.111.

²⁵Lahsen, *a.g.e.*, s.259.

Zeytûne Camii'ne (Zeytûne Üniversitesi) kaydolan İbn Bâdîs 1912'de buradan mezun olarak eğitimini tamamladı.

Mezuniyetinin ardından bir yıl aynı yerde ders veren İbn Bâdîs, 1913 yılında Cezayir'e dönerek Kostantîne camilerinde öğretimle meşgul oldu. Aynı yıl yaptığı hac yolculuğu sırasında daha önce Medine'ye yerleşen hocası Venîsî ile buluştu. Venîsî ona Medine'ye yerleşmesini tavsiye ettiyse de bağımsızlık mücadelesi veren Cezayir'e dönerek oradaki faaliyetlere katılmayı tercih etti.

İbn Bâdîs hac esnasında tanıştığı, daha sonraki faaliyetlerinde kendisine arkadaşlık edecek olan Muhammed Beşîr el-İbrâhimî ile üç ay kadar Cezayir'in durumunu ve neler yapılabileceğini müzakere ederek fikrî bir hazırlık yaptı.

Hac dönüşünde uğradığı Suriye ve Filistin'den sonra Mısır'a geçen İbn Bâdîs, orada bulunan âlimlerle İslâm dünyasının ve müslümanların çeşitli meselelerini müzakere etti. Cezayir'e dönerek yeniden Kostantîne camilerinde ders vermeye başladı. Ümmetin hasta olduğuna, ilâcının da Hz. Peygamber'in sîretinde bulunacağına inanıyordu. Bundan dolayı derslerinde daha çok Kur'an ve hadise ağırlık verdi.

Cezayir'in içinde bulunduğu durumdan kurtulması için ilim ve öğretimin yanı sıra çeşitli alanlarda cemaat faaliyetini gerekli gören İbn Bâdîs, bu amaçla 1924 yılında Kostantîne'de Cem'iyetü'l-ihâ el-ilmî adıyla bir dayanışma derneği kurmuştur.

İbn Bâdîs, bir toplumun sömürge haline gelmesinin sömürge olmaya lâayık duruma düşmekten kaynaklandığını, sömürge olmaktan kurtulmanın da bunu gerektirecek yüksek bir ahlak ve irade ile mümkün olacağını fark etmiştir. Bunun için Cezayirlilerin Fransızlardan farklılığını vurgulayan ve onların kimliklerini muhafaza ederek Fransız kültürü içinde asimile olmalarını engelleyen faaliyetleri yürütmeyi en büyük hedef olarak seçmiş ve bunu dersleri, yazıları ve konferansları ile gerçekleştirmeye çalıştığı gibi kurduğu müesseseler vasıtasıyla da davasını topluma mal etmeyi başarmıştır.²⁶

²⁶ Mazin Salah Mutabbakani, "Abdulhamid İbn Badis", **İslam Ansiklopedisi**, C.19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, s. 354-356.

Cemâleddîn Efganî (1838-1897): Efganî, Kasım 1838'de Kabil'de doğmuştur. Efganî on sekiz yaşına kadar Kâbil'de kaldı; ilköğrenimini âlim bir kişi olan babası Safder'den yaptı. Ülkenin meşhur bilginlerinden dil, tarih, din, felsefe, matematik, tıp ve siyaset alanında dersler aldı.²⁷

1883'te başlayıp vefat ettiği 1897 yılına kadar süren üçüncü dönem de Cemâleddîn Efganî'nin düşünce ve faaliyet alanı, din ve siyaset meseleleriyle bütün İslâm ülkelerinin ortak problemlerini bir bütün olarak içine almaktadır. Efganî, önceki dönemlerde belli ülkeleri yabancı boyunduruğundan kurtarmak üzere millî şuuru uyandırmaya, vatan sevgisini güçlendirmeye çalışırken bu dönemde bütün İslâm ülkeleri arasında sağlam bağların kurulması, çok yönlü dayanışmanın sağlanması ve böylece birlikte hürriyet ve bağımsızlığı elde ederek bir Müslümanlar birliği idealinin gerçekleşmesi için çaba göstermiştir.²⁸

Muhammed Abduh (1849-1905): İslam düşüncesinin yeniden canlanmasında önemli katkılarda bulunan, Mısır'ın tanınmış alimlerinden olan Muhammed Abduh, 1845 yılında Aşağı Mısır'da Bahire ilinin Mahalletü'n-Nasr Köyü'nde doğdu. Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i hıfzetti. Amcası Şeyh Derviş, geniş ufkuyla Abduh'un dini ilimlere karşı sevgi beslemesini sağladı. 1866'da İslami ilimlerin merkezi kabul edilen Ezher Üniversitesi'ne kaydoldu. Ancak, üniversitenin o sıralardaki eğitim metodu kendisini tatmin etmedi. Bir ara dünyadan tamamen elini-etegini çekip tasavvufa ağırlık verdi. Ne var ki, amcası onun inzivaya çekilerek tasavvufa yönelmesine müsaade etmedi.²⁹

Amcası dışında hayat seyri üzerinde etkili olan bir başka ve belki de en önemli kişi Cemaleddin Efgani'dir. Onunla tanışması (1872) hayatında adeta bir dönüm noktası teşkil eder. Efgani'nin etkisinde kalmanın ötesinde, en önemli talebesi olarak tanınacaktır. 1877 yılında okulunu tamamlayarak "âlim" unvanını aldı ve mezun oldu. Bir süre özel ders verdikten sonra Darü'l-Ulum'a müderris olarak atandı. Bu görevi

²⁷ Hayrettin Karaman, "Cemaleddin Efgani", **İslam Ansiklopedisi**, C.10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, s. 456-466.

²⁸ Karaman, *a.g.e.*, s. 456-466.

²⁹ Abdunasır Yiner, "İslam'ın Yeniden Yorumlanması- Muhammed Abduh", **Köprü Derg.**, sy.73, 2001.

devam ederken Efgani'nin tesiriyle yayıncılık işine de girişti. 1880 yılında sonra el-Vaka'-i Mısriye isimli gazetenin başyazarlığına getirildi.³⁰

Paris'te Efgani ile buluştu. Paris'te “el-Urvetü'l-Vuska” adlı bir dergiyi yayınladılar. Sekiz ay devam eden bu dergide, İslami uyanmaya dair yazılar yayınlandı. İngiliz işgaline karşı mücadele vererek milli şuuru uyandırmaya çalıştı. Paris'te bulunduğu senelerde bir ara derginin temsilcisi olarak İngiltere'ye gittiği ve arkadaşı Vilfried Blunt'un da yardımıyla İngiliz basınında Mısır konusunu işleyerek kamuoyu oluşturmaya çalıştığı; Winston Churchill'in babası Randolph Churchill ve bazı politikacılarla görüştüğü anlatılmaktadır.³¹ Diğer yandan İngilizler derginin İslam ülkelerine girişini yasaklayarak yayını engellediler. Bir süre sonra derginin yayını durdu.

Abduh, 1885 yılında Beyrut'a gelerek buraya yerleşti. Burada Sultaniye Medresesini açarak (veya atanmak suretiyle) eğitimle meşgul oldu. 1889 yılında Kahire'ye döndü. Kısa bir süre sonra da asliye hukuk mahkemesine hakim olarak atandı. Bu arada şariat mahkemelerinin ıslahına dair eserini yazdı. Diğer yandan gelişmesine katkıda bulunduğu el-Ezher'in idare meclisine seçildi. Ezher'in gelişmesine katkıda bulunduğu gibi geniş bir muhite hitap edecek hale getirilmesinde de önemli katkılarda bulundu. Daha önce okutulmayan tarih, coğrafya, matematik ve felsefe gibi müspet bilimlerin okutulmalarını sağladı. Mısır'da en yüksek dini makam olan müftülüğe atandıktan sonra vefatına kadar bu görevde kaldı. Görev yaptığı süre boyunca bu makama büyük bir saygınlık kazandırdı.³²

Son dönemlerinde muhtelif eserler kaleme aldı. En büyük eseri olan Risaletü't-Tevhid'i yazdı. Bazı müsteşriklerin İslam'a yönelttikleri ithamlara karşı müdafaa maksadıyla, “El-İslam ve'n-Nasraniyye Ma'a'l-İlm ve'l-Medeniyye” adlı eserini neşretti. Tefsir derslerini verirken yeni bir metot kullandı. Çok önem verdiği Kur'an-ı Kerim tefsirini tamamlamak kendisine nasip olmadı. Bazı kısımlarını neşretmiş, vefatından sonra ünlü talebesi Reşid Rıza tarafından tamamlanarak yayınlanmıştır. Henüz tasarladığı çalışmaları tamamlayamadan, 1905 Temmuz'unda vefat etti.

³⁰ Yiner, *a.g.m.*

³¹ Osman Emin, “Mısır'da Rönesans: Muhammed Abduh ve Okulu”, **İslam Düşüncesi Tarihi**, C.4, İstanbul: İnsan Yay. 1991, s.291.

³² Emin, *a.g.m.*, s.292.

Cenazesi, Kahire'deki El-Afifi mezarlığına defnedildi.³³ Mezarının üzerine bir Arap şairinin yazmış olduğu;

“Yücelik için bir mezar yaptık

Dini ve dünyayı gömdük birlikte.” beyti nakşedilmiştir.³⁴

Reşîd Rızâ (1873-1938): Muhammed Reşîd Rızâ, 18 Ekim 1865 tarihinde bugünkü Lübnan sınırları içinde yer alan Kalemûn'da doğdu. Reşîd Rızâ, Trablus Rüşdiyesi'nde bir yıllık tahsilden sonra Hüseyin el-Cisr'in hocalığını yaptığı, programında modern bilimlerin de yer aldığı el-Medresetü'l-vataniyye'de okudu. Ayrıca özel çalışmalarla kendini yetiştirmeye gayret etti. Bilhassa Gazzâlî'nin İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn adlı eseriyle meşgul oldu ve ondan çok etkilendi. 23 Ağustos 1935 tarihinde gerçekleştirdiği Süveyş seyahati dönüşünde vefat etti³⁵

Reşîd Rızâ dinî ilimlerin yeniden canlandırılması, toplumda etkin ve saygın bir konuma gelmesi için Cemâleddin Efgânî ve Muhammed Abduh'un çabalarını sürdürmeye çalışmıştır. el-Menâr dergisinde dinî ilimler alanında yazdığı makaleleri sonradan kitap halinde yayımlamış, bazı klasik kaynakları neşretmiş ve bu alandaki telif faaliyetine büyük hareketlilik getirmiştir. Ayrıca İslâm ilimlerinde söz sahibi olabilmek için Arap dil bilimlerine ve terminolojiye vâkıf olmanın zorunlu olduğunu, bunları bilmeyenlerin yanlışlıklardan kurtulamayacağını, her şeyden önce sağlam bir Arapça eğitime ihtiyaç bulunduğunu vurgulamıştır. Dinî düşüncede Selefî akılcılık olarak nitelenebilecek yönteminde İslâmî ilimlerin yeniden ihyası, dinin mezhep bağımlılığından kurtarılması ve günün problemlerine cevap verecek şekilde yorumlanması başlıca hedeflerinden olmuştur. Çalışmaları incelendiğinde onun hem gelenekten kaynaklanan metodolojiye sahip çıktığı, hem de çağın ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak içtihat anlayışına ve yeniliğe büyük önem verdiği görülür. Bu sebeple temel inanç ve ibadet esasları dışındaki konularda aklî ve ilmî izahlara girmekten kaçınmamış, hâkim ilim anlayışını aynen devam ettirmek isteyen medrese

³³ Yiner, a.g.m.

³⁴ Emin, a.g.m. ,s.294.

³⁵ M. Sait Özervarlı, “Reşit Rıza”, **İslam Ansiklopedisi**, C.35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008, s.14-18.

mensuplarını eleştirmiştir. Bununla birlikte İslâmî ilimleri tamamen devre dışı bırakmak isteyen Batı yanlısı aydınlarla da her ortamda mücadele etmiştir.³⁶

Cemaleddin Efgani ve Muhammed Abduh gibi Reşid Rıza da Batı sömürgeciliği ile karşı karşıya kalmanın bir sonucu olarak, Müslüman toplumların zayıflığına ve geri kalmışlığına dikkat çekmiştir. *Menâr* dergisindeki yazılarıyla, âlim, düşünür, gazeteci ve siyasetçi kimliğiyle, çağdaş İslâm düşüncesinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan M. Reşid Rıza'nın düşünceleri, İslâmî ilimlerin gerek kaynak ve usulünde gerekse farklı tartışma noktalarında varlığını sürdürmektedir.³⁷

Malik bin Nebi'nin fikir ve teorileriyle etkilediğini ifade edebileceğimiz şahsiyetlerden bir kaç;

Cevdet Said (1931): Şubat 1931'de Suriye'nin Kuneytır bölgesinde Bi'ru Acem köyünde dünyaya gelen Cevdet Said, yaşayan İslam düşünürlerinden birisi olup orta öğrenim düzeyinde intisap ettiği Ezher Üniversitesi'nin Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi'nden mezun oldu. Şiddet karşıtı görüşleriyle dikkat çeken yazar, Cezayirli ünlü düşünür Malik Bin Nebi'nin seçkin öğrencisi ve takipçisi olarak tüm dünyada tanınmaktadır.

Çoğunluğu Hafız Esed döneminde olmak üzere 10 kez tutuklandı, toplam 7 sene hapis yattı. İki yıl kadar süreyle icra edebildiği öğretmenlik mesleğinden muhalif görüşleri sebebiyle ihraç edildi. Köyüne dönüp bir merkep satın aldı ve dağdan odun toplayarak geçimini temin etmeye başladı. Ardından arıcılık yaptı. Kardeşiyle birlikte inek besleyip süt satarak kendi alın teriyle geçindi. 82 yaşında, Aralık 2012'de Suriye'deki savaşın köylerine kadar ulaşması sebebiyle evini barkını terk ederek yirmi kadar yakınıyla Türkiye'ye hicret etmiş olup halen İstanbul'un Beykoz ilçesinde ikamet etmektedir.

Temel görüşü, şiddete ve kaba güce karşı olmak, İslam dünyasının felsefi ve kültürel değerlerini yeniden dirilterek öze dönmektir. Hapse düştüğü 1963 yılından bugüne kadar onlarca kitap yazdı, dünyanın çeşitli ülkelerinde yüzlerce konferans verdi.

³⁶ Özervarlı, *a.g.e.*, s. 14-18.

³⁷ Hayrettin Karaman, *Gerçek İslâm'da Birlik*, İstanbul: Nesil Yay., s.131 vd. Mustafa Öztürk, "Neo-Selefilik ve Kur'an -Reşid Rıza'nın Kur'an ve Yorum Anlayışı Üzerine-", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 4, 2004., s.2.

Şöhretinin aksine mütevazı bir hayatı tercih eden Cevdet Said'in Türkçeye çevrilen eserleri şunlardır:

1. Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları
2. Âdem'in Oğlu Habil Gibi Ol / Yeni Bir Kimliğin İnşası
3. Güç, İrade ve Eylem
4. Değişim Rüzgârları
5. Din ve Hukuk
6. Oku! / İslami Mücadelede Bilginin Gücü
7. Âdemoğlunun İlk Mezhebi / İslami Hareketin Şiddet Sorunu
8. İslam'dan Neden Korkuyorlar? / Korku Nasıl Başladı?³⁸

Ergun Göze (1931-2009): 1931 yılında Sivas'ta doğdu. İlk ve orta tahsilini Sivas'ta yaptı. Çorum Lisesi'nden mezun oldu (1950). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1957'de bitirdi. Bir kaç arkadaşıyla birlikte, Babıali Yayınevi'ni kurdu. Daha sonra serbest avukatlık yapmaya başladı. Basın hayatına, Mümtaz Turhan'ın neşrettiği Ölçü mecmuasıyla girdi. Daha sonra kitap haline getirilen Meşhurların Son Sözleri, Son Havadis gazetesinde yayınlandı (1961). Fıkra yazarlığına Babıali'de Sabah gazetesinde başlayıp (1965), Tercüman'da devam etti (1969). Tercüman gazetesinde, milliyetçi bir kalem olarak çeşitli meslek odaları ve derneklerle yaptığı mücadelelerle sivrildi. 1988 yılında Türkiye gazetesinde fıkra yazarlığına başladı ve iki sene devam etti. TGRT'de haber yorumculuğu yaptı. En son Boğaziçi Yayınları'nın editörlüğünü yapıyordu. Evli ve üç çocuk babasıydı. Fransızca biliyordu. 12 Ekim 2009 tarihinde, İstanbul'da vefat etti. Eserlerinden bazıları ise şunlardır:

Anadolu Sahabeleri, Köşebaşı, Peyami Safa'dan Seçmeler (F.K. Timurtaş ile beraber), Mukayeseli İslam Tarihi Kronolojisi, Dirilen Çöl, Bulunmuş Defterden Cuma Düşünceleri, Seçmeler, İslamiyet ve Teknoloji, Freud ve Freudizmin İçyüzü,

³⁸Cevdet Said, Biyografi, <https://www.dirilispostasi.com/yazarlar/cevdet-said/5a5b1febcbcb341055256d4?sayfa=10> (04.08.2019).

Peygamberimiz ve Dört Halifesi, İslam'a Selam, Peyami Safa,Theodor Harzl'in Hatıraları ve Sultan Abdülhamit, Besmele Bahçesi, Kuğunun Son Ötüşü (Çanakkale Destanı).

Tercümeleri: Malik Bin Nebi'den: İslam Davası, Kur'anı Kerim Mucizesi, İslam ve Demokrasi, Cezayir'de İslam'ın Yeniden Doğuşu, Asrın Şahidinin Hatıraları; Vincent Monteil'den: İsrail'in Gizli Dosyası Terörizm.³⁹

Fethi Güngör (1964): 1964 yılında Kayseri’de doğdu. İlköğrenimini, daha sonra Pınarbaşı ilçesinin bir mahallesi olan Kaynar beldesinde, orta öğrenimini Develi İmam-Hatip Lisesi’nde, lisans öğrenimini 1986’da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde tamamladı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde 7 sene uzman olarak çalıştı. Yüksek lisansını tefsir dalında Marmara; doktorasını sosyoloji dalında İstanbul üniversitelerinde yaptı.

Ulusal ve uluslararası yayın organlarında aile, sivil toplum, insan hakları, göç ve mültecilik, dezavantajlı gruplar ve İslam dünyası ile ilgili onlarca çalışması yayınlandı, tercüme eserleri basıldı. Sivil toplum, Kur’an araştırmaları, Kafkasya ve sosyal bilimler alanlarında aylık dergiler çıkardı.

2000-2008 yıllarında Yönetim Kurulu üyesi olduğu Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı’nda ve Pendik Belediyesi’nde üçer dönem Sivil Toplum Okulu seminerleri düzenledi. Yüzlerce konferans, radyo ve televizyon programına konuşmacı olarak katıldı.

Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde 14 yıl öğretim elemanı olarak çalıştıktan sonra 2009 yılında intisap ettiği Yalova Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü’nde aile, sivil toplum, insan hakları ve göç konularında dersler vermeye devam etmektedir.⁴⁰

³⁹ İhsan Işık, **Yazarlar Sözlüğü**, İstanbul: Risale Yay., 1998.

⁴⁰ Güngör, a.g.e.

1.2. Eserleri

Mâlik b. Nebî, Fransız sömürgesinin dayattığı Batılılaşmanın etkisiyle hayatının ilk dönemlerinde eserlerini Fransızca kaleme almış, ancak Kahire’de Arapça’sını ilerlettikten sonra çalışmalarını Arap diliyle yazmıştır.

Sayısı otuzu bulan kitaplarından bazıları şunlardır:

1. Le phénomène coranique (Paris 1946, 1976). Kur’an’ı doğru anlamının yöntemi ve onun müslümanlar için taşıdığı önemi ortaya koyan eser müellifin en iyi çalışması olarak kabul edilir. Eseri Abdüssabûr Şâhin ez-Zâhiretü’l-Kur’âniyye adıyla Arapça’ya tercüme etmiş, Mahmûd Muhammed Şâkir buna Kur’an’ın i’câzıyla ilgili uzun bir giriş yazmıştır (Dımaşk 1406/1986). Kitap Ergun Göze tarafından Kur’ân-ı Kerîm Mucizesi adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir (İstanbul 1969; Ankara 1991).

2. Les conditions de la renaissance (Cezayir 1948). Cezayir’de İslâmın Yeniden Doğuşu ismiyle Türkçe’ye tercüme edilmiştir (trc. Ergun Göze, İstanbul 1972, 1992).

3. Vocation de l’Islam (Paris 1954). Muhammed el-Mübârek’in bir mukaddime yazdığı eseri Abdüssabûr Şâhin Vichetü’l-‘âlemi’l-İslâmî adıyla Arapça’ya çevirmiştir (Kahire 1959). Esmâ Râşid tarafından Islam in History and Society ismiyle İngilizce’ye tercüme edilen eseri (İslâmâbâd 1988) Ergun Göze İslâm Davası adıyla Türkçe’ye tercüme etmiştir (İstanbul 1967).

4. L’Afroasiatisme conclusions la conférence de Bandoeng (Kahire 1959). Fikretü’l-İfrîkıyyeti’l-Âsyeviyye fî dav’i mü’temeri Bandûnc adıyla Arapça’ya çevrilmiştir (trc. Abdüssabûr Şâhin, Dımaşk 1402/1981).

5. Müşkiletü’ş-şekâfe (trc. Abdüssabûr Şâhin, Kahire 1959).

6. eş-Şu‘ûbât ‘alâmetü’n-nümüvvi fi’l-müctema‘i’l-‘Arabî (trc. Ömer Kâmil Meskāvî, Kahire 1960).

7. eş-Sırâ‘u’l-fikrî fi’l-bilâdi’l-müsta‘mere (Kahire 1370/1951). Sömürge Ülkelerde Fikir Savaşı ismiyle İlhan Kutluer tarafından Türkçe’ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1984).

8. Şürûtu'n-nehda. Millî uyanış, kalkınma ve gelişme şartlarının incelendiği eseri Abdüssabûr Şâhin Arapça'ya çevirmiştir (Kahire 1961).

9. Mîlâdü müctema' (trc. Abdüssabûr Şâhin, Kahire 1382/1962). Mâlik b. Nebî'nin Müşkiletü's-şekâfe ve Mîlâdü müctema' adlı eserleri bir arada Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (trc. Salih Özer, Ankara 2000).

10. Perspectives algériennes (Cezayir 1964). Âfâk Cezâ'iriyye ismiyle Arapça'ya tercüme edilmiştir (trc. Tayyib eş-Şerîf, Cezayir 1964).

11. Mémoires d'un témoin du siècle (Cezayir 1965). Müzekkerâtü şâhidin li'l-karn adıyla Arapça'ya (Beyrut 1404/1984), Çağa Tanıklığım ismiyle İbrahim Aydın (İstanbul 1987) ve Asrın Şahidinin Hatıraları adıyla Ergun Göze tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1991).

12. Islam et démocratie (Cezayir, ts., Révolution africaine). İslâm ve Demokrasi ismiyle Türkçe'ye tercüme edilmiştir (trc. Ergun Göze, İstanbul 1968).

13. L'oeuvre des orientalistes son influence sur la pensée islamique moderne. İntâcü'l-müsteşriğin ve eşeruhû fi'l-fikri'l-İslâmî el-ḥadîs adıyla Arapça'ya çevrilen bu çalışmanın (Kahire 1970) Türkçe tercümesi Oryantalistlerin Eserleri ve Çağımız İslam Dünyasına Etkisi ismiyle, Mâlik b. Nebî'nin Fransızca olarak yazdığı bazı makalelerin çevirilerinin de yer aldığı İdeolojik Savaş Ajanları adlı kitapta yayımlanmıştır (trc. Cemal Aydın, İstanbul 1997).

14. Le musulman et le monde de l'économie. Mehmet Keskin tarafından Ekonomi Dünyasında Müslüman ismiyle Türkçe'ye (İstanbul 1976), Abdüssabûr Şâhin tarafından el-Müslim fi 'âlemi'l-iktisâd adıyla Arapça'ya (Dımaşk 1987) tercüme edilmiştir.

15. Te'emmülât fi'l-müctema'i'l-'Arabî (Beyrut 1401/1981).

16. Fî mehebbi'l-ma'reke irhâşâtü's-sevre (Dımaşk 1402/1981).

17. Le problème des idées dans le monde musulman (Cezayir, ts.). Müşkiletü'l-efkâr fi'l-'âlemi'l-İslâmî adıyla Arapça'ya tercüme edilen eser (trc. Bessâm Bereke –

Ahmed Şa‘bû, Dımaşk 1408/1988) İslâm Dünyasında Fikir ve Put ismiyle Türkçe’ye çevrilmiştir (trc. Cemal Aydın, İstanbul 1992).

18. Hadîs fi’l-bi-nâ’i’l-cedîd (trc. Ömer Kâmil Meskāvî, Beyrut, ts., el-Mektebetü’l-asriyye). Mâlik b. Nebî’nin hayatı, kişiliği, düşünceleri ve eserleriyle ilgili çeşitli çalışmalar yayımlanmıştır (Abdülhamîd H. Hasan, XXI/4-5 [1421/2000], s. 426-428).

II. BÖLÜM

MALİK BİN NEBİ'YE GÖRE TEMEL KAVRAMLAR

2.1. Din

İnsanlığın her döneminde toplumların hayatını etkileyen “aşkın” bir güç ve sosyal fenomen olan din, geçmişte olduğu gibi, bugün de bir “yaşam biçimi” olarak toplumdaki sosyal davranışların oluşmasında önemli bir unsur olmaya devam etmekte ve toplumun; sosyal kültürel, iktisadi, siyasi vb. alanlarında varlığını hissettirmektedir. Tarihi akış içerisinde toplumların geçirdiği değişim süreçlerinde din; sosyal bir karaktere sahip olmasından ve inananlarına belli bir takım değerler ve semboller sistemi vererek bir “zihniyet” kazandırmasından dolayı merkezi bir yer işgal etmiştir. Bu bakımdan da, sosyolojinin ilgi alanına giren konular içerisinde din, imtiyazlı bir konuma sahip olmuştur. Nitekim başlangıçtan itibaren devrin en önde gelen sosyologlarının düşünce sistemleri içinde din, ihmal edilmesi mümkün olmayan, en önemli unsur olarak yerini almıştır.⁴¹

Din, tanımlanırken merkeze aldığı konu bakımından tanımlanma biçimi çeşitlilik gösterir. Dinin, kutsal, aşkın, ilahi ve tabiatüstü gibi gerçek özü ve içeriği açısından yapılan tanımlara özsel tanımlar denir. Bu tanıma odaklananlara göre din, bütünüyle öze ilgilidir: Tanrıya, manevi güçlere ya da “kutsal” olarak bilinen şeylere iman edenlerin bir dini vardır; inanmayanların ise yoktur.⁴²

Gustave J. Mensching (1901–1978) ve Peter Berger(1929-2017) gibi din sosyologlarının da onayladığı Alman din bilimcisi Rudolf Otto (1869- 1937)’nun “Din kutsalın tecrübesidir.”⁴³ tarzındaki tanımı buna örnek olarak gösterebiliriz.⁴⁴

İşlevsel tanımlara odaklananlara göre ise din, dünyevi görüşlerine; insan ve toplum üzerindeki sosyal ve psikolojik etkilerine göre tanımlanır. Sözgelimi, insanın

⁴¹ Kemaleddin Taş, “Sosyolojik Din Tanımları”, **Din Sosyolojisi El Kitabı**, Ed.: Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu, Ankara: Grafiker Yay., 2012, s.37.

⁴² Abdurrahman Kurt, “ Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu”, **T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 2, 2008 s. 73-93.

⁴³ Joachim Wach, **Din Sosyolojisi**, (Çev. Ünver Günay), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1995, s. 37.

⁴⁴ Kurt, *a.g.m.* s. 73-93

inanç sistemi, hem toplumsal yaşantısında, hem de psikolojik yaşantısında belirli bir rol oynuyorsa o bir dindir, böyle bir etkisi yoksa (felsefe gibi) başka bir şey olarak görülür.⁴⁵

Fonksiyonel din tanımlarının öncülerinden biri olan ve dini, toplumsal bir olgu olarak kabul ederek, onu sosyal tecrübenin bir yansıması olarak gören Durkheim için din, başlangıçtan günümüze bütün toplumlarda varlığını koruyan stratejik bir fenomendir. Bundan dolayı da sosyolojinin dine kayışız kalması imkan dahilinde değildir. Durkheim sosyolojisinin temelini oluşturan “kolektif şuur” anlayışında din, merkezi bir yere sahiptir. Bu bağlamda dinin içtimailiği esasına dayanan Durkheim’da, toplumdaki ortak tasavvurların toplamından ibaret olan kolektif şuurun temelini dini inançlar oluşturur. Dolayısıyla bütün sosyal müesseseler kaynağını sosyal dayanışmanın en önemli faktörü olan dinden alırlar. Durkheim’e göre “Bir din, kutsal şeyler, yani ayrı tutulan ve yasaklanan şeylerden oluşan, inanç ve pratikleri içine alan birleşik bir sistemdir ki, bu inanç ve pratikler onları kabul eden kimseleri ‘kilise’ diye isimlendirilen manevi bir cemaat halinde birleştirir.” Görüldüğü gibi Durkheim, Weber’in ve onun bağlı olduğu din bilimi geleneğinin aksine, dini özsel bir şekilde tanımlamak eğiliminin karşısında yer almış ve dine yaklaşım itibarıyla “sosyolojist” bir tutum sergileyerek dinin toplumsal işlevlerini öncelemiş ve merkeze almıştır.⁴⁶

Bu iki dışlayıcı din tanımlarına alternatif olarak üçüncü olarak kapsayıcı ve çoğulcu/politeik yaklaşım getirilmiştir. Politetik yaklaşım, özsel ve işlevsel yaklaşımları da kapsayan daha genel bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın üstünlükleri, monotetik yaklaşımın eksiklerini yansıtmaktadır. Politetik yaklaşım, oluşabilecek problemlerden sakınarak hiçbir kesin sınır çizmez, ancak diğer taraftan din sayılabilecek sistemin özelliklerini saptamak konusunda birçok belirsizliğe yol açmaktadır.⁴⁷

Din hakkında genel sosyolojik tasvir ve tanımlara yer verdikten sonra Malik Bin Nebi’ye göre dinin niteliğini incelemeyi uygun bulduk. Nitekim Malik Bin Nebi teorilerinin kaynağını dine dayandırmaktadır. Ona göre din, toplumsal olayların temel hareket ettiricisi konumundadır.

⁴⁵ Kurt, *a.g.m.*, s. 73-93.

⁴⁶ Taş, *a.g.e.*, s.40.

⁴⁷ Kurt, *a.g.m.* s. 73-93.

Malik Bin Nebi, İslam medeniyetinin, Rasulullah'ı hayrete düşüren ve dünyayı ayağa kaldıran “oku”⁴⁸ vahyi ile başladığını savunmaktadır. O andan itibaren Arap kabileleri dünya tarihine girdi ve medeniyete on asırdan daha uzun bir süre öncülük etti. Kur'an-ı Kerim'in ve Rasulullah'ın dağınık kabilelerin durumunu nasıl ve neden değiştirdiği ve bir medeniyet kurduğunu keşfetmek için Kur'an'a yönelmiştir.⁴⁹

Malik Bin Nebi'nin orijinal fikirlerinin, teorilerinin ve anahtar düşüncelerinin birkaç istisna hariç hepsinin kökleri Kur'an ve Sünnet'e dayanmaktadır. Örneğin; insanın statüsü, birey ve grubun önemi, tarih yasaları, medeniyetlerin geçiciliği olgusu dini düşüncenin önemi ve medenileşme sürecindeki rolü, döngüsel hareket, medenileşme sürecinde düşüncelerin ve insanın öne çıkışı gibi. Bunun yanında Bin Nebi başka kaynaklardan yararlanmışsa da düşünürün vurgulamak istediği birçok husus Kur'an'da yer almaktadır. Bunlar arasında tarihte kalıpların varlığı önceden belirlenmemiş değişim anlayışı, medenileşme sürecini yalnızca mümkün kılmayıp aynı zamanda hem birey hem de toplum için yararlı kılmada içsel faktörlerin(insan ruhu), toplum ve sosyal ilişkiler ağının rolü anlayışları yer almaktadır.⁵⁰

Malik Bin Nebi din hakkında şu sözleri ifade etmektedir: *“İsterseniz, insanlık tarihinin en eski sayfalarına kadar ininiz, medeniyetin en mesut devrelerinde de, toplumsal tekamülün en başlangıç çağlarında da daima ve mutlaka bir ‘Din vakası’ karşınıza çıkacaktır.”* Mimari eserlerden de görüldüğü üzere dinsiz bir medeniyetin varlığı düşünülemez. Malik Bin Nebi medeniyet ve dinin iç içe olmasına örnek olarak Süleyman Mabedi ve Kabe'yi örnek vermiştir.⁵¹

Bin Nebi dinin Batı'daki medeniyetler için de temel teşkil ettiğini ifade ederken şu örneği vermiştir: Modern Milletlerin hukuku temel olarak Kilise hukukuna dayanmış bulunmaktadır. Onların Medeni hukuk adını verdikleri hukukun temelinde de din vardır.⁵²

Malik Bin Nebi için din ve dini düşünce medeniyet anlayışında motive edici bir etken olmuştur. Bunun yanında İbn-i Haldun için ise dini düşünce ve asabiyet anlayışı

⁴⁸ Kur'an, Alak Suresi, 1.

⁴⁹ Lahsen, *a.g.e.*, s.250.

⁵⁰ Lahsen, *a.g.e.*, s.251.

⁵¹ Nebi, *Kur'an-ı Kerim Mucizesi*, s.27.

⁵² Nebi, *Kur'an-ı Kerim Mucizesi*, s.27.

medeniyet bağlamında temel motive edicilerdir. Malik Bin Nebi, özelde medeniyet anlayışında genelde ise sosyolojik yaklaşım ve temellendirmelerinde İbn-i Haldun'dan etkilenmiştir.

Malik Bin Nebi için Kur'an ve sünnet, sadece dininin asli kaynaklarını teşkil etmez aynı zamanda o ikisi Nebi'nin entelektüel kariyerinin temellerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte Bin Nebi klasik anlamda profesyonel bir fıkıhçı ya da İslami gelenekteki akademik bağlamda bir din bilgini değildir. O sadece İslam ilkelerine bağlı bir sosyologdur.

Bin Nebi topluma bakışında ve sosyolojik analizlerinde kendisine bir ayeti mihenk taşı niteliğinde belirlemiştir: *"Bir millet kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez."*⁵³ Bu ayet, insan faktörünün tarihsel şartları değiştirme, mevcut durumu düzeltme veya mevcut durumu bozma ve insanın tarih döngüsündeki baskın rolünü tayin etme bağlamında önem arz etmektedir.

Bu durum düşünürü; sosyo-tarihsel değişimi insan faktörünün etkisi altında değerlendirmeye yöneltmiştir.⁵⁴ Aslında Bin Nebi için bu ayet, *sömürülebilirlik* kavramının temelidir diyebiliriz. Zira bu ayeti Bin Nebi'ce; toplum kendisini değiştirip, ataletten ve sömürüye göz yummaktan vazgeçmediği sürece Allah da onların üzerinden sömürülme halini kaldırmaz şeklinde okunabilmektedir.

Bugün için de özgün bir İslam düşüncesinin geliştirilmesinin çözümü öze dönüşte yatmaktadır yani Kur'an ruhunu yeniden topluma hâkim kılmak gerekmektedir. Bu toplum kendisinin kültür ve medeniyet anlayışında nicelik etrafında dönen Batı düşüncesi kaynaklı bir kapitalist veya komünist toplum değil bunun yerine emr-i bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münker (iyiliği sevme/emretme ve kötülükten nefret etme/alıkoyma) ilkesinin ekseninde Kur'an düşüncesini yaşayan İslam toplumdur. Bu toplumun oluşması için bir dönüşümün yaşanması bunun için önce bu toplumu oluşturacak kişilerin düşüncelerinin değişmesi gerekir.⁵⁵ Malik Bin Nebi için bu durum son derece önem arz eder çünkü ona göre Kur'an, uyanış faaliyetinin temel kılavuzunu teşkil etmektedir.

⁵³ Kur'an, R'ad Suresi, 11.

⁵⁴ Lahsen, a.g.e., s.248.

⁵⁵ Tamer Yıldırım, "Malik Bin Nebi ve Kur'an Fenomeni Üzerine", **Marife Dergisi**, 2013, s. 107-125.

Malik Bin Nebi Şurut'n-Nahda adlı eserinde sosyal ilişkiler ağının⁵⁶ önemine ilişkin argümanlarında ve çeşitli tarihsel deneyimlere ilave olarak, İslam toplumu, ümmeti ve medeniyeti oluşturma çabalarında Rasulullah'ın söz ve davranışlarına gönderme yapmaktadır.⁵⁷

Ayrıca bazı orijinal kavramlarını oluşturmak için Sünnet'i kendisine referans olarak belirlemiştir. Örneğin onun *içsel eğilim kavramı*, Rasulullah'ın, “Her çocuk fitrat üzere doğar ve ebeveyni onu Yahudi, Hristiyan yahut Mecusi yapar.”⁵⁸ Hadisinden doğrudan yapılmış bir alıntıdır. Bu kavramla insanın toplum tarafından değişime ve etkileşime açık bir unsur olduğu dolayısıyla insanın sosyo-tarihsel faktörlerin bir ürünü olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹

Bin Nebi için Sünnetin fonksiyonunu anlamak sosyolojik bağlamda vazgeçilmezdir. Nitekim Rasulullah döneminde sünnetin; hali hazırdaki Arap cahiliye toplumunu nasıl münevver bireylerin, erdemin, adaletin hoşgörünün hakim olduğu bir topluma hatta medeniyete dönüştürmesi Malik Bin Nebi için medenileşme reçetesi açısından ilham vericidir. Kısacası Bin Nebi'ye göre medeniyetin kaynağı vahiydir. Medeniyet ve vahiy arasında sıkı bir ilişki vardır. Kanıtı ise İslam gelmeden önce Arap yarımadasının durumu ve sonrasında İslam'ın ruhuyla bütünleşen insanların, tarihte oynadığı roldür. Bu rolün sonucunda Kur'an bedeviyi medeniyetin temellerini kuran insanlara çevirmiştir.⁶⁰

Nitekim büyük medeniyetlerin temelinde dini düşüncenin yattığını ve medeniyetlerin motive edici gücünün dini düşünceden geçtiğini, Malik Bin Nebi'nin fikirlerinden çokça istifade ettiği İbn-i Haldun da eserlerine konu edinmiştir.

Şöyle ki; büyük bir hakimiyete ve hükümranlığa ulaşmış devletlerin temelinde dinin; bir peygamber çağrısının veya Hak bir davetin olduğunu savunan İbn-i Haldun bu konu hakkında Mukaddime'sinde şunları ifade etmiştir:

⁵⁶ Malik Bin Nebi için sosyal ilişkiler ağı; kişiler, düşünceler ve nesneler dünyası adını verdiği üç toplumsal dünya içinde iç bağlantılar oluştururken aynı zamanda onları birbirine bağlayan bütüncül bir dış bağ oluşturur. Bu iç ve dış bağların birlikte hareketi sonucu medeniyete ulaşılabilir.

⁵⁷ Lahsen, *a.g.e.*, s.248

⁵⁸ Buhari, Tefsir (Rûm), 2.

⁵⁹ Yıldırım, “*Malik Bin Nebi ve Kur'an Fenomeni Üzerine*”, s.107-125.

⁶⁰ Yıldırım, “*Malik Bin Nebi ve Kur'an Fenomeni Üzerine*”, s.107-125.

“Kalplerin buluşması ve birbiriyle kaynaşması, dinin hükümlerinin tatbik edilmesi için ancak Allah’ın yardımıyla gerçekleşir. Allah Teala şöyle buyuruyor: Yeryüzünde olan her şeyi verseydin, yine de onların kalplerini birleştiremezdin.”⁶¹

Bunu hikmeti şudur: Eğer kalpler batıl olan şeylere ve dünyalık menfaatlere yönelirse rekabet başlar ve anlaşmazlıklar çoğalır. Ancak Hakk’a yönelir, batıl olan şeyleri ve dünyalık menfaatleri reddeder ve sadece Allah’ın rızasını hedeflerse, (hak üzerinde) birleşirler rekabet ortadan kalkar, anlaşmazlıklar azalır ve yardımlaşma ve dayanışmanın en güzel örneği sergilenir. Böylece, hakimiyet genişler ve devlet büyük bir güce ulaşır. Başarı, bütün eksikliklerden uzak olan ve kendisinden başka ilah bulunmayan Allah’ındır.”⁶²

Bununla beraber daha önce de bahsettiğimiz gibi İbn-i Haldun medeniyetin motive edicisi olarak dini düşünceyi öngördüğü gibi asabiyet anlayışını da bu temellendirmeye katmıştır. Fakat Malik Bin Nebi Medeniyetlerin oluşmasında asabiyet anlayışını gerekli görmez, salt dini düşünceyi yeterli görmektedir.

Malik Bin Nebi İslam toplumunun canlanıp adeta uyanması için İslam’ın özüne dönülmesi gerektiğini vurgulamıştır. İslam’a sonradan sokulmuş her türlü örf, anane ve inancı “put” olarak nitelendiren Bin Nebi, ilk iş olarak bunlardan vazgeçilmesi ve İslam’ın özüne dönük bir yolculuk yapılması gerektiğini savunmaktadır.⁶³

Malik Bin Nebi toplumda neyin “put” olarak nitelendirilmesi gerektiği hakkında şu ifadelerde bulunmuştur:

“Arabistan’da İslam’dan önce hüküm süren putperestliğe Kur’an, cahiliyet adını vermektedir.

Bununla beraber cahiliyet devri, edebi bakımdan fakir değildi. Arap edebiyatının en büyük isimleri, bu devrin simalarını belirtir. Yine de bu devirde cahiliyet kemaliyle hüküm sürmektedir; zira Arap lisanının içerdiği kelimeler pırıl pırıl göz alıcı fakat yaratıcı özden mahrum boş kelimelerdir. Karşılıklı olarak nasıl ki, putperestlik cahillikse, cahiliyet de putçuluktur. Çünkü putçuluk da cahiliyet gibi fikir

⁶¹Kur’an, Enfal Suresi,63.

⁶² İbn-i Haldun, **Mukaddime 1. Cilt**, (Çev. Halil Kendir), İstanbul: Yeni Şafak Yay., 2004, s.221.

⁶³ Malik Bin Nebi, **Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş**, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1992, s.26.

*değil; put yaratır. Sonuç olarak cahil kavimlerin fetişist-putperest olmaları sırf tesadüf değildir.”*⁶⁴

Ayrıca Bin Nebi için Cezayir halkının; fikir üretmekten, düşünmekten uzaklaştıkça, İslam'ın içinde olmayan inanç ve fiilleri, her türlü aşırılık içeren hal ve hareketleri ve tam da sömürgeci idarenin istediği gibi, kendi beyinlerini, şeyhlik, mürşitlik gibi kisveler altında halkın dini duygularını sömüren şahıslara kiralamalarını eleştirmiştir. Toplumdaki her türlü din dışı aşırı faaliyeti cahiliyyet=putlaştırma olarak nitelendirmiştir. Kısaca fikrin kaybolduğu an, derhal putun yeniden hakim olduğunu vurgulamıştır.⁶⁵

1925'ten sonra Cezayir'de ortaya çıkan ıslahatçı hareketle birlikte Şeyhlerin sayesinde kolayca ulaşılabileceği umut edilen cennet mefhumunun yerini, toplumsal bir değer olan alın teriyle kazanılan cennet mefhumu almıştır.⁶⁶ 1936 yılından sonra ıslahat hareketi etkisini kaybetmiş ve Malik Bin Nebi'nin deyimiyle put yeniden Cezayir toplumunda egemen olmuştur.

Bin Nebi, İslam medeniyetinin sürecini analiz etmek için Kur'an ve sünnete yoğunlaşarak bu iki kaynağın İslam toplumlarının medenileşme yolundaki işlevini, ve Müslümanların ona olan ihtiyacını ise şu cümlelerle belirtir:

*“Nasıl ki, yerçekimi yasası maddeyi düzenliyor ve evrimin şartlarını belirliyorsa aynı şekilde Kur'an'ın ışığında din de, kozmik bir fenomen olarak insanın düşüncesini ve medeniyetini düzenler. Böylelikle dinin, hem bir orijinal ruh yasası, hem de fiziki cisimler yasası olarak cihanşümul düzenin bir parçası olduğu müşahade edilir. Dolayısıyla İslam insan varlığının bilimidir; Kur'an ise, insanların yaratıcılarına dönmelerine yardımcı olması amaçlanan kuralları ve yasaları ihtiva eden bütün insanlığın rehberi olan bir kitaptır. Hz. Muhammed de bu rehberliğin vasıtasıdır.”*⁶⁷

Ayrıca meseleye lengüistik açıdan bakacak olursak; Bin Nebi'ye göre Kur'an'ın düşüncesinin bir tür serbest şiir tarzında ifade edilmesi Arapça'da yeni bir şeydir. Bu noktada ayetler her zaman bedevi şiirine benzemez. Çünkü bedevi şiiri Arapça'da pek

⁶⁴ Nebi, *Cezayir'de İslam'a Yeniden Doğuş*, s.29.

⁶⁵ Bu mesele “Fikir ve Put” başlığı altında detaylı işlenmiştir. Bkz.: s. 65.

⁶⁶ Nebi, *Cezayir'de İslam'a Yeniden Doğuş*, s.30.

⁶⁷ Yıldırım, “Malik Bin Nebi ve Kur'an Fenomeni Üzerine”, s.107-125.

çok yönden eksiktir. Kur'an'ın üslubuyla beraber Arapça tedrici bir gelişim değil patlamaya benzer bir gelişim göstermiştir. Bu tür bir filolojik fenomen dillerin tarihinde olmayan bir fenomendir. Bu sıçramayla Arapça lehçe aşamasından medeniyet düşüncesini taşıyabilecek ve üretebilecek cihanşümul bir dil haline gelmiştir. Bazı araştırmacılar aksini iddia etse de Melekût, Carut, Marut gibi isimler Kur'an'ın geliştirdiği yeni kelimelerdir. Bir anlamda Kur'an Arapça'ya yeni kavramlar ve yeni terimler yerleştirerek Cahili Arap kültürünü tektanrıci dünya tasavvurunun ana akımının içine çekmiştir. Tektanrıci nosyonlar tercüme edilmemiş Arap kültürüne uyacak şekilde Arapça'ya adapte edilmiştir. Örneğin 'Tanrı'nın Krallığı' kavramı; 'Allah'ın Günleri (Eyyamullah)', 'Kutsal Ruh'; 'Ruh'ul-Kuds', güneş tanrıçasının kralı anlamında Mısır asıllı kitabî bir kişinin adı olan 'Potiphare'; 'el-Aziz' kavramıyla karşılanmıştır.⁶⁸ Kısacası İslam'ın Arap toplumuna gelişiyle Arap dilinde de medenileşme yönünde sıçrama yaşanmıştır.

Bin Nebi, Kur'an düşüncesine vakıf bir aydın olarak Kur'an'da açıklanan yasaları temel almıştır. Çünkü Allah'ın yasaları değişmezdir. Bunları kendine özgü bir şekilde ifadelendirip, yaşadığı yüzyılın toplumsal, siyasal ve ekonomik şartlarını göz önüne alarak yeni açılımlar sağlamıştır. Özgün bir İslam düşüncesinin geliştirilmesi Kur'an'ın anlaşılmasına bağlı olup, İslam düşüncesi başka hiçbir medeniyetin düşünce geleneğinde olmayan bir derinliğe ve özgünlüğe sahiptir. Bu özgünlükte ilahî şuurun peygamberi şuur vasıtasıyla beşeri şuurunu inşa etmesi, insana zaman ve mekân ötesi bir ufuk çizgisi armağan edebilmesidir.⁶⁹

Ayrıca vahiy konusuna değinecek olursak Bin Nebi, vahiy kelimesinin sezgi ya da ilhamla karşılanmasının pek doğru olmadığını çünkü ilham kelimesinin belirgin bir psikolojik anlamının olmadığını, sezginin de Hz. Muhammed'in vahiy dönemi sırasında kendine özgü alıcı, idrak edici halinde müşahade edilen önemi haiz ise de söz konusu olan fenomenal şartlara uymaktan uzak olduğunu belirtir. Ayrıca sezgi, ispatı deneyle gerçekleştirilen bir bilgi türüdür. Bundan dolayı vahiy ile sezgi psikolojik olarak bu belirsizlik derecesinde birbirinden ayrılır. Ayrıca vahiy sezgiden şuurun kaynağını

⁶⁸ Yıldırım, "Malik Bin Nebi ve Kur'an Fenomeni Üzerine", s.107-125.

⁶⁹ Yıldırım, "Malik Bin Nebi ve Kur'an Fenomeni Üzerine", s.107-125.

belirtmeksizin ya da bilmeksizin algıladığı bir tezahür olması bakımından da farklılık gösterir.⁷⁰

Vahyin peyderpey gönderilmesine değinen Bin Nebi, Hz. Muhammed'in özellikle hicret veya ifk vb. hadiselerinde olduğu gibi yapacakları konusunda rehberlik ve yönlendirme beklediği zamanlarda ilgili ayetlerin gelmesinin uzun zaman almasının, vahyin Hz. Muhammed'den ayrı yani gayri şahsî olduğunu gösterdiğini belirtir. Bin Nebi, bu konuda ayrıntıya inerek Hz. Muhammed'in bir insanın beyanı ile bir peygamberin beyanı arasındaki farkı fark ettikçe bu aklî inanç ve bağlanmanın daha derinleştiğine işaret eder. Zaten Hz. Muhammed Kur'anî idraki herhangi bir beşerî kaynaktan elde edemezdi. Hz. Muhammed'in beşerî bilgisinden neşet eden kendisinin sübjektif şuuru nosyonu ile kendisine vahyolunan Kur'anî şuuru nosyonunu birbirinden kesin bir şekilde ayırmıştır.⁷¹ Bu ayrılık Kur'an'daki pek çok ayette vurgulanmıştır.⁷²

Ayrıca Bin Nebi, vahyin peyderpey gelmesinin Hz. Muhammed'in başarılı olmasında önemli bir etken olduğu gibi tek bir beşerî dehanın zihninde ortaya çıkamayacağını da kanıtı olduğunu belirterek, eğer Kur'an tedrici olarak ve günlük hayatın müşahhas hadiselerinden yayılarak vahyedilmemiş olsaydı, o zaman, Kur'an'ın öğretileri insanların kalplerini ve vicdanlarını fethedebilecek yollar bulamayacağını ifade eder.⁷³

Bu tedricilik konusuna örnek olarak Kur'an Fenomeni/Mucizesi⁷⁴ adlı eserinin son kısmında Bin Nebi, alkolizmi sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirmeye çalışmıştır. Şöyle ki, I. Dünya Savaşı sonrası Amerika'daki içki yasağı ile Kur'an'ın koyduğu içki yasağını karşılaştırmıştır. Amerikan toplumunda içki yasağı bir kargaşaya

⁷⁰ Yıldırım, "Malik Bin Nebi ve Kur'an Fenomeni Üzerine", s.107-125.

⁷¹ Yıldırım, "Malik Bin Nebi ve Kur'an Fenomeni Üzerine", s.107-125.

⁷² "İşte sana da, emrimizle, bir ruh (kalpleri diriltiren bir kitap) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola eristireceğimiz bir nur yaptık. Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun; göklerdeki ve yerdeki her şeyin sahibi olan Allah'ın yoluna. İyi bilin ki, bütün işler sonunda Allah'a döner." Şura/52.

"Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi." Ankebut/48.

"İşte böylece geçmiştekilerin haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Kuşkusuz sana katımızdan bir zikir (Kur'an) verdik." Taha/99.

"Gerçekliğinde şüphe bulunmayan, her şeye hükümran olan Allah yüceler yücesidir. Sana vahyi tamamlanmadan Kur'an'ı okumada aceleci davranma ve "Rabbim! İlmimi arttır" de." Taha/114.

⁷³ Yıldırım, "Malik Bin Nebi ve Kur'an Fenomeni Üzerine", s.107-125.

⁷⁴ Nebi'nin Le phénomène coranique (Paris 1946, 1976) adlı eseri iki isimle de Türkçeye tercüme edilmiştir. Bkz: Kura'an-ı Kerim Mucizesi, (Çev. Ergun Göze), İstanbul: Boğaziçi yay. 2003 vd. Malik Bin Nebi, Kur'an Fenomeni, (Çev. Yusuf Kaplan), İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2008.

yol açmış ve nihayetinde kaldırılmıştır. Oysa İslam toplumunda belli bir gevşeme görülse de “İçki yasağı” fikri tedrici yöntem ile yasaklanmıştır. Eğitim tarz ve yöntemleri toplumların içinde bulundukları koşullara ve genel duruma göre belirlenir. İlk İslamî toplumsal değişim hareketinin izlediği eğitim yönteminde olduğu gibi tedricilik ilkesi Bin Nebi’ye göre toplumsal değişim için ideal bir yöntemdir. Bu ise Kur’anî öğretilerin tedrici olarak tebliğ edilmesi sürecinde her olaya ilişkin bir öğretinin sunulması şeklinde belirir. Nitekim her bir konu için uygun bir zaman ve uygun bir ilke planlanmıştır. Eğer Kur’an sosyal hayatın pratik gerçeklerine paralel olarak nazil olmasaydı Kur’anî öğretilerin insan kalbine ve vicdanına yol bulması ve burada yerleşmesi mümkün olmazdı. Burada söz konusu düşünceler ışığında vahyin kısım kısım gelmesini değerlendirirken bu tedricilik ilkesinin eğitsel değerini de kavramış olmaktadır. Bu ise gerçekte bir dinin doğuşuna, bir medeniyetin oluşumu için olanaklı ve etkili eğitim yöntemidir.⁷⁵ Bu Hz. Muhammed’in misyonunun hayata geçirilebilmesi için zorunlu bir yöntemdir.

Malik bin Nebi tedricilik konusuna vurgu yaptıktan sonra, dinin toplumdaki işlevini vurgulamak amacıyla şu ifadeleri kullanmıştır:

“Böylece din, vahdaniyetçi İslamiyet’ten, en basit fetişizme kadar birçok yörüngeler değiştiren ve aslında tek ve üstelik gizli olmak şöyle dursun, parlak bir merkez etrafında bu yörüngeleri çizmiş bulunan insan ruhuna cihanşümul bir kanun olarak mührünü basmış bulunmaktadır”⁷⁶

Anlaşıldığı üzere Bin Nebi, Kur’anı’ı fenomenolojik açıdan incelemiş ve adeta sosyolojik psikolojik ve felsefi tefsirini yapmıştır. Bu çalışmalarında pratik olarak iki hedefi gerçekleştirmeyi amaçlar. Birincisi özellikle Cezayir’de genç Müslümanlara genelde din, özelde Kur’an hakkında derinlemesine düşünme imkânı sunmak, ikinci olarak klasik tefsir anlayışında ve ruhunda mümbit ve ufuk açıcı bir yenilik yapmak. Bu noktada onu harekete geçiren etkilerden bir tanesi genç Müslümanların çoğunun dinî

⁷⁵ Yıldırım, “Malik Bin Nebi ve Kur’an Fenomeni Üzerine”, s.107-125.

⁷⁶ Nebi, Kur’an-ı Kerim Mucizesi, s.220.

eğitimlerini hatta dinî tutum ve davranışlarını zaman zaman Avrupalı İslam uzmanlarının ya da bilinen şekliyle oryantalistlerin çalışmalarından alıyor olmasıdır.⁷⁷

Sonuç olarak ifade edilebilir ki; Malik Bin Nebi için din, toplumların medenileşmesi bağlamında olmazsa olmaz bir olgudur. Cahili Arap toplumuna dil ve kültür bakımından, medenileşme cihetinde adeta bir sıçrama yaşatan yine dinin kendisidir.

Malik Bin Nebi'nin medeniyetin katalizörü olan din anlayışını inceledikten sonra yine dinin içinden olan ve dini istismara açık bir konu olan ve Malik Bin Nebi'nin eserlerinde yer verdiği oryantalizm kavramını çeşitli yönleri ile ortaya koymaya çalışacağız.

2.1.1. Oryantalizm

Oryantalizm kavramının sözlükte “Doğu’ya ait olan ya da Doğu’yu hatırlatan her şeydir” anlamlarına gelmektedir. 19. yüzyılda gelişen bir bilim dalı olan Oryantalizm, Fransız kökenli bir kelimedir ve Fransızca “Orientalisme” kelimesinden türemiştir.

Daha genel bir anlamla Oryantalizm: “Doğu ülkelerinin din, dil, tarih ve medeniyetlerini araştıran ilim dalıdır.”⁷⁸ Oryantalist (orientaliste) kelimesi ise genel olarak, Doğu dilleri ve Doğu Bilimleri uzmanı anlamında olup Doğu (Şark) topluluklarının tarihini, dinini, dilini, edebiyatını, kültürünü ve diğer bazı noktalarını araştıran bilim adamı anlamında kullanılmaktadır.⁷⁹

Oryantalizmin en kapsamlı tanımı Edward Said’e aittir:

“Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dilbilimci olsun özel yahut genel bir açıdan Şark’ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimse şarkiyatçıdır ve yaptığı şey şarkiyattır. (...) Oryantalizmin daha geniş bir mânası vardır: Oryantalizm Doğu ile Batı

⁷⁷ Yıldırım, “Malik Bin Nebi ve Kur’an Fenomeni Üzerine”, s.107-125.

⁷⁸ Semra Germaner ve Zeynep İnankur, **Oryantalizm ve Türkiye**, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 1989, s.9.

⁷⁹ Selahattin Sönmezsoy, **Kuran ve Oryantalistler**, Ankara: Fecr Yayınları, 1998, s.25.

arasında ontolojik ve epistemolojik ayırımı dayalı bir düşünüş biçimidir. (...) Şimdi oryantalizmin üçüncü anlamına geliyorum: XVIII. yüzyıl sonlarını kabaca belirlenmiş bir başlangıç noktası kabul edersek oryantalizm Şark ile uğraşan toplu müessesedir; yani Şark hakkında hükümlerde bulunur, Şark hakkındaki kanaatleri onayından geçirir, Şark'ı tasvir eder, tadrîs eder, iskân eder, yönetir; kısacası Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun âmiri olmak için Batı'nın bulduğu bir yoldur”⁸⁰

Oryantalizm kavramı, zaman zaman olumsuz bir anlam yüklenerek kullanılan ve özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda biçimlenmiş, Batılı araştırmacıların Doğu'ya ilişkin yaptıkları çalışmaları dile getirmek amacıyla kullanılmaya başlanmış bir kavramdır. Batılı bir araştırmacı veya bilim adamının Doğu'yu konu alarak yaptığı çalışmaya “oryantalistik” çalışma denilmektedir. Kimilerine göre Oryantalizm kavramı içerisindeki olumsuzluk aslında buradan kaynaklanmaktadır. Batı, kendisi dışındaki, Batılı-olmayan toplumlara karşı, bir yaşam tarzı veya bir kültür ve medeniyet silsilesi ortaya koymuş ve bunu da oryantalizm adı altında dile getirmeye çalışmıştır. Batı'nın, Doğu'ya yönelik bu bakış açısı, aslında dışlayıcı ve ötekileştirici bir içeriğe sahiptir.⁸¹

Oryantalizm ile sömürü arasında sıkı bir bağ vardır. Tanımlardan anlaşıldığı üzere; Batı'ya göre oryantalizm, Batı'nın; Batı-dışı toplumlar üzerinde emperyalizmi meşrulaştırmak için yine kendilerinin icat ettiği güçlü bir araçtır.

Dünyayı sömürgeleştirme projesinde başarıya ulaşan Avrupa'nın eş zamanlı olarak egemenliği altında bulundurduğu toplumların dillerini, kültürlerini, geleneklerini, toplumsal yapılarını, inançlarını daha akademik bir düzlemde ve daha sistemli biçimde inceleyecek bir disiplin olarak akademik oryantalizmi teşekkül ettirmeyi ve sürekliliğini sağlamayı ancak XX. yüzyılda gerçekleştirebilmesi şaşırtıcı değildir. Sömürgeciliğin oryantalist çalışmalarda belirleyiciliğini ya da oryantalist çalışmaların Avrupalı ulusların sömürgecilik faaliyetlerinde ifa ettiği hizmetleri görmek için yalnızca Napolyon'un Mısır'ı işgal girişimi ve İngiliz sömürgeciliği döneminde Hindistan'da

⁸⁰ Edward Said, **Oryantalizm**, (Çev. Selahaddin Ayaz), İstanbul: Pınar Yay. 1989, s.15-16.

⁸¹ Erkan Dikici, “Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Vol.3 , No.2, s 45-59. <http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php/ilk/article/view/319>(2 Haziran 2014)

William Jones'un ve Bengal Asya Cemiyeti'nin faaliyetleri gibi iki örneği hatırlamak yeterlidir.⁸²

Raimondo Ligarh'e ait şu söz oryantalizm ve sömürü arasındaki sıkı ilişkiyi gözler önüne serer: "Beyazlar Afrika'ya geldiklerinde bizim topraklarımız, onların İncilleri vardı. Bize gözlerimizi kapatarak dua etmeyi öğrettiler. Uyandığımızda gördük ki, onların toprakları bizim İncillerimiz vardı."⁸³

Edward Said 1978 yılında neşrettiği Oryantalizm adlı eseriyle Doğu-Batı ilişkilerine yeni bir yorum getirmiştir. Said'e göre Batı bilgi-iktidar ilişkisinden hareketle, kendini tanımlamak, sömürgeci niyetlerini haklı göstermek ve bu amacını gerçekleştirmek adına hayalî bir Doğu üretmiştir. "Ben ve diğerleri" ayrımından hareketle dünyanın merkezine kendisini koyan Batı, Ortaçağ'dan itibaren Doğu kültürleri, medeniyetleri ve inançları etrafında başlattığı şarkiyat çalışmalarıyla kendi Doğu'sunu oluşturmuş, bu çalışmalar neticesinde ortaya çıkan ve akla gelen bütün olumsuzlukların yüklendiği Doğu imajını günlük hayattan siyasete, sosyal bilimlerden güzel sanatlara kadar hemen hemen hayatın her sahasında kullanıma sokmuştur. Bu bilgiye göre Doğu ile Batı arasında her alanda derin farklılıklar söz konusudur. Batı, akli ve rasyonel düşünme yeteneği sayesinde insanlığın en ileri aşamasını temsil etmektedir. Aklını kullanma yeteneğinden ve tarihten yoksun, tarihin dışında yaşayan Doğu'nun kendi başına bu gelişmeleri gerçekleştirmesi mümkün değildir. Ayrıca Batı, tembelliği, uyuşukluğu, çalışma disiplininden yoksunluğu, günahkârlığı, cinselliğe düşkünlüğü, zorbalığı temsil eden geri kalmış gayri medeni Doğu üzerinde vesayet ve tasarruf hakkına sahiptir. Özellikle 19. yüzyıldan sonra Batı'nın Doğu üzerinde gerçekleştirdiği sömürge ve işgal gayretleri bu vesayet ve tasarruf hakkını kendisinde görmesinin neticesindedir.⁸⁴

Bazı Müslüman entelektüeller arasında yukarıda bahsi geçen batı kültürü darbesi, ani bir patolojik sevgi ve hayranlık duruma dönüşmüştür. Şöyle ki, aşağılık kompleksleri, onları Batı'ya karşı tam bir teslimiyete sürüklemiştir. Batı kültürünü, kendi kültürlerini hiçe sayarak ve eleştiri süzgecinden geçirmeyerek almaya başladılar

⁸² Yücel Bulut, "Oryantalizm", **İslam Ansiklopedisi**, C.33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, s.428-437.

⁸³Raimondo Ligarhi, **Sömürgecilik Tarihi**, (Çev. Halim Ünal), İstanbul: E Yayınları, 2000, s.203.

⁸⁴Ali Şükrü Çoruk, "Oryantalizm Üzerine Notlar", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007.

böylece Batı ile Müslüman toplumu arasında acımasızca devam eden ideolojik savaştan ilk önce kaçan, bahsi geçen Müslüman zümre olmuştur.⁸⁵

Malik Bin Nebi'ye göre, Avrupa, modern çağında Müslümanlık düşüncesini tekrar keşfetmiştir. Bu defa önceki devirlerinde olduğu gibi çıkarıcı bir gaye için değil; kendi has kültürünü ya da sadece kendi politikasını, hakim olduğu halkların kültürünün başka bir ifade ile sömürgesi altında bulunan halkların kültürünün en iyi bilgisi ile uyar hale getirmek için kullanmıştır. Hatta bazen bu kaygı, bu halklar hakkında basit bir adalet duygusu ile karışmıştır. Sedillot'un ve elli yıl sonra bir Gustav le Bon'un eserini kesin olarak bu görünüşe yerleştirmek gerekmektedir. Fakat bu tarihi durumda Müslüman dünyası da iki yönlü bir etki ile Batı kültürünün çetin darbesine maruz kalmıştır. Şöyle ki; bir yandan bir aşağılık kompleksi, diğer yandan da toplumun bir kesiminde hali hazırdaki kültürel gerilemeyi telafi etme gayreti cereyan etmiştir.⁸⁶

Bahsi geçen ideolojik darbenin etkisiyle diğer Müslüman aydınlar bütün Müslüman toplumunu, özellikle onun seçkinini etkileyen aşağılık kompleksinin bir telafisini arayacaklardır. Bazıları bu telafiyi, batının tekniklerini, nesnelerini (eşyalarını) alarak, diğerleri ise küçük düşmeyi yenmek için bir gurur dozunu kendilerine şırınga ederek arayacaklardır.⁸⁷ İşte tam da burada, aşağılık kompleksinden sıyrılmak isteyen kimi Müslüman düşünürlerin gurur dozunu, kasıtlı veya kasıtsız, apolojik oryantalistler temin edecektir.

Malik Bin Nebi bahsi bu durumu şu örnekle izahata kavuşturmaktadır: O gün günlük yiyecek ekmeği dahi olmayan bir fakire, babasının dedesinin ve atalarının zamanında bolluk içinde yaşadığından bahsederek, bu çok kısa süren bir çeşit anestezi (uyuşmasıyla) ona geçici olarak ıstırapları unutturabilir ama onu iyileştiremez. Aynı şekilde, mazisinin parlaklıkları anlatılarak bir cemiyetin sefaletleri tedavi edilemez.⁸⁸

Bin Nebi'de bu, Batılı, oryantalist, yaklaşımın İslamî Araştırmalar ve Kur'ân incelemelerine kadar sirayet eden sakatlayıcı ve duyarlıkları kötürümleştirici 'dışarı'dan

⁸⁵ Malik Bin Nebi, **Çağdaş Temel Konular**, (Çev. Veysel Uysal), İstanbul: Bir Yay., 1983, s. 146-147 vd. Yazar adı geçen eserde bu durumdaki Müslümanlara örnek olarak, Hindistan'da Aligarh Üniversitesini kuran Ahmet Mirza Han'ı vermiştir. Bkz.: A.g.e., s.147.

⁸⁶ Malik Bin Nebi, **Çağdaş Temel Konular**, s. 146.

⁸⁷ Malik Bin Nebi, **Çağdaş Temel Konular**, s. 147.

⁸⁸ Malik Bin Nebi, **Çağdaş Temel Konular**, s. 141-149.

‘içeri’ ye bakışın, çağdaş bir İslâmî diriliş hamlesinin ve medeniyet sıçramasının gerçekleştirilebilmesi noktasında zararlı olabileceğini, bu ödünç akılların ve bakış açılarının terk edilmesi gerektiğini, ondan sonra da her alanda İslâmî bir dil ve duyarlık geliştirilmesi çabaları üzerinde yoğunlaşılmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir.⁸⁹

Bin Nebi oryantalistlerin asılsız iddialarını çürütmek ve yazılan eserlerin İslam’ın amacına hizmet edebilmesi için her müfessirin tefsirini akli ve zihni temellere dayandırarak yazması gerektiğini savunmaktadır. Bunun için çağın koşullarını göz önüne alarak müfessirlerin iyi bir lengüistik ve arkeoloji bilgisine ve özellikle Eski Ahit’in Latince, Aramice versiyonlarını okuyabilecek bir bilgi seviyesinde olması gerektiğine inanmaktadır.⁹⁰

Ayrıca oryantalistlerin en fazla değindiği hususlardan biri olan Kur’an metninde keskin konu değişikliklerinin görülmesini doğal bir durum olarak gören Bin Nebi, fikhî bir pasajda astronominin zikredilmesine niçin gerek duyulur veya metafizikle ilgili bir tartışmada neden birdenbire optik zikredilir konusuna temas ederek şöyle der: “Bu paradokslar müşahede edilirken aslında Kur’anî düşünce sürecinde şaşırtıcı bir derinlik ve üstün bir düzenin var olduğunun görülmesi gerekir. Örneğin; “Hayır, onlara da uzun gelen bir ömür boyunca onları ve babalarını, Biz metalandırdık (faydalandırdık). Arza gelip, onu etrafından nasıl eksilttiğimizi hâlâ görmüyorlar mı? Öyleyse galip gelenler (üstün olanlar) onlar mı?”⁹¹ve “Ve dağı görürsün, onu hareketsiz sanırsın. O, bulut gibi hareket eder. Her şeyi sağlam yapan Allah’ın yaratmasıdır. Muhakkak ki O, yaptıklarınızdan haberdardır.”⁹² Burada farklı bir noktaya değinerek ayetlerin dünyanın döndüğüne işaret ettiğini ifade eden Bin Nebi, Kur’an’ın bir bilim kitabı olmadığını ama Kur’an’daki ayetlerin bilimsel gerçeklere ışık tutmak ve dolayısıyla Hz. Muhammed’in sübjektif şuuru ile Kur’anî fenomen arasındaki ilişkiyi aydınlığa kavuşturmak gibi iki temel ilgisi bulunduğunu belirtir. Dolayısıyla bazı ayetleri hem tarihî hem de psikolojik bakış açısından incelemenin oldukça verimli olacağını düşünür.⁹³

⁸⁹ Yıldırım, “*Malik Bin Nebi ve Kur’an Fenomeni Üzerine*”, s.107-125.

⁹⁰ Yıldırım, “*Malik Bin Nebi ve Kur’an Fenomeni Üzerine*”, s.107-125.

⁹¹ Kur’an, Enbiya/44.

⁹² Kur’an, Neml/88.

⁹³ Yıldırım, “*Malik Bin Nebi ve Kur’an Fenomeni Üzerine*”, s.107-125.

Malik Bin Nebi oryantalistleri yani İslam düşüncesi ve medeniyetiyle ilgili eserler veren batılı yazarları iki şekilde tasnif etmek gerekir:

1)Kronolojik olarak Gerbert d'Aurillac veya St. Thomas d'Aquin gibi klasikler ve Carra de Vaux veya Goldziher gibi modernler diye bir tasnif,

2) İslam medeniyetini övücü veya yericiler polémique ya da daapologétique umumi meyillerine göre tasnif.⁹⁴

Malik Bin Nebi oryantalizm konusuna dair kabaca tasnifi verdikten sonra konuya sosyolojik bağlamda yaklaşım sergileyerek burada ilgi çekici ve temel teşkil eden apologétique (övücü) oryantalistlerin faaliyet ve tesiri üzerine yoğunlaşmıştır.⁹⁵

Müslüman alimler, klasik anlamdaki oryantalistlere yani İslam'ı yericî tavrı takınan oryantalistlere karşı zahirde görünen bir tehlike olduğundan belli başlı savunma mekanizmaları geliştirdiler. Oysa apolojist (övücü) oryantalistlerin eserleri, günümüz Müslüman cemiyeti üzerinde o kadar büyük bir tesir bırakmıştır ki bu tesire Müslüman dünyası hiçbir direnç göstermemektedir. Bu durum karşısında oto-defans sistemimiz, bir nevi başarısızlığa uğramıştır. Zira yericî oryantalistlere takındığımız tavrın aksin artık kendimizi savunmak için hiçbir sebebimiz kalmamıştır.⁹⁶

Fakat övme amaçlı ve menfaatsizce yazılmış, apolojetik diye vasıflandırdığımız eserleriyle harekete geçirilmiş ve heyecanlanmış olan Müslüman toplumdur.⁹⁷

Sonuç olarak şu ifade edilebilir ki, Malik Bin Nebi'ye göre, apolojetik oryantalistler bizi geçmişin debdebesine sokarak, günün düşünce konularından biz Müslümanları uzaklaştırmıştır. Yericî oryantalistler ise karmaşık problemlerin tartışmasına çekerek, bizi gerçek problemlerimizden (kültürel, bilimsel, ekonomik geri kalmışlık, sömürülme hali, Batı'ya karşı aşağılık kompleksi gibi) uzaklaştırmıştır. Bu meselenin doğal sonuçlarından biri ise Müslümanların kadim sorunu olan ideoloji problemidir. Bu problem tezimizde ayrı bir başlık olarak incelenecektir.⁹⁸

⁹⁴ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 143.

⁹⁵ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 144.

⁹⁶ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 144.

⁹⁷ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 146.

⁹⁸ Bkz.: s.74.

2.2. Toplum ve Toplumsal Değişim

Toplum, sosyolojinin en temel kavramıdır ve belirli bir kültürü ve birtakım toplumsal kurumları paylaşan insanlar arasındaki ilişkilerden meydana gelmektedir. Başka bir deyişle toplumu oluşturan şey, bireylerden çok bireylerin arasındaki ilişkiler, paylaştıkları değerler ve davranış kalıplarıdır. Dolayısıyla toplum, bireylerin toplamı demek değil, birbiriyle bağları bulunan bireylerin biraradalığıdır.

Toplumsal değişme en yaygın şekliyle, zaman içerisinde bir toplumun yapısında ve bu yapının çeşitli fonksiyonlarında ve bireylerin üstlendiği toplumsal rollerde, yani toplumdaki ilişkiler sisteminde, toplumsal kurumlarda ve bireylerin davranışlarında meydana gelen değişimler olarak tanımlanabilir. Değişme evrensel bir olgu olup çok eskiden beri düşünürlerin ilgisini çekmiştir. Ancak sosyolojik anlamda değişimin açıklanması problemi, 19. Yüzyılda sanayi devrimi ile birlikte gelişen hızlı sosyal hareketlilikler sonucunda önem kazanmıştır.⁹⁹

Toplumsal değişme günümüz sosyolojisinin de başlıca konuları arasında yer almaktadır. Şöyle ki, sosyal olaylar üç zaman boyutu içinde gerçekleşir. Bu süreç dün-bugün ve yarın şeklinde ifade edildiği zaman, sosyoloji; dün olmuş olanla ve bugün olmakta olanla ilgilenir zira gelecekte olacak olanların tahmini ile tarih felsefesi ve fütüroloji ilgilenmektedir. Bununla birlikte toplumların geçmişteki hallerini tespit ve bugünlerini analiz akla karşılaştırmayı getirmektedir. Aynı şekilde gelecek için de bir tahmini öngörmektedir.¹⁰⁰

Toplumsal değişim, sosyolojik anlamda her toplumun tabiatının bir gereği olarak varlık sahnesindeki yerini alır. Başka bir ifadeyle her toplum, doğası gereği değişir, değişim süreçlerinin içinde bulunur.¹⁰¹

Her davranış, bir hareketliliği içermektedir. Bu tabii bir durumdur. Toplumsal değişimde bir hareketlilik vardır. Ancak hareketi meydana getiren sebepler (motiveler), hareketin derecesi ve yönü farklı farklı olabilir. Aynı etkilerle aynı derecede değişimler

⁹⁹ Mehmet Ali Kirman, **Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü**, İstanbul: Rağbet Yay., 2011, s.329.

¹⁰⁰ Zeki Arslantürk, **Kutsal'ın Tecrübesi Din Sosyolojisine Giriş**, İstanbul: Çamlıca Yay., 2015, s.27.

¹⁰¹ Ejder Okumuş, "Toplumsal Değişim ve Din", **Din Sosyolojisi El Kitabı**, Ed.: Niyazi Akyüz-İhsan Çapçioğlu, , 2012, Ankara. s.271

benzer yönde vuku bulabilir ve tipleşmiş bir yapı oluşturabilir. Bu nedenle, tarihi çağlar içerisinde tipleşmiş sosyal değişme biçimleri tespit etmek mümkündür.¹⁰²

Değişim toplumlar için bir zorunluluktur. Değişmeyen veya içinde değişimin olmadığı bir toplum düşünmek mümkün değildir. Toplumsal değişim toplumun tabiatının bir gereğidir.¹⁰³

İbn-i Haldun “sosyal değişme” kavramı ile ilgili olarak oluşturduğu değişme kuramı bakımından “organizmacılar” içinde yer alır. Toplumlar dolayısıyla devletler birer canlı varlık gibi doğmakta, gelişip olgunlaşmakta, arkasından yaşlanarak tarih sahnesinden çekilmektedirler. Ona göre toplumlar doğal bir evrim içinde olmak üzere, vahşilik, göçebelik ve yerleşik (mukim) yaşam biçiminde ve birbirine bağlı üç aşamalı bir sosyal süreç çerçevesinde hayatlarını sürdürürler. İbn-i Haldun sosyal evrimin siyasal ve ekonomik boyutunu “devlet” kavramına bağlı olarak açıklamaktadır. Sosyal evrim ve değişimdeki çeşitlilik, başkalık onların geçinme usullerinin birbirinden farklı olmasından ileri gelmektedir. Haldun’un toplumsal gelişme ve değişim anlayışında tek faktör değil, birçok faktör rol oynamaktadır. Bunlar, asabiyyetin zayıflaması, coğrafi şartların değişmesi, israfa dayalı tüketimin artması, ayrıca sosyal ve ekonomik farklılaşmalar, dengesizlik ve adaletsizlikler, katı tabakalaşmalar, sosyal gruplar arasındaki etkileşim ve bu etkileşimden doğan taklit ve kaynaşmalar, bozulmalardır.¹⁰⁴

İbn-i Haldun’un da ileri sürdüğü gibi toplumsal değişim kaçınılmaz ve evrensel bir fenomendir. Toplumlar, hiçbir zaman statik olmamıştır. Değişim, toplumsal hayatın kadim bir geleneğidir. Bunun aksine toplumun statik olarak düşünülmesi, varsayımsal olup sosyolojik incelemenin gereği olarak ortaya çıkan veya metodolojik zorunluluklardan doğan itibari bir zihinsel vaziyet alıştan kaynaklanmaktadır. Hiçbir toplum hareketsiz olmamakla birlikte her toplumun kendine özgü bir dinamizmi vardır. Her toplum kendi yapısal temellerine göre değişimi yaşar ve tecrübe eder. Bir toplumun durağanlığı başka bir toplumun durağanlığına ya da başka bir toplumun değişim durumuna göredir, yoksa o toplum durağan değildir. Bir toplumda değişim düşük yoğunluklu, başka bir toplumda yüksek yoğunluklu, bir toplumda yavaş başka bir

¹⁰² Zeki Arslantürk, *a.g.e.*, s.27.

¹⁰³ Okumuş, *a.g.e.*, s.274.

¹⁰⁴ Aydın, Yaka, *Sosyolojik İrdelemeler- İbn-i Haldun Üzerine*, 2017.

toplumda hızlı tempoda olabilir. Bu çerçevede değişimin, zaman ve topluma göre farklılık arz ettiği söylenebilir. Her ihtimalde değişim, bütün toplumların değişmez karakteristiğidir.¹⁰⁵

Malik Bin Nebi'ye göre toplumun görevlerinden biri de yükseliş ve ihtişam devirlerinin ardından yaşanan gerileme ve çöküş asırlarında tarih çarkının atıl bıraktığı enerjileri harekete geçirmek ve medeniyet yolundaki ilerlemeyi gerçekleştirmektir.¹⁰⁶ Düşünür, eserlerinde düşünce problemine geniş yer vermiştir çünkü medeniyet probleminin temelindeki esas budur. Toplumu değiştirmek için birey, insanı değiştirmek için de öncelikle insanın düşüncelerini değiştirmek ve ilerletmek zorundadır.¹⁰⁷

Bin Nebi'ye göre toplumda yığmacı düşünce ile değil, yapıcı ve inşa edici düşünce ile hareket etmemiz gerekmektedir çünkü yığmacılık toplum açısından çok zararlı bir olgudur, bir toplumda yığma başladığı zaman insanların düşünce biçimlerinde dahi kendini göstermektedir.

Toplumdaki her bireyin hem kendi ile hem de toplum ile uyumlu bir fonksiyonu olması gerektiğini savunan Malik Bin Nebi bu hususta bize arıları örnek vermektedir. Arılar, mensup oldukları toplum hayatı içinde genel ve istikrarlı bir düşünceyi hedef alır gibi faaliyet göstermeselerdi ne çabaları ve ürettikleri balla yaşamlarını sürdürebilir ne de varlıklarının gayesi olan amaçlarını gerçekleştirebilirdi. Bilindiği üzere bir arı topluluğu, bir kolonide yaşayan üç dört bin arıdan oluşur. Kolonide yaşayan bir arı, bir gün o koloniden ayrılırsa, tabiatı var olan onca çiçeğe ve sahip olduğu enerjiye rağmen ziyan olup gidecektir çünkü Allah onun dürtülerine sosyal hayatın kodlarını yerleştirmiştir. Arı gibi basit bir böcek seviyesinde dahi sosyal hayatın ve sosyal hayattaki görevlerinin, ferdin varlık ve yaşamı için zorunlu olduğunu görmekteyiz.¹⁰⁸

Malik Bin Nebi toplumu değişim bağlamında şöyle tanımlamaktadır: Toplum değişimle amaçladığı hedefi bilerek toplumsal özelliklerini değişim araçları üreterek

¹⁰⁵ Okumuş, *a.g.e.*, s.274.

¹⁰⁶ Nebi, *Düşünceler*, s.189.

¹⁰⁷ Okumuş, *a.g.e.*, s 69.

¹⁰⁸ Nebi, *Düşünceler*, s.190.

sürekli değiştiren topluluktur.¹⁰⁹ Bu toplumun değişim merkeze alınarak yapılan işlevsel bir tanımıdır.

Toplum sadece bireylerin toplamı değildir bilakis belirli bir sisteme göre gerçekleşen insani özellikli belirli bir düzenlemedir. Bu sistem genel hatları ile üç unsura dayanmaktadır:

1. İnsan topluluğunu niteleyen bir hareket
2. Bu hareketin vasıtalarını üretmek
3. Bu hareketin yönünü belirlemek

İşte bu üç faktör, belirli bir insan topluluğunun, kelimenin mantıksal anlamıyla kendisini “toplum” a dönüştüren toplumsal özelliklerini borçlu olduğu şeylerdir.¹¹⁰

Hareket unsuru bir insan topluluğunu, ortak amaç doğrultusunda medenileşmeye ilerleyen bir toplum haline getirir. Örneğin statik para servet iken, dinamik para kendisinden kar ya da zarar edilen bir sermayeye dönüşmektedir. Buradaki temel ayrım para unsuruna atfedilen hareket halidir.

Sosyolojik anlamdaki hareket, iki düşünceyi beraberinde getirir: Topluluğun gelişimi onu, ya yüksek bir toplumsal yaşam şekline ulaştırır ya da tam tersi geri kalmış bir şekle itmektedir.¹¹¹ Kısacası her toplumda mutlaka bir amaca bağlı hareket vardır: Bu hareket ya uygarlığa ya da yıkılışa doğrudur. Bir toplum hareketini kaybettiği zaman kendisi de yok olmaktadır.

Tarihsel hareket düşüncesi tarih boyunca birçok şekilde yorumlanmıştır. Toynbee gibi bir tarihçi, onun yorumunda doğal ortamın etkisini öne çıkarırken¹¹² Marksist ekolün öğretilerine dayanan bir sosyolog ise ekonomik faktörü baskın çıkarabilmektedir.¹¹³

Tarih boyunca toplumların genel ilke ve düzenlemelerini belirlemek için çalışmalar yapılmıştır. Araştırmacıların bir kısmı uygarlıkları tarih sosyolojisi ile

¹⁰⁹ Malik Bin Nebi, *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*, (Çev. Salih Özer), Ankara: Ankara Okulu Yay., 2016, s.125.

¹¹⁰ Nebi, *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*, s.126.

¹¹¹ Nebi, *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*, s.126.

¹¹² Bkz.: Toynbee'nin meydan okuma teorisi.

¹¹³ Nebi, *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*, s.132.

açıklamak isterken Malik Bin Nebi, kalkış-yükseliş-düşüş şeklinde benzer gelişme dönemlerini ifade eden dönem yaklaşımı ile izah etmiştir.¹¹⁴

Malik Bin Nebi, 12.yy'dan günümüze kadar İslam medeniyetinin çöküş sürecindeki insan-toplum yapısını analiz ederken şu olumsuzlukları gözlemlemektedir: Sosyolojik bağlamda etkin olamamak, sömürüye elverişlilik, toplumsal ilişkiler ağının parçalanmışlığı, kültürel hastalıklar vb. Bu faktörler birey ve toplumu, değişimci düşüncenin önüne aşılabilir duvarlar ören karşı konulamaz bir zorunluluğun önüne koymaktadır. Artık değişimi gerçekleştirmede insan gücü ve iradenin başarı şansı azalmaktadır. İşte tam burada kendini, iradenin gücü teorisinin önünde bulur ve bu teoriyi benimsemenin gerekliliğini savunur. *“Bir toplum kendinde olanı değiştirmezse Allah o topluluğu değiştirmez.”*¹¹⁵ Bu durumda yapısı gereği değişimi kabul etmeyen aşamalar, değişimi benimser hale gelir çünkü çöküş aşamasına bağlı zorunluluk hali, yüreklerin derinliklerinde iradeye dönüşür. Bu çıkış yoluyla Malik Bin Nebi sosyolojik analizlerini; değişebilirlik, eğitim ve insan gücünün elastikiyeti kavramlarıyla ortaya koymuştur.¹¹⁶

Malik Bin Nebi toplumsal değişimin ana hedefi olarak medenileşmeyi işaret etmiştir. Tarih boyunca her toplumsal değişim medenileşme yönünde olmasa da temel hedef medenileşme ve medeniyet kurma olmalıdır.

2.3. Medeniyet

Medeniyet Malik Bin Nebi'ye göre Medeniyet, antropolojik açıdan ziyade işlevsel açıdan tanımlanmalıdır: Medeniyet maddi ve manevi şartlar bütünüdür. Bu şartlar bir cemiyete ve o cemiyetin her ferdine çocukluktan ihtiyarlığa, hayatın her devresinde, gelişmesinin her safhasında ona lazım olan desteği sağlama imkanı verir.¹¹⁷

Malik Bin Nebi için medeniyet üç temel unsur altında çözümlenir: İnsan, toprak ve zaman. Medeniyetin temel unsurlarını özgün tarzıyla saptayan Bin Nebi, medeniyet

¹¹⁴ Kureyşi, a.g.e., s.247.

¹¹⁵ Kur'an, Ra'd Suresi, 11.

¹¹⁶ Kureyşi, a.g.e., s.249.

¹¹⁷ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 30.

unsurlarını şu şekilde denklem haline getirmiştir: “Medeniyet= İnsan+ toprak+ zaman”. Bu denklem bize Bin Nebi’nin bakış açısıyla medeniyet unsurunun en temel manasıyla ne anlama geldiğini anlatır. Aynı zamanda bu denklem bize tarih serüveni boyunca her türlü medeniyet eyleminin ya da ürününün en temel unsurlarını verir

Malik Bin Nebi’ye göre, Medeniyet= insan + toprak + zaman, medeniyet probleminin üç ana problem halinde analiz edilebileceğini göstermektedir. İnsan problemi, toprak problemi ve zaman problemi. Bu yüzden medeniyet probleminin veya medeniyet sorusunun çözümü, ürünlerini toplam ya da depolama yoluyla değil, üç problemini kökten çözmeye yoluyla gerçekleştirilebilir.”¹¹⁸

Bin Nebi için medeniyeti yapısal bağlamda üç unsur oluşturur. “İnsan” uygarlaşma anlamında üreten ve geliştiren fail iken; insanın ürettiği ve geliştirdiği hammaddeyi “toprak” oluşturur. Bütün bunlar için gerekli olan zamansal döngü ise kendi özgün denklemindeki “zaman” şeklinde ifade edilebilmektedir Bu üçlü denklemin girdisi, medeniyetlerin orijinal kaynakları, kendi iç potansiyelleri iken; denklem unsurlarının olumlu etkileşimi sonucu, denklemin çıktısı toplumların medenileşme ve çağdaşlaşma sürecidir.

Ayrıca Malik Bin Nebi’ye göre her şeyden önce medeniyetin temel amacının tarihin içinde toprak ve zamanı kullanarak kendi kaderini inşa edecek insanları yetiştirmesi gerekir.¹¹⁹

Bin Nebi’ye göre öncelikle temel unsur olarak insanın tarif, tayin ve tesbit etmek gerekmektedir. Ayrıca beşeri varlık olan insan, tarih sentezine hangi tarzda varabilir bunu belirtmek gerekir.

Malik Bin Nebi 21. Asırda sosyal sahada insana tesir edebilecek üç temel unsuru ortaya koyarken bu temel unsurların temelinde belli bir dini düşüncede uyuşabileceğini savunmuştur. Bunlar:

1-Düşüncesinin tesiri

2-Mesaisinin tesiri

¹¹⁸ Lahsen, *a.g.e.*, s.73.

¹¹⁹ Nebi, *Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş*, s.60.

3- Parasının tesiri

Neticede bu üç tesirden, insan meselesi şöyle özetlenebilir:

- a)Kültürün yöneltilmesi
- b)Çalışmanın yöneltilmesi
- c)Sermayenin yöneltmesi¹²⁰

Bu analizden sonra Malik Bin Nebi yöneltme kavramını şu şekilde açıklamıştır:

“Umumi bir manada, yönelme, gayede birlik, yürüyüşte ahenk, menşede kuvvet demektir.

Ne kadar kuvvet vardır ki, ahenkli bir demet haline getirilmesi becerilmediği için boşa akıp gitmiştir.

Ne kadar enerji ve kuvvet vardır ki, aynı kaynaktan çıkıp aynı gayeye doğru yol almış diğer kuvvetler tarafından, kazara imha edilmiştir.

Yöneltme, zamanın ve gayretin israfını önlemektir.

Şuanda Cezayir’de, her an kullanılabilecek milyonla kol ve beyin halinde kuvvet mevcuttur.

Mesele bu milyonla kol ve beyinden oluşan muazzam motoru, en iyi devamlılık şartları içinde ve her bir parçasından en iyi randıman temin etmek üzere harekete geçirebilmektir.”¹²¹

Malik Bin Nebi, medeniyetin unsurlarının birbiriyle ilişkisini şu şekilde formüle etmektedir:

- 1- Bir medeniyetin ürünlerinin toplamı, o medeniyetin kendisinden başka bir şey değildir.
- 2- Şahısların toplamı, sosyal varlık olarak sadece “insan” dır.
- 3- Toprakların toplamı, topraktan başka bir şey değildir. (Bütün hukuki ve teknik düzenlemesi ile)

¹²⁰ Nebi, *Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş*, s.61.

¹²¹ Nebi, *Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş*, s.62.

- 4- Zamanların toplamı sadece süreçlerinin bir desteği olarak endüstriyel, ekonomik ve kültürel bütün operasyonlara sokulmuş, topluma mal edilmiş zamandır.¹²²

Bunun yanında medeniyetin yapısal denklemi içinde en güçlü unsur insandır. İnsan, medenileşme sürecinin asli gücüdür. Bu denklemden insan çıkarıldığı zaman diğer iki bileşenin hiçbir etkisi yoktur. Bin Nebi bununla birlikte toprak ve zamanın etkisini küçümsemez fakat medeniyet olgusunu yalnız bu ikisine dayandırırsak, herhangi bir sosyal ya da medeni dönüşüm gerçekleştiremediğimizi savunur.¹²³ Ayrıca insan medeniyeti inşa ederken aynı zamanda medeniyetin sonucu olan karmaşık bir varlıktır.

Malik Bin Nebi'ye göre iki tip insan, medeniyetin iki farklı aşamasını temsil eder. Bütünleşmiş insan medenileştirme süreci başlatırken bölünmüş insan, gerileme aşamasına tanıklık eder ve herhangi bir sosyal harekete katılmak için tüm heyecanını kaybetmiştir. Artık medenileştirme sürecini gerçekleştirme dinamizmi onda bulunmamaktadır.¹²⁴

Malik Bin Nebi medeniyeti tamamen ahlaki anlamda tanımlamadığı gibi yalnızca maddi şartlara dayandırarak da tanımlamaz.

Malik Bin Nebi, medeniyeti:“*Medeniyet, verili bir toplumun üyelerinin her birine kişisel gelişimi için gerekli sosyal teminatları sağlamasına imkan veren maddi ve manevi şartların toplamı olarak tanımlanabilir*” şeklinde tanımlarken, “*medeniyet ilkel özellikleri birey ve toplum bağlamında geliştirip rafine eden bir öz-güçtür*” tanımında bulunmuş, ancak bununla birlikte “*spesifik bir misyonu gerçekleştirme ve belirgin bir işlev yürütme yeteneğidir*” biçiminde ifade ederek insan hayatını ve kapasitesini düzenleyen bir psikolojik güç olduğunu da vurgulamıştır.¹²⁵

Malik Bin Nebi İslam dünyasındaki reformcu hareketi insan faktörünün kendi özünden çok yaşadığı ortamda ıslah ve reforme etmeye çalıştıkları için eleştirmektedir. Nebi'ye göre insanın içinde bulunduğu ortamı, toplumu, şartları vs. değiştirebilmesi için

¹²² Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 41.

¹²³ Lahsen, a.g.e., s.75.

¹²⁴ Lahsen, a.g.e., s.76.

¹²⁵ Lahsen, a.g.e., s.67.

öncelikle kendini değiştirip düzenlemesi zorunludur.¹²⁶ Nitekim insan statüsünü analiz eden şu ayette şöyle buyurur: “ *Bir millet kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez.*”¹²⁷

Kısacası olumlu anlamdaki değişim, medenileşme, modernleşme ve ıslah içten dışa doğru yol izleyen bir hareket olmalıdır aksi halde yani dıştan içe empoze edilmeye çalışılan bir olgu durumuna gelirse o, medenileşme olmaz, yozlaşma olur.

Malik Bin Nebi’ye göre İslam toplumlarının medenileşme ve modernleşme tarzı, “kabuksal” değişim adını verdiği tarzdadır. Şöyle ki; kabuksal değişim medeni toplumların dış görünüşünü, modası, yaşam tarzı, gibi dış unsurları örnek alarak yaşanan modernleşme şeklidir. Yapısal değişimden uzak bir değişim şeklidir. Yapısal değişim “acelecî” değişimin aksine tabiidir ve içten dışa doğrudur.¹²⁸ Bu konuda Nilüfer Göle gönüllü modernizasyon kavramını geliştirmiştir.¹²⁹

Biz bu konuyla yakından ilgili olduğunu düşündüğümüz ve tarafımızca, gönüllü modernizasyon kavramına bir alternatif olarak “sanal modernleşme” kavramını burada zikretmeyi uygun gördük. Şöyle ki; modernliğin Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’ya ait bir olgu olarak anlaşılmasının tarihsel nedenleri bu bölgelerde meydana gelen çok yönlü dönüşüm ve değişimle ilgilidir. Şöyle ki, bu dönüşüm ve yenilenmenin başlangıcı, Avrupa’da feodalizmin çözülmeye başladığı zaman dilimi olarak kabul edilen 12.-13. yüzyıllara kadar geri götürülebilir.

Daha sonra 14. yy. da Rönesans’ın yaşanmaya başlamasıyla Batı, modernleşme sürecine tarihsel açıdan ciddi adımı atmış oluyordu bu süreç yani ‘modern olma’ süreci 18.yy sanayi devrimiyle taçlanmıştı. 12. ve 13.yy.’da askerî hedefler ve ekonomik çıkarlarla doğrudan ilgili olan dönüşüm, bu dönemden itibaren Batı Avrupa’da yoğunlaşan önemli teknik buluşlar ve coğrafi keşiflerin artmasıyla ivme kazanmıştır.

Öncelikle İngiltere, Hollanda ve Fransa’da görülen teknik ve coğrafi gelişmeler bu ülkelerde siyasi yapılardan başlayıp gündelik yaşama kadar her alanda yeni

¹²⁶Lahsen, *a.g.e.*, s.75.

¹²⁷ Kur’an, Ra’d, 11.

¹²⁸ Malik Bin Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, (Çev. Salih Özer), Ankara: Ankara Okulu Yay., 1997, s.104.

¹²⁹ Nilüfer Göle, *Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen*, 1997.

anlayışların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 18. yy. aydınlanmasına kadar elde edilen bilgi birikimine dayanarak akılcı tutumu öne çıkaran Batı Avrupa ülkeleri, zamanla, eğitime ve pozitif bilimlere oldukça eğilim göstermiştir ve ekonomik üretimi artıran fabrikasyona yönelmiştir.

Coğrafi keşiflerle ve yeni tekniklerle donanımlı orduları sayesinde elde ettikleri sömürgelerini çift yönlü hem hammadde kaynağı hem de pazar olarak kullanarak, sermayeyi ve kendi toplumlarının toplumsal refahını artırmışlardır. Öte yandan, yeni teknik kullanımı ve seri üretimin yaygınlaşması ile Batı Avrupa'nın artan rekabet gücü dönemin önde gelen devletleri olan Osmanlı İmparatorluğu, Çin, İran, Hindistan, Rusya, Avusturya ve İspanya gibi ülkelerin geleneksel üretim biçimleri üzerinde yıkıcı etki yapmış; çoğunu Batı'nın yarı sömürgesi ve pazarı hâline getirmiştir.

Batı Avrupa'nın modern olma sürecinde iki olay; İngiltere Sanayi Devrimi ve 18. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen Amerikan Bağımsızlığından ilham alan Fransız İhtilâli önemli değişmelere yol açmıştır. Sanayi Devrimi ekonomik ve toplumsal alandaki üretim ve tüketim kalıplarını değiştirirken, Fransız İhtilâli siyasal ve entelektüel kalıpları değiştirmiştir. Sanayi Devrimi ile büyük ölçekli sanayi üretimi artmış; işgücü ihtiyacına bağlı olarak şehirleşme, enformasyon, işbölümü, nüfus ve eğitim alanlarında büyük değişimler yaşanmış ve yeni bir hayat tarzı gelişmiştir. Görüldüğü üzere, Batının modernleşmesi neredeyse 600 yıllık tarihsel sürecin kapsamlı, sürekli ve yoğun derinliği olan sonucunu meydana getirmiştir.

Batının günümüz anlamdaki 'modernliği' 12.yy'da Avrupa topraklarına ekilen bir tohum gibidir. Bu tohum, toplum tarafından teknik ve coğrafi bilgilerle beslenmiş, kutsal görülüp nesilden nesle özenle emanet edilmiş 600 yıllık büyüme sürecinin (modernleşme süreci) ardından meyvesini vermiş ve muazzam bir ağaca dönüşmüştür. İşte bu yüzden Batı modernliğinin kökleri sağlamdır çünkü gücünü toplumun kendisinden alır. Toplum onu üretmiş beslemiş, kabullenmiş, içselleştirmiş ve en son aşamada da kendi iktidarlarına sunmuştur. Oysa Batı dışı toplumların modernleşme sürecinde bu durumun tersi görülür.

Şöyle ki, nasıl Batı kendi modernliğini yine kendi toplumunun iç dinamiklerinden yola çıkarak uzun ve köklü bir tarihsel süreçte gerçekleştirdiyse; bunun

tam aksine batı dışı toplumlar; Batı'nın tarihsel süreçte yaşadığı yapısal ve toplumsal sebepleri yaşamadan (Rönesans, Aydınlanma Felsefesi, Sanayi devrimi vs.) kendi toplumlarının özünde bulunan dinamiklere yönelmeden, tepeden inmeci bir yaklaşımla modernite¹³⁰ yi elde etmeye çalışmıştır.

Böylece ortaya tepeden inme, topluma emri vaki olarak kabullendirilmeye çalışılan 'zoraki' modernleşme ortaya çıkmıştır. Bu adeta bir Sanal Modernleşme gibidir. Gerçek ve orijinal olmayan, gerekli alt yapıyı sağlayacak toplumsal olay ve gelişmeleri yaşamadan, Batıyı salt taklitten öteye geçemeyen bir modernleşme şeklidir. Nasıl ki zaman zaman ticari menfaat uğruna mevsimi gelmemiş meyveler seralarda yetiştiriliyorsa Batı dışı toplumlar da kendilerine fayda sağlayacak düşüncesiyle modernleşmeyi yapay bir ortamda elde etmeye çalışmaktadır. Bu durum Sera Modernleşmesi şeklinde de ifade edilebilir.

'Sanal Modernleşme' yi ifade etmeye çalışırken Göle'nin 'Gönüllü Modernleşme' kavramına değinmek gerekir zira 'Sanal Modernleşme' kavramı, 'Gönüllü Modernleşme' kavramına bir alternatif olarak getirilmiştir. Göle, bu kavram ışığında Batı dışı modernleşmeye şöyle değinmektedir:

“Batı-dışı tarihleri modernleşme istenci, ya da gönüllü modernleşme belirlemektedir. Modernitenin kültürel yerel dokunun dönüşümü ve tarihsel bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkmadığı, ancak bununla beraber politik elitlerin ve toplumsal aktörlerin zihinlerini ve arzularını rahat bırakmadığı Batı-dışı ortamlarda, modernizasyon politik bir irade ve çaba olarak modernliğin yerini almaktadır.”

Göle'nin de ifade ettiği gibi gönüllü modernleşen Batı dışı toplumlarda modernleşme süreci çoğu zaman politik kaygıların bir eseri olmuştur.¹³¹

Malik Bin Nebi'nin de ifade ettiği gibi buharlı makine ya da matbaanın icadından bu yana onun süreci içinde birbirini takip eden bütün bu olaylar bazı “medeniyet olayları”dır. Bu olayları doğuran bütün sebepler, onların doğuşunun bütün şartları hep aynı genel sebebin, hep aynı temel şartın sonucudur. Tek kelimeyle, onun

¹³⁰ Avrupa'da yaklaşık olarak 600 yılda meydana gelen zamanla tüm dünyaya yayılan toplumsal değerler sistemi.

¹³¹ Nilüfer Göle, **Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen**, 1997.

alanına ait olan insanın sosyal ve moral gelişmesinin her detayının ana kaynağı olan Avrupa medeniyetin yapısal sebepleridir.¹³²

Sonuç olarak ifade edilebilir ki, İslam toplumları bahsettiğimiz yapısal nedenleri ve toplumsal olgunlaşmayı yaşamadan direkt olarak medenileşme evresine geçmek istemekle tarihi bir hataya düşmektedir. Oysa yapmaları gereken, kendi iç dinamiklerine yolculuk yaparak, tarihsel aşamalardan geçerek kendi modernleşmelerini gerçekleştirmektir.

2.4. Sömürü ve Sömürge

Sömürgecilik, bulunduğu her yerde olduğu gibi, İslam ülkeleri için de yıkıcı bir süreç olmuştur. Özellikle zihinlerdeki sömürgeleştirme devam ettiğinden, bu süreç tamamıyla sona erdirilememiştir. 1950'lerden sonra Cezayir'de resmi sömürgeciliğin sona ermesi, Batı'nın Ortadoğu, Afrika veya Arap dünyasındaki bilimsel ve kültürel etkisinin bitmesiyle sonuçlanamamıştır. Bazı bakımlardan, neosömürgecilik olarak tanımlanan Batı'nın etkisi daha da artmıştır. Zira fiili sömürgecilik görünür ve mücadele etme şekli belli olduğundan ortadan kaldırılması kolaydır. Fakat fikri ve düşünsel sömürgeleşmenin aşılması çok kolay olmayacaktır. Çünkü bu iki şekilde mücadeleyi beraberinde getirmektedir. Birincisi sömürge güçleriyle, ikincisi sömürgeleştirilen yerli zihinlerle.¹³³ Malik Bin Nebi, sömürge olgusuna diğer medeniyetlerin aksine siyasi bir olgu olarak bakmamış; uygarlık sorunu açısından bakmıştır.¹³⁴

Sömürü, bir medeniyetin başına gelebilecek en büyük tarihi yıkımdır. Medeniyeti çok yönlü tahribata uğratan bir zulümdür. Nitekim Malik Bin Nebi'nin oldukça etkilendiği ve fikirlerinin bir kısmına fikir babalığı yapmış olan İbn-i Haldun Umrana/Topluma yapılan herhangi bir zulmün toplumun yıkılmasına sebep olacağı hakkında, Mukaddime'sinde şu sözleri zikretmiştir:

“Bil ki, zulüm ve haksızlıkla insanların mallarını ellerinden almak, onların çalışıp kazanarak mal elde etme emellerini yok eder. Çünkü çalışıp kazanarak elde

¹³² Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 29.

¹³³ Yıldırım, “Malik Bin Nebi’de Sömürülebilirlik Olgusu”, s.34.

¹³⁴ Malik Bin Nebi, *Yüzyılın Tanığı*, (Çev. Muharrem Tan), İstanbul: Lale Kitabevi, 2005, s.249.

ettikleri malların, zorla ellerinden alınacağını bilirler işte bu sebeple çalışıp kazanma emellerini kaybettikten sonra ellerini işten güçten çekerler. Halkın işi gücü bırakması, uğradıkları haksızlığın oranıyla bağlantılıdır. Eğer haksızlık çok ve bütün alanları kapsayacak şekilde genelse, çalışmayı terk etmek de bütün bu alanları kapsayacak kadar genel olur. Ancak haksızlık basit olursa, çalışmayı terk etmek de ona uygun oranda olur.”¹³⁵

İbn-i Haldun’un çıkarımından şu varsayıma ulaşabiliriz; İslam dünyasındaki ataletin bir sebebi de sömürgeci. Sömürgeci ülkeler sömürsü altındaki devletlerin, hem kültürlerini hem doğal kaynaklarını hem de sermayelerini sömürdüğü için, sömürge halindeki İslam devletleri çalışmaya gelişmeye karşı zamanla kayıtsız bir hale gelmiştir. Zulüm ve haksızlık bir toplumda egemen olursa, o toplumun gerilemesi kaçınılmazdır. Zulüm ve sömürgecilik arasındaki organik bağı daha iyi kavrayabilmek açısından İbn-i Haldun’un şu ifadelerini zikretmemizde fayda var:

“ Zulmü sadece insanların mallarının ve mülklerinin, karşılıksız ve sebepsiz olarak, ellerinden alınması olduğunu sanma. Zulüm bundan çok daha geneldir. Her kim, birinin malını (haksız olarak) alır, onu zorla çalıştırır, ondan şeriatın istemediği bir hakkı ister veya ona şeriatın yüklediği bir sorumluluğu yüklerse, zulmetmiş olur. İnsanların mallarından haksız yere vergi alanlar zalimlerdir; vergi almak noktasında haddi aşanlar zalimlerdir; insanların haklarını elde etmelerine engel olanlar zalimlerdir; genel olarak insanların mülklerini gasp edenler zalimlerdir. Bütün bunlar insanların çalışma azmini yok edip, devletin temel maddesi olan yani devletin temeli olan medeniyetin harap olmasına yol açacağından, sonuçta en büyük zararı yine devlet görecektir.”¹³⁶

Malik Bin Nebi Savaş Esintisi adlı eserinde her şeyden önce bizatihi sömürünün realitesi ile ilgilenilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹³⁷ Bin Nebi bu düşüncesini Fransız Psikanalizci Octave Mannoni’nin¹³⁸ “Mekan Birliği” veya nesnel boyut ile “İnsan Birliği” “veya öznel boyut arasında var olan garip bağa ilişkin olarak bize sunduğu fikir ile ilişkilendirmiştir. Şöyle ki Mannoni bununla, sömürünün

¹³⁵İbn-i Haldun, *a.g.e.*, s.380.

¹³⁶İbn-i Haldun, *a.g.e.*, s.382.

¹³⁷Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.18.

¹³⁸ Octave Mannoni, Psikanalizci, D.: 29 Ağustos 1899, Fransa. Ö.: 30 Temmuz 1989, Paris, Fransa.

psikolojisindeki temel unsur olan ırkçılık eğilimini izah etmektedir. Irkçı eğilim, varlığı veya “ben” in birliğini bölen ruhsal bir bölünmenin eseridir. Bu varlıksal bölünme, nesnel boyuta yani “insan cinsinin birliği” ne yansıdığında onu da ikiye ayırır: Birine otorite ve egemenlik diğerine ise itaat ve boyun eğmek düşmektedir.

Bu varlıksal bölünme fikri, sömürgeci realitenin bir fenomen olarak incelenmesinde her türlü öneme sahiptir. Mannoni, bu bölünmeyi Avrupalı vicdanında açıklamakta, fakat onun tarihteki başlangıç noktasını tam olarak tespit etmemektedir.¹³⁹

Malik Bin Nebi, sömürülen toplumların, sömürücü toplumlar tarafından sömürülme işini ayıp ve noksanlık olarak kabul etmeyip bu duruma hal dili ile rıza göstermelerini “sömürüye yatkınlık” terimi ile ifade etmiştir.¹⁴⁰

Malik Bin Nebi’nin ürettiği başka bir kavram da şudur: Sömürge Anarşisi. Malik Bin Nebi’ye göre sömürü, dünya da gerçek anlamda istibdadını haklı çıkarabilmek için insanlığın dörtte üçünü kısırlaştırmalı ki, insanlık artık yaratıcı ve idrak edici olmasın. Ayrıca bu kısırlaştırma, sömürüye borçlu olduğumuz tek operasyon değildir; aksine ona başka bir şey daha borçluyuz: Genel olarak toplumun özel olarak da bireylerin ilişkilerinin genel kurallar üzerine kurulu oldukları hukuki kavramları ve ahlaki değerleri de insanlığın dörtte üçünü kısırlaştırdığı gibi kısırlaştırmıştır.¹⁴¹

Bin Nebi aynı zamanda sömürünün belli hukuki kalıpların arkasına sığınarak yaptığı “ateşli ahlaksızlığı” süslü cümleler ile gizlemekte olduğunu ifade etmektedir. Sömürünün yaptığı toplumsal haksızlığı kanunların ve slogan cümlelerin arkasına sakladığını açıkça ifade eder.¹⁴² Bin Nebi, sömürünün sömürülen halklara adeta gayrı mümeyyizin malını himaye eden “hukuki himayeci” olarak muamele ettiği bunun yanında hukuktaki himayeci gayrı mümeyyizin malını israf etmemesi için himaye ederken; sömürünün sömürülen halkları ya da ülkelerin malını çalıp, gayrı mümeyyizi de ebediyen mümeyyiz ilan ettiğini ifade etmiştir.¹⁴³ Bu ifadelerine ek olarak da Nebi, kişisel hukuktaki “gayr-ı mümeyyiz” i himaye eden kişi, onun alın terinin ve çalışmasının bedelini dahi elinden almak için özel icraatlerde bulunduğunu ve

¹³⁹Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.18-19.

¹⁴⁰Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.20.

¹⁴¹Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.39.

¹⁴²Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.39-40.

¹⁴³Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.40-41.

meselenin aslına dönecek olursak sömürünün yaptığı bu işin, sömürge halkların maddi ve manevi çıkarları karşısındaki tutumunun Kişisel Hukuk'ta hiçbir yerinin olmadığını söylemiştir.¹⁴⁴

Sömürücünün sömürge devletlerini sadece maddi açıdan sömürmediğini ahlaki anlamda da sömürdüğünü ifade eden Malik Bin Nebi, bunu bir çeşit kadersizleştirme inancı ile sömürücünün sömürge devleti üzerinde vesayetini garantilediğini vurgulamıştır.¹⁴⁵ Sömürü dehası, bir kimseden intikam alırken onurunu zedelerken hiçbir ayrıntıdan çekinmemektedir çünkü sömürü, maddeye ve manaya aynı anda saldırmaktadır.¹⁴⁶

Malik Bin Nebi sömürücün işgal psikolojisini anlatırken şöyle bir örnek ve benzetmede bulunmuştur:

“O, başka bir kuşun yumurtalarını yere attıktan sonra, yuvaya kendi yumurtalarını bırakır. Bu şekilde yeni yuva sahibi de, sülbünden olmayan ve fakat yuvasında yumurtlananları kabul etmeye mecbur kalır. Sömürü tamamen bu kuş gibi de değildir. Çünkü o, başkasının yuvasını işgal etmekle kalmaz; bilakis kendine göre ‘Uygarlık mesajı’ nı desteklemek için sömürge halkın ürettiği işgücünü de ücretsiz olarak işgal eder.”

O, sömürge halkın eşyasını çalmakla kalmaz, bilakis kendisine de egemen olur. Bu ikili hırsızlığı, sömürü, “ortak yönetim” gibi yeni bir kelimeyle gizlemeye çalışmaktadır. Hırsız kuşun, “ortak yuva” diyebileceği gibi. Eğer bu yeni kavramı, Kişisel Hukuk'tan ödünç alınan ölçütlere vurursak görürüz ki, bakmakla yükümlü kişi bir yandan “gayrı mümeyyiz” in bazı haklarını gasp ederken diğer yandan da kamuoyunu yanıltma için saptırma işine kalkışmıştır.¹⁴⁷

Malik Bin Nebi, sömürü için planlı bir infaz ilerleten bir suç otoritesi olduğunu; bir suçu bitirdiğinde o suçu başka bir suçla kapattığını ve bunun belirgin olarak 1945'ten bu yana Fransız sömürü siyasetinde açıkça hissedildiğini ifade etmiştir.¹⁴⁸ Bu bağlamda anlayabiliriz ki; sömürü, sömürge devletlerinde kendi menfaatine uyan her

¹⁴⁴Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.42.

¹⁴⁵Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.43.

¹⁴⁶Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.53.

¹⁴⁷Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.46.

¹⁴⁸Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.64.

türlü siyasi ya da sosyolojik durumu korurken; menfaatine gölge düşürecek en ufak bir tehlikeyi dahi savmaktadır.

Avrupa uygarlığın yegane kıstasının merkezine kendisini koymuştur. Avrupalı olmadan uygar olunmaz algısı ne yazık ki geri kalmış ülkelere geçmişten beri Batı tarafından empoze edilmiştir. Öyle ki Batı, sömürge devletlerine kendi uygarlığını adeta satmaya çalışmıştır. Bu da daha önce bahsettiğimiz gibi sanayide ve teknolojiye ya da muasır medeniyet olma yolunda geri kalmış ülkelerde sanal modernleşmeye sebep olmuştur.

Oysaki modernleşme ve uygarlık bir tohum gibi içten dışa doğru gelişmelidir. Toplum kendi kültüründeki potansiyeli keşfetmedikçe ve bunu açığa çıkarıp tamamlamadıkça o toplumda gerçek anlamda bir uygarlaşma gerçekleşmesi beklenemez. Aksi halde bu kültür ihracından başka bir şey olmaz. Malik Bin Nebi'nin de ifade ettiği gibi uygarlık alınıp satılamaz o ya sürekli bir çabanın meyvesi ya da tanrı vergisidir.¹⁴⁹

Uygarlaşmanın mümkün olabilmesi için halkın, hayatının her ayrıntısına, uygarlaşmanın ahlaki, estetik ve davranışsal içeriğini koyması gerekir. Tabi ki Batı'nın bu uygarlaşmaya katkısı, diğer medeniyetlerin katkısının olduğu oranda mümkündür. Fakat bilinmelidir ki, insanlık uygarlık hususunda, Batı'nın uygarlık amacına veya dehasına değil, bilakis, geleceğini tarihini hareket ettiren semavi kanunlarının altına koyan ilahi inayete borçludur.¹⁵⁰ Batı, sömürge ülkeleri için efendisinden ekmek yiyen köle psikolojisini öngörür. Nebi bu konu hakkında şu örneği verir; eğer birey, okuma yazma bilen biri ise “o öğrendi” denmez, bilakis sömürünün mantığına göre “biz öğrettik” denir.¹⁵¹

Bin Nebi siyasi açıdan sömürgeciliği hayata doğrudan müdahale etmeyen liberal sömürgecilik ve hayatın en küçük teferruatına karışmaya kadar varan totaliter sömürgecilik olmak üzere ikiye ayırır. Fakat sömürgeciliğin her iki kısmının da

¹⁴⁹ Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.118.

¹⁵⁰ Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.121.

¹⁵¹ Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.125.

sömürgecinin yeniden kendine gelememesi için, her türlü iffet, asalet ve faziletiyle mücadele edeceğini ifade eder.¹⁵²

Sömürgeciliği Avrupa Uygarlığının Avrupa sınırlarının ötesine taşınması olarak değerlendiren Bin Nebi, sömürgeciliğin tarihini Avrupa için Amerika'nın keşfiyle başlatır.¹⁵³

Ayrıca sömürü kültürüne sahip olanlar, kendi menfaatlerine uyması için sadece toplumları değil, insanlık tarihini de parçalamış ve bölmüşlerdir. Onu bir bütün olarak ele almaktan kaçınmışlardır -hatta tarihsel olarak İslam'ın hakim olmuş olduğu yerlerde İslam Medeniyeti yokmuş gibi davranmışlardır-. Meselenin köklerine inildiği zaman şu görülmektedir ki, Amerika'nın keşfiyle başlayan bugünkü Batı medeniyeti, yine bir sömürgeci medeniyet olan Roma'nın sömürgecilik an'anelerinin yeniden diriltmiş hali gibidir. Sömürgecilik bundan dolayı tarihi akış içinde geriye doğru bir gidişi ifade etmektedir.¹⁵⁴

Genel olarak bakıldığında sömürgecilik tarihin kaydettiği en büyük tahribattır. Zira sömürgecilik politikası deyince sömürgeciler bundan kargaşa, karıştırma, ihtilaf vasıtalarını kullanmak manasını çıkarmaktadır ki sömürgecinin sömürülme ömrü uzatılabilsin. Uygulamalarına bakıldığında da görülen şey bunlardır.¹⁵⁵

Mannoni'den yola çıkarak Batı'nın özleminin şahitsiz bir dünya olduğunu vurgulayan Malik bin Nebi, bu çıkarımına ulaşmasının bir nedeni ise suç kompleksine kapılan kimsenin şahit istememesi düşüncesidir. Bu şahit anavatandan gelen hemşehrasi dahi olsa...¹⁵⁶

Bir süreç olarak sömürgeleşme ve Avrupalı versiyonu ile bir fenomen olan sömürgecilik, insanlık tarihindeki sıradan olaylar olmaktan çıkmış, modern Batı medeniyetinin “ilkel” ve “barbar” ları planlı medenileştirme gündemine dönüştürmüştü. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu sömürgecilik sürecinin kökleri Yunan ve

¹⁵² Yıldırım, “Malik Bin Nebi’de Sömürülebilirlik Olgusu”, s.35.

¹⁵³ Nebi, *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*, s. 137.

¹⁵⁴ Malik Bin Nebi, *Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş*, s. 117

¹⁵⁵ Yıldırım, “Malik Bin Nebi’de Sömürülebilirlik Olgusu”, s.36.

¹⁵⁶ Okumuş, *a.g.e.*, s.104.

Roma geleneklerine, özellikle de Romalılara kadar uzanmaktadır çünkü sömürgecilik Roma politikasının ayrılmaz bir parçasıydı.¹⁵⁷

Malik Bin Nebi sömürünün sinsi bir kemirgen gibi toplumsal ilişkiler ağını içten içe kemirdiğini, bizim ise çoğu zaman top, silah tüfek gibi sesleri duyduktan sonra sömürünün varlığını idrak ettiğimizi savunmaktadır.¹⁵⁸

Malik Bin Nebi Cezayir halkını asimile etmek isteyen Fransız sömürüsünün bütün yüzlerini görmüş, onu çok iyi tanımış ve teşhis etmiştir. Bu sebeple sömürgecilik, onun fikirlerinde önemli yet tutmaktadır.¹⁵⁹ Malik bin Nebi'nin sömürgecilik hakkındaki genel düşüncelerini ifade ettikten sonra sömürü bağlamında geliştirdiği ve kendine ait kavram olan, “sömürülebilirlik” kavramını çalışmamıza dahil ettik.

2.4.1. Sömürge Ruhu ve Sömürüye Yatkınlık

Malik Bin Nebi'ye göre büyük olmayan devletlerin yapacağı en önemli iş, kaderimize hakim olan sömürgecilik faktörü üzerine dikkatle eğilip, kendi devletlerindeki temel kıymetlerin farkına varmak yoluyla çaresine bakmaktır.¹⁶⁰

Malik Bin Nebi'ye göre geri kalmışlığımızın bütün suçunu sömürgeciye yıkıp, kendimizi temize çıkarmaya çalışmak anlamsızdır ve kolaycılıktır. Sömürgecilerin, sömürülen toplumları mahvetmelerinin büyük bir sebebi sömürülenlerin onlara bu imkanı tanımış olmamızdır. Öyleyse çözüm, zalim sömürgecinin zulmüne son vermesini beklemek değil; kendimizi değiştirmektir.¹⁶¹ Bu toplumsal ruh haline, “Sömürge Ruhu veya Sömürüye Yatkınlık” adını veren¹⁶² Bin Nebi, bahsi geçen hastalıklı ruha tedavi reçetesi olarak da öncelikle toplumsal komplekslerden kurtulup, psikolojik bağımsızlığı kazanmak olduğunu ileri sürmüştür.

Modernizmin öncüsü Avrupa kartezyen düşünce ile bilgiyi ikiye ayırmıştır; birincisi metafizik bilgi yani inanca dayalı, ölçüm yapılamayan alan; diğeri ise fiziksel

¹⁵⁷ Lahsen, a.g.e., s.175

¹⁵⁸ Nebi, *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*, s.188.

¹⁵⁹ Okumuş, a.g.e., s.100.

¹⁶⁰ Nebi, *Cezayir'de İslam'a Yeniden Doğuş*, s.119.

¹⁶¹ Okumuş, a.g.e., s.101.

¹⁶² Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.17.

bilgi yani akıl ve ölçülebilmeye dayanan somut alan. Temelde bu anlayışa dayalı modern bilginin iktisat ve teknoloji sahasında sağladığı büyük zenginliğe karşılık İslam âleminin sürekli yenilmesi Müslümanlar nazarında modern bilginin tartışılmaz olduğu kabulünü berberinde getirmiştir.¹⁶³

İslam dünyasının zemininde ‘sömürülebilirlik’ olgusunun bulunduğunu tespit eden Bin Nebî, insanların kendilerini sömürgeleşmeye mahkûm eden aşağılayıcı iç faktörden kurtulduğu zaman dış faktörden de kurtulmuş olacağına dikkat çeker. Toplumsal dönüşüm için önce kişilerin düşüncelerinde değişimin gerektiğine vurgu yapan Bin Nebî, Batı’nın ayak izlerini takip etmenin ve çözüm için onların modelini taklit etmenin çoğu zaman yanıltıcı olduğunu belirtir.¹⁶⁴

Nitekim kıdemli temsilcisi olan Cevdet Said, yakinen tanıdığı Malik Bin Nebî’nin “sömürülebilirlik” kavramsallaştırması hakkında şunları söylemiştir:

“Geçen yüzyılda, ellili yılların ortasında Şurûtu’n-Nahda (Yenidendoğuşun Şartları) isimli eserini okuyarak Mâlik Bin Nebî’nin fikirleriyle tanıştığımda, onun özellikle “sömürüye elverişli olma durumu”nu ifade eden el-qâbiliyye li’l-isti’mâr (sömürülebilirlik) kavramsallaştırmasıyla karşılaştığımda entelektüel şoka uğramıştım. Bu kavram hakikaten çarpıcıydı, çünkü olayları/ dünya da olup bitenleri anlamak için aykırı bir yorum içermektedir.

O tarihlerde İslam âlemi olarak anti-sömürgecilik ve sömürgecilere karşı nefret duyguları içinde yüziyorduk. Maruz kaldığımız tüm musibetleri onlara fatura ediyorduk. Bu adam çıktı ve sorunlarımıza yeni bir tasavvurla yaklaştı, bu yeni yaklaşımına da “el-qâbiliyye li’l-isti’mâr” adını koydu. Sorunlara yaklaşım tarzı ve üslubu kelimenin tam anlamıyla “yeni” olmakla birlikte, Kur’an ile sıkı irtibatım sebebiyle bu kavramı hiç yadırgamamıştım.

Benim bu karşılaşmadaki durumum aynen Celaleddin Rûmî’nin Şemseddin Tebrîzî ile karşılaşması gibi oldu. Zira o da ilk karşılaşmalarında Rûmî’nin düşüncelerinde derin bir değişime yol açmıştı. Nitekim Rûmî bu durumu şu şekilde ifade etmişti: Bu ateş eski yazılarımızı yakıp kavurdu!

¹⁶³ Selçuk Kütük, **Bilim Felsefesi Üzerine**, İstanbul: Açılım Kitap, 2005, s.134.

¹⁶⁴ Fethi Güngör, “İslam Medeniyetinin Sadık Muhafızı Malik Bin Nebî’yi Anlamak”, Diriliş Postası, Mayıs, 2019, İstanbul.

Mâlik Bin Nebî'nin gerçekleştirdiği bu fikir inkılabının tezahürleri kısa zamanda alanda görülmeye başlandı. Zaman geçtikçe kıymeti ve kudreti daha iyi anlaşılan bu yeni fikri eleştirenler olduğu gibi savunan kalemler de oldu. Bin Nebî daha o zaman soyut fikirlerden ve kişilere bağlı fikirlerden söz ediyordu. Israrla fikirlerin sahiplerinden soyutlanmasını istiyordu. İnsanın, kendisi buna bizzat boyun eğmedikçe/ benimseyip içselleştirmedikçe düşmanın gücüyle asla zelif/hor duruma düşürülemeyeceğini ve sömürülemeyeceğini savunuyordu.”¹⁶⁵

Malik Bin Nebi genelde İslam dünyası hakkında çıkarımlarda bulunsa da özelde, Cezayir ve Cezayir halkının sömürüye karşı olan tutumunu merkeze alarak teorilerini geliştirmiştir. Nitekim sömürünün ve sömürülebilirliğin psikolojik boyutundan bahsederken, Cezayir halkının sömürge yönetim tarafından kendisine verilen “yerli” isimlendirmesini kabul etmesini eleştirmiş, üstelik bunu toplumun münevver olarak nitelendirilen insanların yapmasından dolayı eleştirisinin dozunu arttırmıştır.¹⁶⁶

Hatta bu konu hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

” Hiçbir hadım yoktur ki kendisini hadım diye çağırsın ve çağırsın. Amma Cezayir’de kendisini ‘yerli’ diye isimlendirenlerin münevverlerin olduğu görülmektedir.

Bu gösteriyor ki, sömürgeci idaresi nasıl düşünmemizi ve kendimizi nasıl vasıflandırmamızı istiyorsa ve bizi nasıl görmek istiyorsa biz, kendimizi öyle düşünmekte ve görmekteyiz. Bu bizim modamız olmuş bulunmaktadır.”¹⁶⁷

Ayrıca Malik Bin Nebi sömürge idaresinin Cezayir’de sadece dış faktör olarak kalmadığını, gerek toplumda cehaleti yayma çabasıyla, gerekse ideolojik ajanları sayesinde yaydığı bölücü fikirlerle ve halkın kendisini bayağı hissetmesi için yaptığı psikolojik hareketlerle sömürgecinin toplumda iç faktör haline geldiğini savunmaktadır.¹⁶⁸ Bu ise sömürülen halkı sömürgecisine mahkum bırakan aşağılatıcı bir iç faktördür.

Bin Nebi'ye göre sömürülebilirlik tarihin belli bir devrinde onu yaşayan bütün üçüncü dünya ile ilgili bir fenomendir. Bir anlamda bu, sömürge sonrası dönemin hala

¹⁶⁵Güngör, a.g.e., s.13-14,.

¹⁶⁶Nebi, Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş, s.120.

¹⁶⁷Nebi, Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş, s.120.

¹⁶⁸Nebi, Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş, s.121.

kültürel tahakkümü içerdiğini ifade etmektedir. Çünkü sömürgeci faktörü hayatın her safhasında sömürge ruhuna uygun bir gevşeklik empoze etmiştir. Tabiatın ve onun kanunlarıyla savaşmaktan korkan bir sömürge elde etmek için çalışmışlar ve sonuçta sömürge idaresi sömürülenlerin nasıl düşünmesini istemişse öyle düşünmüş ve kendilerini öyle görmüşlerdir. Yani sömürge idaresi insanları hangi noktada görmek istemişse orada durmalarını sağlamıştır.¹⁶⁹

Bunun sonucunda da İslam dünyasının hareketlerini frenleyen, tekamülünü etkisiz hale getiren, neticede kargaşa, zaaf ve karışıklık eken sebeplerin, iç faktörler olduğu ve bunların da sömürgeleştirilmeye müsait olma keyfiyetinden kaynaklandığı görülmüştür. Sömürgeciliğin başlangıcında böyle olmasa da tarihsel süreç daha sonra sömürgeciliğe dönüşen ve sömürgeciliği üreten 'sömürülebilirlik' ile devam etmiştir. Gelinen nokta bir anlamda sömürgecilik dış faktörüne bir de iç faktörün ilave olması durumudur ki, bu bizzat içerden gelip insanları sömürgeleşmeye mahkum eden aşağılayıcı bir faktördür.¹⁷⁰ Dolayısıyla kişi içerdeki aşağılayıcı iç faktörden kurtulduğu zaman dış faktörden de kurtulmuş olacaktır.¹⁷¹ Ayrıca Sömürülebilir olma durumu Müslümanların yaşadığı özgüven sorunuyla yakından ilgilidir.

Bin Nebi'ye göre Kur'an imanın ışığından daha çok aklın ışığında yakından incelenmesi gereken bir bio-historik formül vazetmiştir; "Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirenceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez."¹⁷² Bu ilahi yasa insanın istemesi halinde düşünce, davranış, gelenek ve değerlere ilişkin olumsuzlukları giderip olumlulukları kolaylaştıracak bir irade özgürlüğü sağlayacağı şeklinde yorumlanır. Bin Nebi, toplumların içinde bulundukları konjonktür değiştikçe sorunların da değiştiğini düşünerek Müslümanların gerilemesiyle ilgili olarak Batı'nın ve sömürgecilerin değerlendirmelerine katılmayarak Müslümanların gerilemesinin dıştan değil içten geldiğini ve bunun psikolojik bir yenilgiyi içerdiğini yine Ra'd Suresi 11. ayeti ile açıklamıştır.¹⁷³

¹⁶⁹ Nebi, *Cezayir'de İslam'a Yeniden Doğuş*, s. 120.

¹⁷⁰ Yıldırım, "Malik Bin Nebi'de Sömürülebilirlik Olgusu", s.38.

¹⁷¹ Nebi, *Cezayir'de İslam'a Yeniden Doğuş*, s. 121-123.

¹⁷² Kur'an, Rad Suresi/11.

¹⁷³ Yıldırım, "Malik Bin Nebi'de Sömürülebilirlik Olgusu", s.39.

Bu mesele ancak toplumun tamamının kökten değişmesi, herkesin uygun bir şekilde toplumsal vazifesine adapte olması ve manevi bir liyakat seviyesine çıkması ile mümkündür. Böyle bir toplumun oluşması için bir dönüşümün yaşanması, bunun için de önce toplumu oluşturacak kişilerin düşüncelerinin değişmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde sömürgeleştirilmeye müsait olmaktan kurtulmak mümkün olabilir. Zira sosyal yapı değiştiğinde idari yapı da buna bağlı olarak değişecektir.¹⁷⁴ Nitekim tarihte görüldüğü üzere Yahudiler bunu başarmış ve tabiri caiz ise ezilen psikolojisinden sıyrılıp kendi küllerinden tekrar doğmuştur.

Malik Bin Nebi Yahudilerin ezici iç ve dış faktörlerini nasıl yendiğini Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş isimli eserinde özetler nitelikte ifade etmiştir. İkinci Dünya Savaşında Yahudiler için çok zor günler yaşamaya başlamıştır. Neredeyse Dünya’nın her bölgesinde, idari makamlar Yahudilere özel çok sert tedbirler almıştır. Hatta Yahudi çocukları okudukları okullardan kovulurken, babalarının ise iktisadi faaliyetleri son derece kısıtlamıştır.

Sonuç itibarıyla, meslek, eğitim dini hayat gibi çok yönlü sosyal alanlarda, onları toplumsal ve manevi bakımdan aşağılatacak ve ezecek şartlar tamamlanmıştır. Fakat Yahudiler bu ezici iç faktöre aldanıp ötelenmeyi kabul etmediler ve ataletle kapılmadılar. Karşı reaksiyonları keskin olmuştur. Doktorlar, avukatlar, mühendisler evlerinde gönüllü olarak kurslar açmıştır. Sinagoglar dolmuş ve Yahudilerin ticari faaliyetleri hız kesmeden devam etmiştir. Yahudi cemaati aşağılatıcı şartlara rağmen sosyal hayata tutunup, her alanda ayakta kalıp, bu süreci zaferle tamamlamıştır: Yahudi çocukları tek bir kur kaçırmadılar. Yetişkin ve tüccar Yahudiler tek bir dükkan kaybetmemiştir. Yahudi ibadethanesi olan sinagoglar cemaatlerinden tek bir kişi kaybetmemiştir.¹⁷⁵

Yahudiler galip gelmiştir. Zira mağlubiyete sebebiyet verebilecek tüm iç ve dış faktörleri çalışarak ve sosyal hayata tutunarak bertaraf etmişlerdir. Bunun sonucu olarak toplumsal bağlamda parçalanmayı, dağılmayı ve erimeyi ve çözülmeyi önlemişlerdir.¹⁷⁶

¹⁷⁴Nebi, *Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş*, s. 34.

¹⁷⁵ Malik Bin Nebi, *Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş*, s.122.

¹⁷⁶ Malik Bin Nebi, *Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş*, s.122.

Eğer Cezayirli de, düşüncesini ve işini, zamanını, parasını ve memleketinin zenginliklerini iyi ayarlayıp gayesine yöneltebilseydi. Sömürgeci idareyi ve sömürü psikolojisini derhal yenebilecekti. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi iç faktörlerden kurtulduğu zaman dış faktörlerden de kurtulabilecektir.¹⁷⁷

İnsanların zihni sömürgeleştirilmeye müsait iken olacak olan şey iki şekilde tezahür edecek gibi görünmektedir. İlkın sömürgecilerin bizi bizden daha iyi bileceği düşüncesinden dolayı bireyin aşağılık kompleksine kapılıp etkinliğinin en aşağıya düşmesi durumudur. Bugün bu durum öyle bir hale gelmiştir ki Müslümanlar kültürlerinin maddi ve manevi unsurlarını hatta lezzet ve ihtiyaçlarını bile başkalarından almaktadır. Böylece ithal edilen unsurların daha değerli olduğu düşünülmektedir. İkinci olarak bunun tersine Batı'nın kültürel egemenliği sonucu oluşan eksiklik kompleksini bastırmanın bir aracı olarak kendisiyle övünme ve iftihar duyma içgüdüüne yapışmasıdır. Belirtilen bu ikinci durum öncelikle fikir ve vicdanı gerçek zorlukların farkına varmaktan alıkoyan bir teselli aracı olarak, uyuşturucu işlevi göreceğinden zihinsel olarak etkinliğin olmaması veya oluşamaması gibi bir duruma sebep olabilir. Dolayısıyla belirtilen her iki husus da Müslümanların durumunu düzeltmede olumsuz bir role sahip olacaktır.¹⁷⁸

Sömürülenin sömürene karşı koyabilmesi için bazı vasıtalarla ihtiyacı vardır ve her şeyden önce sömürülen bunları sömürgeciden beklememelidir. Çünkü sömürgecilik, her türlü düşünceyi yıkan manevi ve iktisadi kalkınma ile alakalı her türlü entelektüel faaliyetin kökünü kazıyan dolayısıyla yerli kitlenin hayatındaki her türlü hamle imkanına mani olan bir özelliğe sahiptir.¹⁷⁹

Peki, sorunun çözümü nedir? Aslında bu soru başka bir sorunun cevabında gizlidir. Müslümanlar niçin sömürüye açık bir hale gelmiştir? Bin Nebi bunu Müslüman toplumların hali hazırda ana modellerine, yani kurucu dönemin belirleyici unsurlarına ihanet etmelerine bağlamıştır. Bu, Müslümanlara İslam'a sarıldıkları için değil, ondan uzaklaştıkları için, İslam tarafından verilen bir cezadır. Bundan kurtulmanın yolu da

¹⁷⁷ Malik Bin Nebi, *Cezayir'de İslam'a Yeniden Doğuş*, s.123.

¹⁷⁸ Yıldırım, "Malik Bin Nebi'de Sömürülebilirlik Olgusu", s.40.

¹⁷⁹ Yıldırım, "Malik Bin Nebi'de Sömürülebilirlik Olgusu", s.42.

tekrar onları harekete geçiren güçle/ruhla ve bunu elde etmelerini sağlayacak eğitim ile olanaklı hale getirilebilir.¹⁸⁰

Bin Nebi bu güç/ruh kaynağını, kesin bir dille Kur'an olarak belirtir. Çünkü Müslümanların medeniyet kurmasını sağlayan şey Kur'an'dı ve Kur'an'ın etkisi azaldıkça İslam dünyası duraklamıştır. Yani din, ahlak ve sosyal yönüyle medeniyetin kurulmasına katkıda bulunur. Bu anlamda sorun bir zihniyet değişimidir ve değişimin psikolojik unsurları göz ardı edildiğinde çözüme ulaşmak mümkün olmayacaktır. Sömürge edilebilir durumdaysak mutlaka sömürge haline getirileceğizdir. Sömürge edilebilir durumdan yakamızı kurtardığımız an sömürge olmaktan kurtulmuşuz demektir. Çünkü belirttiğimiz gibi sömürgeleştirilme, dış faktörlerden daha ziyade iç faktörlerle ilişkilidir. Dolayısıyla dış faktörlere karşı eğitsel yöntemlerle bir insan kişiliği oluşturulmalıdır. Devamında ruhsal ve sosyal değişim gelecektir. Bin Nebi'nin düşüncesinde insan temel unsur olduğundan böyle bir dönüşümde önemli olan fikirlerden ziyade bireylerin bizatihi kendileridir.¹⁸¹

Eğitim, sömürülebilir olmayı aşmak için Bin Nebi'nin özellikle ele aldığı bir konudur ve Kur'an ile yakından ilişkilidir. Çünkü eğitim denilince Kur'an eğitimi üzerinde özellikle durulur. Kur'an eğitimiyle kastedilen ise İslam dininin asli formlarından hareketle öğretilmesidir. Sömürgeciler toplumun moralini ve sıhhatini kazandıracak tek ve en ulvi kaynağın din olduğunu bildiğinden sömürge bölgelerinde Kur'an eğitimi veren kurumların açılmasını zorlaştırmış, buralarda çalışacak imam ve müftü tayinlerini kendi menfaatine göre ayarlamıştır. Bu durum farklı ülkelerde değişik şekillerde uygulanmıştır.¹⁸²

Bin Nebi'nin kendi ülkesi bağlamında olayı değerlendirecek olursak; Cezayir'de Fransızlar resmi eğitim ve idare dili olarak Arapça'yı yasaklamıştır. 1962'den sonra tekrar bu dil canlandırılmaya çalışılmıştır. Sömürge döneminde ve hemen sonrasında Cezayirliler dillerini ve dinlerini korumak için oldukça zorlanmışlardır.

Bin Nebi eğitim gördüğü dönemde, özellikle Fransızların hem dilleri hem de dinleriyle ilgili her şeyden kendilerini uzaklaştırmaya çalışmalarından dolayı oldukça

¹⁸⁰ Yıldırım, "Malik Bin Nebi'de Sömürülebilirlik Olgusu", s.42.

¹⁸¹ Yıldırım, "Malik Bin Nebi'de Sömürülebilirlik Olgusu", s.42.

¹⁸² Yıldırım, "Malik Bin Nebi'de Sömürülebilirlik Olgusu", s.43.

mustarip olmuştur. Bu konuda Abdulhamid Bin Badis'in çalışmaları önemlidir. Bin Badis hem dillerini hem de dinlerini korumaya hizmet etmesi için Cezayirli Ulema Birliğini kurmuştur. Birliğin hedefi Cezayirlileri sömürge okullarında müsamaha gösterilmeyen dilleri, dinleri ve tarihleri hususunda bilgilendirmektir. Bu sıfatla Birlik Cezayir'in Arap-Müslüman kimliğinin sürmesinde hayati bir rol oynadı. Bin Nebi de Cezayir Ulema Birliği üyelerini takdir etmiş hatta onların Cezayir kafa yapısının oluşmasında ve ülkedeki kültür önderlerinin hazırlanmasında büyük çaba sahibi olduklarını belirtmiştir.¹⁸³

Malik Bin Nebi sömürüye yatkın toplumun ithal ettiği bu öldürücü fikirlere¹⁸⁴ mikrobik bir nitelik kazandırmış yani topuma dışardan gelen ve ayıldıkça toplumun iç yapısını çökerten, topluma yararlı gibi görünüp zararlı olan Batı'dan alınan ödünç fikirlerdir. Ona göre bir toplumun kültürel anlamda kalkınabilmesi ve medenileşebilmesi için kendi iç potansiyelinden hareketle yeni fikirler üretebilmesidir. Çünkü bir toplum ancak kendi fikirleriyle ayakta kalır. Nitekim Alman toplumunun fikir yapısı sağlam olduğu için ikinci dünya savaşından sonra kendisini hızla toparlamış ve medenileşme evrimini tamamlamıştır.¹⁸⁵

Nebi bu konu bağlamında önemli bir ayrıma parmak basmaktadır. Şöyle ki, Batı'dan ithal edilen her fikir ölü veya öldürücü değildir nitekim Muhammed İkbal örneğinde görüldüğü üzere o bir reformist olarak, Batı kültürünün öldürücü elemanlarını "emme"diğini, bilakis, etkisini "İslam Aüşüncesinin Yeniden Oluşturulması" denemesinde gördüğümüz gibi, Batı'nın diri ve diriltici elemanlarını emdiğini görüyoruz.¹⁸⁶

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, Nebi Batı kültüründen faydalanılırken adeta bilinçsiz bir makine gibi ölü ve diri ayırt etmeden tüm fikirlerin ithaline karşıdır, bilakis o, Batı kültüründen bilinçli bir biçimde faydalanılması gerektiğini savunmamaktadır.

Bu konuyla yakından ilgili olarak Malik Bin Nebi Japon toplumunu örnek vermiştir şöyle ki, Japon toplumunun ve İslam toplumunun Batı toplumu karşısındaki

¹⁸³Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.127.

¹⁸⁴ Bu konu "Ölü ve Öldürücü Fikirler" başlığında tekrar ele alınacaktır. Bkz.: s. 63.

¹⁸⁵Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.136.

¹⁸⁶Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.131.

tutumunu adeta karşılaştırmış ve spesifik sonuçlara varmıştır. Nitekim her iki toplum da Batılı mektebe yaklaşış olarak 1860 senesinde girmiştir. Fakat yadsınamaz bir gerçek vardır ki o da sonucu tamamen farklı olduğudur. Yüzyıl sonra, teknik, sanayi ve ekonomi alanındaki Japon modernleşmesini görürken, diğer tarafta İslam toplumunun var olan çabasının bünyesine ithal ettiği ölü kirler tarafından felç edildiğini görüyoruz.

Japon toplumunun, Batı kültüründen olumlu yönde istifade etti şeklinde açıklayabiliriz. Nitekim Japonya “Shogun” döneminde devralınan ölü fikirlerden kurtulmuştur. Yine de Japon modernleşmesini, sömürünün, Japon elitine verimli ve yaratıcı fikirler verirken, Müslüman elitin büyük bir kısmına “öldürücü fikirler” verdiği şeklinde yorumlayamayız.¹⁸⁷ Nitekim bu durum, Batı kültürünün özülle ilgili bir durum değil, bizim onunla bağımıza yani onunla nasıl bir ilişki kurduğumuza bağlıdır.

Kısacası Müslüman sömürge toplumlarının geri kalmış vaziyetlerinde bir suçlu aramamaları, bunun yerine kendilerini eleştirmeleri ve Batı kültürü ile olan geçmişten beri süregelen kültürel ilişkilerini gözden geçirmeleri gerekmektedir.

Avrupa kültürü bir medeniyet eseri değil Avrupa emperyalizmi ve hakim ırk anlayışının şekil değiştirmiş hali olmuş ve kendi dışındaki insanlığı bir yükselme basamağı olarak görmüştü. Bundan dolayı Bin Nebi sömürgecilik fikrinin çözümünü özellikle Avrupa'nın 'ötekilerin dünyasını' kabul etmesinde ve ona saygı göstermesinde bulunmuştur.¹⁸⁸

Sonuçta sömürgecilik İslam dünyasında iki hareket meydana getirmiştir: İslami şuura bağlı reformcu hareket ve kaynağı Avrupa olan yeni bir sosyal çığırdan mülhem modernist hareket. Her iki hareket de tam teessüs edememiştir. Zira her ikisi de ana kaynaklarına ulaşamamıştır. Şöyle ki reformcular İslam düşüncesinin köklerine inememiş, modernistler de Batı düşüncesinin temellerine ulaşamamıştır.¹⁸⁹

Öte yandan İslam'ın insan felsefesi bağlamında insana verdiği değer ve öneme baktığımızda görüyoruz ki, İslam; gaybi bir temele yerleştirdiği insan ilişkisinin özel bir türünü ifade etmektedir. Hatta İslam vicdanının, insan kavramını Allah'ın onurlu

¹⁸⁷ Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.136.

¹⁸⁸ Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.30.

¹⁸⁹ Yıldırım, “Malik Bin Nebi’de Sömürülebilirlik Olgusu”, s.45.

kılmasına bağlayan (17/70, Andolsun biz, Ademoğlunu onurlu kıldık) İslam'dan ayrılmadan o kavramı, bu gaybi temelden koparması mümkün değildir. Ayrıca bu onurlu kılma, Arap'a veya Müslüman'a özgü değildir, bilakis Müslüman vicdanında "niceliğin" taşıdığı doğal değer hepsinden üstün bir değere sahip "iki elli" her ademoğlu cinsine özgüdür. Müslüman, insana Allah'ın verdiği değerden dolayı daima saygı duyar.¹⁹⁰

Ayrıca Malik Bin Nebi, Müslümanlar için altın çağ sayılacak 13. Ve 14. yüzyıllarda İbn-i Battuta ve Ebu'l-Fida'nın Rihleleri gibi Arap Rihlelerinde, keşfedilen ilkel kabileler ve insan toplumları hakkında herhangi aşağılayıcı, sınıflandırıcı kategorize edici veya ötekileştirici bir ifade görülmediğini ifade eder. Aynı şekilde Arap Rihlecilerin yazdıklarında, sömürü dilinin, sömürge insanını ifade için uydurduğu ifadeler gibi insanı kötüleyen, küçümseyen popüler terimleri de bulamadığımızı ifade etmektedir.¹⁹¹

2.4.2. “İdeolojik Savaş Ajanları”nın Sömürü ve Sömürge Toplumdaki Fonksiyonu

Malik Bin Nebi sömürge toplumlarında fikri bir savaşın da mevzu bahis olduğunu savunmaktadır. Şöyle ki, ona göre İslam dünyasında “ideolojik savaş” tan ne kast edildiğini anlamak için şu meseleleri iyi bilmek gerekmektedir: Günümüzdeki Müslüman toplumlardan herhangi bir tanesi, bu toplumun herhangi bir meselesi üzerine eğilecek olsa, görecektir ki, sömürgecilik, söz konusu problemi ya daha önce düşünüp planlamış, ya da o an zaten kendisi incelemek üzeredir. Bir başka deyimle sömürgeci ajanlar, konuya daha önce eğilmiş veya eğilmek durumundadır. Ayrıca Müslümanlar konuya bir çözüm yolu bulmak için girişimde bulundukları zaman, sözünü ettiğimiz ajanlar, bu çözümü bizzat Müslümanlardan daha yakından ele alıp inceleyeceklerdir.

¹⁹⁰Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.167.

¹⁹¹Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.168.

Nihayet Müslümanların bulduğu çözüm yolu yanlışsa, onlar bunu daha fazla kurcalayacak ve yozlaştıracaklardır.¹⁹²

Bin Nebi'ye göre Cezayirli, düşüncesini işini, zamanını, parasını ve memleketinin toprağının kendisine sunduğu ekmeği iyi ayarlayıp gayesine yöeltebilirse, bugün duçar olduğu zorlukların büyük bir kısmını derhal yenebilecektir ve içindeki aşağılatıcı iç faktörlerden kendisini kurtardığı gün, sömürgeci dış faktörlerden de kurtulacaktır.¹⁹³

Eğer bu çözüm, küçük bir gerçek kırıntısı taşıyorsa, ideolojik savaş ajanları bu kırıntıyı bile, her türlü çareye başvurarak ortadan kaldırmaya ve etkisini mükemmel panzehirler kullanarak tesirsiz hale getirmeye, canla başla çaba sarf edeceklerdir.¹⁹⁴ Daha önceden çalışmamızda konu aldığımız oryantalizm konusu bu konu ile yakından ilgilidir. Konunun genel bağlamından şöyle bir çıkarıma ulaşmak mümkün olmaktadır: Malik Bin Nebi'ye göre ideolojik savaş ajanları emellerine çoğu zaman oryantalistler aracılığıyla ulaşır çünkü daha önce de bir benzerini ifade ettiğimiz gibi, ne zaman bir Müslüman toplum, hali hazırdaki bir sorunu ile ilgilenecek olsa ideolojik savaş ajanları o toplumu, geçmiş ihtişamlı tarihi, bin bir gece masalları ile uyutmakta ve temel meseleden uzaklaştırmaktadır.¹⁹⁵ Tabi ki buradaki bütün suç sömürgecide değildir. Müslüman toplumların büyük bir çoğunluğu da bu duruma yatkındır.

Bahsi geçen konuya örnek olarak Malik Bin Nebi şu anısına yer vermektedir:

“Geçenlerde Cezayirli işçiler tarafından Paris’te yapılan bir toplantıda, kongreyi düzenleyenler, özellikle ‘demokrasi’ kelimesini ‘anayasa’sına amblem olarak seçmiş Fransa gibi bir memlekette cereyan eden günün yürekler acısı bir meselesini (işçilerin sömürülüşü, haklarının yenilişi vs.) dile getirerek okuyucuyu düşünmeye sevk eden bir broşürden binlerce nüshayı işçiler arasında dağıtmayı akıl etmişlerdi.

İdeolojik savuş ajanları bu olayı, elbette gözden kaçırmış değildi.

¹⁹² Malik Bin Nebi, **İdeolojik Savaş Ajanları ve İslam Dünyası**, (Çev. Cemal Karaağaçlı), İstanbul: Fikir Yay., 1985, s.27-28.

¹⁹³ Malik Bin Nebi, *Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş*, s.123.

¹⁹⁴ Nebi, *İdeolojik Savaş Ajanları ve İslam Dünyası*, s.28.

¹⁹⁵ Nebi, *İdeolojik Savaş Ajanları ve İslam Dünyası*, s.31.

Ama broşürde ileri sürülen fikirler nasıl etkisiz hale getirilmeliydi? Veya hiç olmazsa bu kongreye katılan Müslümanlarda doğuracağı kuvvetli etki hangi yolla hafifletilmeliydi?

Derhal ‘Le soleil d’Allah brille sur l’occident- Allah’ın güneşi Batı’nın üzerine parlıyor-’adlı ünlü eserin yazarı sempatik Alman kadını bu toplantıya çağırdılar. O da hazır bulunanlara eseri güzelce sundu. Neticede toplantıya katılanlar, günün temel ve can alıcı problemlerinden uzaklaştırılarak geçmişin parlak ve gösterişli sayfalarına sürüklendi.

Bu olayı bana anlatan dostumun söylediği cümle:

-Konferans bittiği zaman herkes ayağa kalkarak konuşmacıyı alkış yağmuruna tuttu. ”¹⁹⁶

Anlaşıldığı üzere, ideolojik savaş ajanları, Müslümanların birlikte hareket edip, hali hazırdaki bir sorunu çözme girişimlerini zaman zaman başka hedefler göstererek dikkat dağıtma yoluyla engellemiştir.

Malik Bin Nebi’ye göre bağımsızlığını kazanmış Cezayir toplumunun hala yükselememesinin bir nedeni de ideoloji dünyalarına yapılmış psikolojik darbeler ve o darbelerden kalan aşağılık kompleksi ve bütün bunların sonucunda yaşanan düşünsel ve kültürel kopmalardır.¹⁹⁷

Bu durumda yapılması gereken ise şudur, fikir stoklarını temelinden yenilemektir. İnsanları görevlerinin şuuruna erdirici ve bu düzeye çıkarıcı ülkünün kendilerine sunulmamış olmasından ötürü felaketlere sürükleyen düşüncelerin; büyük olaylar karşısından insanı, vazifenin doruklarına yükselterek ruha eşsiz bir atılım, bir hız, bitmez tükenmez bir enerji sunan canlı, diriltici fikirlerle değiştirilmesidir asıl söz konusu olan budur. Nitekim tarihin en keskin dönemeçlerinde, herhangi bir toplumun varlığını tehlikeye düşüren şey, nesnelerin kıtlığı değil, aksine fikirlerin yetersizliğidir.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Nebi, *İdeolojik Savaş Ajanları ve İslam Dünyası*, s.30.

¹⁹⁷ Nebi, *İdeolojik Savaş Ajanları ve İslam Dünyası*, s.33.

¹⁹⁸ Nebi, *İdeolojik Savaş Ajanları ve İslam Dünyası*, s.34.

2.5. Fikir Unsuru

Malik Bin Nebi'ye göre insan toplulukları ancak bir fikrin öncülüğünde topluma dönüşür ve medeniyet olma yoluna girebilir ve bu sayede tekamülünü sağlayabilir. Geriye doğru yol alan bir toplumun arka planında mutlaka parçalanmış bir fikir dünyası mevcuttur.¹⁹⁹ Kısacası fikir, medeniyetler için olmazsa olmaz bir unsurdur.

Malik Bin Nebi'ye göre bir toplum için fikir son derece önem arz etmektedir. Şöyle ki; ona göre fikirler, belirli organik şartlarda fonksiyonlarını icra eden adeta canlı varlıklardır, onlarsız hiçbir toplumsal fonksiyon düşünülemez. Hatta fikirlerin ortadan kalkışı ile toplumsal hayat da ortadan kalkar.²⁰⁰

Toplum, kendi fikir sistemini ilk ve özgün bir biçimde kurar. Böylece o, diğer kültürlerle, başka medeniyetlere oranla bütün ayırıcı karakterlerini belirleyecek olan orijinal bir kültür plazmasının içinde kök salmaktadır. Örneğin, Hristiyan fikri Avrupa'yı tarih sahnesine çıkarmıştır. O, fikir dünyasını bundan hareketle kurmuştur. Rönesans'la birlikte Avrupa, fikirlerin öncüsü Sokrat'la Grek evrenini, fikirlerin tarihçisi Platon'u ve bunların kanunlaştırıcısı Aristo'yu yeniden keşfetmiştir.²⁰¹

Ayrıca Bin Nebi'ye göre fikirler işlevsel olmalıdır; bir toplumu hem tarih sahnesine sokabilmeli, hem de sadece figüratif bir rol oynamayıp, medeniyet görevlerini yerine getirebilmelidir. Bu görev, aslında belli bir topluma, üyelerinin her birine gelişmesi için gerekli bütün sosyal garantileri sağlama imkanı veren maddi ve manevi şartların bütünü olarak tanımlanabilmektedir.²⁰² Kısacası medeniyet ile fikirler evreni arasında sıkı bir bağ vardır.

Malik Bin Nebi, İslam dünyasının fikir evrenini şu şekilde yorumlamaktadır:

“Bir yanda bundan bin yıl önce İslam medeniyetinin inşasında etkililiklerini ispatlamış olan fikirler, bugün sanki artık gerçeklikle hiç teması kalmamış gibi etkisiz görünmektedir. Diğer yanda Avrupa medeniyeti adını verdiğimiz düzeni kurmuş olan Avrupalı fikirler de, günümüz İslam dünyasında uygulamaya konulunca etkililiklerini

¹⁹⁹ Malik Bin Nebi, **İslam Dünyasında Fikir ve Put**, (Çev.: Cemal Aydın), İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992, s. 39.

²⁰⁰ Malik bin Nebi, **Sömürge Ülkelerde Fikir Savaşı**, (Çev. İlhan Kutluer), İstanbul: İnsan Yay., 1984, s.130.

²⁰¹ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 39.

²⁰² Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 40.

yitirmektedir. O yüzden, bizim şimdiki davranışımız bir çifte sadakatsizlikle lekelenmiş bulunmaktadır. Müslümanlar kendi ilk kültür evrenlerinin modelleriyle teması kaybetmişlerdir. Buna karşılık, Avrupa kültür evreniyle de Japonya'ninkine benzer hakiki bir teması hala kuramamıştır. Bizler bu çifte değerden düşüşün etkilerine maruzuz..”²⁰³

Görüldüğü üzere Bin Nebi, İslam fikir dünyası üzerine olumsuz bir tablo çizmektedir. Bize göre bu tablo karşısında karamsarlığa kapılmamalı, bu tabloyu gerçeklerle yüzleşme bağlamında değerlendirip çözüm için hareket geçmek gerekir.

Nitekim Malik Bin Nebi, İslami fikir 20. Yüzyılın dinamik toplumlarının etkili fikirlerine kafa tutabilmek için kendi etkililiğini yeniden kazanmalı, yani tarih yapan fikirler arasında yerini almalıdır ifadesi ile bir bakıma kurtuluş reçetesinin özünü sunmaktadır.²⁰⁴ Bir başka ifade ile ölü fikirlerden ve yanlış fikri yönelimlerden kurtulabilmek için değişim ve yeniden yapılanma ilkeleri üzerinde toplumsal bir eğitim uygulanmalıdır. Fakat bu öncelikle Batı'dan aldığımız ahlaki çözücü unsurların bertaraf edilmesiyle gerçekleşebilir.²⁰⁵

2.5.1. Ölü ve Öldürücü Fikirler

Ölü bir fikir, kaynaklarına ihanet edilmiş, ana modeline göre sapmış ve bundan ötürü ilk kültür plazmasında artık kökenleri kalmamış bir fikirdir. Öldürücü bir fikir ise, asıl kültür evrenindeki topraklarda kalmış olan köklerini kaybettikten sonra kimliğini ve kültürel değerini yitirmiş bir fikirdir.²⁰⁶

İslam dünyasındaki düşünürlerin büyük bir kısmının düşüncesine karşı olarak Bin Nebi, Batı'nın ayak izlerini takip etmenin ve çözüm için onların modelini taklit etmenin Müslümanların problemlerini çözmeyeceğini, böyle bir fikrin yanıltıcı olduğunu açıkça belirtmiştir. İlginç olan şudur ki, ölü fikir olarak adlandırılan düşüncelerin büyük bir kısmı İslam coğrafyasında ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla olayın

²⁰³ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 162-163.

²⁰⁴ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 109.

²⁰⁵ Güngör, a.g.e., s. 64.

²⁰⁶ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 155.

gerçek sorumlusu aslında Batı kültürü değil, insanları bu fikirleri seçmeye iten süreç yani yanlış fikri yönelimlerdir.²⁰⁷ Bunun aşılması ancak Batı'dan aldığımız ve kimyamıza uymayan, ahlakı çözücü unsurların bertaraf edilmesiyle gerçekleşebilir.

Ölü ve öldürücü fikirler, aslında doğrudan medeniyet döngüsündeki 3. aşamadan²⁰⁸ sonraki toplumsal hali ilgilendiren birer olgudur. Şöyle ki, içgüdüsel evre aşamasını geçirmiş bir toplumda, sosyal bağlar ağı parçalanır ve fertlerin veya birbirine zıt grupların binlerce faaliyeti zerinde toplumun odaklanmış eylemini kırarak cemiyeti mahveder. Marksistlerin sınıf mücadelesi şeklindeki değerlendirdikleri olay budur. Her ne olursa olsun bu durum medeniyetin sonudur. Bomboş veya ölü fikirlerle dopdolu beyinlerle, cansız ve ölgün bilinçlerle ve mahvolmuş bir bağlılık ağı ile baş başa kalan bir toplum artık yürüyüşünü sürdüremez.²⁰⁹

Malik Bin Nebi'nin tabiri ile bir medeniyetin fikirler evreni onun müzik diskisi ya da müzik plağı gibidir. Toplum dinden uzaklaştıkça fikirler evreni çözülmeye başlar çünkü din toplumun ve toplumsal hareketin motive edicisidir. Plak aşındığı, her bir fertte silindiği zaman, gelinek noktası, fikirler konserinin durduğu andır. Bu gidiş tam bir sessizliğe kadar uzanır. Artık yüce notalara karşı coşkulu tepkiler, bozuk notalara karşı da kınama tepkileri gösterilemez olur. Ana modeller silindiğinde konserde ruhun vurgusu artık işitilemez hale gelir. Açıklanan fikirler de ilk kültür plazmasında artık kökleri kalmadığından, sıra kendilerine geldiğinde susarlar çünkü açıklayacakları hiçbir şey kalmamıştır. Artık hiçbir şeyi ifade edemeyen birkaç ölü fikirden ibarettir. Böyle bir toplum artık motivasyonu olmayışında parçalanır. Tıpkı devrim sonrası Cezayir'in durumu gibi. İşte bu an ölü fikirler anıdır. Kısaca medeniyetin doğuşunun yüceltici anını, Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemindeki mevcut fikirlerin Arşimed anını, Şam ve Bağdat'ın parıltılı çağlarındaki açıklanan fikirlerinin anını yaşadıkdan sonra, İslam toplumu ölü fikirlerin sessiz dönemini yaşamaktadır.²¹⁰ Fikirler evreni ile müzik diskisi arasında ilgi çekici bir bağ kuran Bin Nebi, sorunu derinlemesine anlatabilme bakımından metamorfik bir anlatımı seçmiştir.

²⁰⁷ Nebi, *Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği*, s.131.

²⁰⁸ Bu konu "*İçgüdüsel Evre*" adı altında detaylı bir biçimde işlenmiştir. Bkz.: s. 83.

²⁰⁹ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 52.

²¹⁰ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 68-69.

Ölü fikre somut bir örnek veren Malik Bin Nebi, Cidde’de hac için gidenlere özel yazılmış herhangi bir kapının kapı üzerinde yazan “Amel-i Salih bürosu” afişini örnek vermektedir. Nitekim içi boşaltılmış, kökünden koparılmış, işlevini yitirmiş her fikir ölü bir fikirdir. Bunun yanında –ölü fikirlerle tıka basa dolu- kültür evrenini, başka bir medeniyetten ödünç alınmış öldürücü fikirlerle diriltmeye kalkışıldığında durum daha da trajik bir hal almaktadır.²¹¹

İslam dünyasının kültür evrenine dair ele alınması gereken başka bir konu ise yabancı fikirlerin ithalidir. Nitekim başka medeniyetlerden kökleri koparılarak ithal edilen fikirler İslam dünyasında çoğu zaman verimli olmayıp, öldürücü fikir fonksiyonunu üstlenmişlerdir. İslam dünyası Batı’dan fikir ithal etmiş fakat bu fikirler çoğu zaman öldürücü fikir görevini görmüştür. Tabi ki Batı’nın her fikri öldürücü değildir. Burada önemli olan faktör, ithal edilen kültürün metabolizmasındaki sentezini de hesaba katmak gerekmektedir. Bu çürümüşlüğü Batı kültürü ile karıştırmamak gerekir nitekim Batı medeniyetini oluşturan güçlü yanları da vardır. Burada önemli olan Batı kültürünün tabiatı değil, aksine bizim bu kültürle olan ilişkimizin özel tabiatını ilgilendirdiği apaçık ortadadır.²¹² Bir başka deyişle, İslam dünyasına öldürücü fikri çağıran ölü fikirlerdir.²¹³

2.5.2. Fikir ve Put

Kişiler ve fikirler arasında genel anlamda orta yollu bir ilişki olmalıdır ki zaten bu durumun geneli de bu yöndedir. Kişiler dünyası toplumun gelişme safhasından bağımsız olarak kültür evreninin içine sokulmuştur. Fakat belli bir çağda veya kültürel kazanın ardından bazı toplumlarda bu orta halli normal ilişki, anormal bir ilişkiye doğru evrilir. Şöyle ki, toplum, kendi düşüncesini hazırlamaya, fikir-kişi ilişkisinin fikrin zararına olarak, kişi lehine daha fazla eğildiği kriterlere göre kendi hükümlerini

²¹¹ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s.69.

²¹² Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 151-153.

²¹³ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 150.

biçimlendirdiği zaman, söz konusu durum artık diğer toplumlarda görülen genel bir durum olmaktan çıkar ve o toplum için özelleşir.²¹⁴

Malik Bin Nebi'ye göre bahsi geçen bu durumda kültürel bir dengesizlikle karşı karşıyayızdır. Bunun aşırılığı ise bazı İslam ülkelerinde sosyolojik sonuçlarını gördüğümüz bir despotizm biçimi doğurur.²¹⁵

Kültürel faaliyetleri üzerinde toplayan, genel olarak kişiler dünyası değil de özel olarak herhangi bir kişi olduğu zaman bu dengesizlik daha da katılaşmaktadır. Bu durumda, temel bir dengesizlikle yüz yüze geliriz, Bu temel dengesizlikten fikir-kişi ilişkisi, kültür evrenindeki kutsal nitelikli bütün bağları kendi yararına ele geçiren bir kişiye bırakmaktadır. Sonuç olarak söz konusu ilişki aşırıya kaçan bir fikir-put biçiminde efsaneleşir, esrarlaşır. İşte burada fikir-put düellosu doğmaktadır.²¹⁶

İdeolojik savaş ajanları bilirler ki bir putla anlamak bir fikirle anlamaktan daha kolaydır.²¹⁷

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Malik bin Nebi'ye göre şu denklem mümkündür: Kur'an Arabistan'da İslam'dan önce hüküm süren putçuluğu cahiliye – bilgisizlik olarak adlandırılır. Bununla beraber Cahiliye, edebi teknik bakımdan yoksul değildi. Nitekim Arap edebiyatının en büyük isimleri o dönemde yaşamıştır. O dönem yine de Cahiliye, bilgisizlik olarak kalır, çünkü onun kutsal ilişkileri fikirlerle değil de Kabe'nin putlarıyla. Karşılıklı olarak, eğer putçuluk bilgisizlikse, bilgisizlik de putçuluktur. İlkel halkların putçu olmaları tesadüf değildir.²¹⁸

Bu diyalektik, en uca vardığında fikir-kişi ilişkisi, fikir-put ilişkisine dönmektedir. Cezayir halkı dervişlerinin tapınağını işte böyle aşırıya varan bir ilişki üzerine kurmuş ve onlara adeta tapınmayı yüzyıllarca devam etmiştir. 1925 yılına kadar bu durum devam etmiştir. 1925'te başlayan ıslahat hareketi ile bu putlar yıkılmış; şeyh tarafından garanti edilen bedava cennet, yerinin alınının teriyle kazanılan cennet kavramına bırakmıştır. Bu muazzam Rönesans etkisi 1936 yılına kadar devam etmiş

²¹⁴ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 93.

²¹⁵ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 93.

²¹⁶ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 94.

²¹⁷ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 129.

²¹⁸ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 94.

fakat daha sonra ıslahatçı alimlerin sistematik çalışmamaları, hareketin sağlam temellere oturtulmaması ile ıslahat hareketi etkisini kaybetmiş ve Cezayir’de put tekrar fikrin yerini almıştır. Nitekim, ihanet edilen fikirler intikam alırlar.²¹⁹

2.6. Demokrasi

Demokrasi kavramı, günümüzün en sık kullanılan ve çok çeşitli anlamlar yüklenilen bir kavramdır. Bu sebeple geçmişten günümüze farklı tanımlamalarla ifade edilegelmiştir. Ne var ki hala ne olduğu noktasında en çok tereddüt edilen ve karmaşa yaşanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun bir nedeni olarak da her toplumun kendi hukuksal, ekonomik ve siyasal yapısının farklılığını gösterebiliriz. Ancak bu farklılıklar bir zenginlik olarak görülebilse de aynı zamanda büyük bir karmaşaya da sebep olabilmektedir. Demokrasi sözlük anlamı itibariyle halkın kendi kendini yönetme biçimi olarak tanımlanmaktadır.²²⁰

Demokrasi kelimesi etimolojik olarak "halk iktidarı" anlamına gelmekle birlikte, günümüz toplumlarında çok farklı anlamlar kazanmış ve birbirinden farklı uygulamaları nitelemeye kullanılan bir kavram halini almıştır. Bu farklılık ‘demokrasi’ kavramının genel bir tanımının verilmesini de güçleştirmektedir.²²¹

Malik Bin Nebi’ye göre demokrasi çift yönlü bir sistemdir: Hem siyasi hem de toplumsal olmalıdır. Ferde seçme hakkı verip onu aklıktan ölmeye terk eden idare, demokratik bir idare sistemi değildir. Kısaca demokrasi kisvesine bürünmüş köle-despot ilişkisini demokrasiden ayırmak gerekmektedir.²²²

Malik Bin Nebi’ye göre demokrasi ve İslam bir arada değerlendirilebilirken kesinlikle kıyas edilemeyecek iki sistemdir. Şöyle ki, demokrasi bir haklar buketi iken; İslam bir vazifeler demetidir.²²³

²¹⁹ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 95-96.

²²⁰ Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü*, Ankara: Yetkin Yayınları, 1992, s. 190.

²²¹ Şafak, Ural, *Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey*, İstanbul, s.1.

²²² Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular* s. 125.

²²³ Malik Bin Nebi, *İslam ve Demokrasi*, (Çev. Ergun Göze), İstanbul: Boğaziçi Yay, 1992, s.13.

Demokrasi'ye başka bir bakış açısı ile yaklaşan Bin Nebi onu varlıksal anlamda üçlü nazariye şeklinde tanımlamıştır:

1-İnsanın kendisine karşı bir duygu olarak demokrasi,

2- Başkalarına karşı bir duygu olarak demokrasi,

3-Bu kabil duyguların fertlerde doğması ve gelişmesi için gerekli toplumsal ve siyasi şartların bütünü olarak demokrasi.

Nitekim demokrasinin bir halk iktidarı olarak siyasi manada gerçekleşebilmesi, daha önce o cemiyetin fertlerinde, kendisine ve başkalarına karşı demokratik duyguların uyanmış olmasına bağlı bulunmaktadır. Yani daha önce an'ane, adet, alışkanlık ve davranışlar bütünü olarak demokratik anlayışın fertlerinin şahsiyetine nüfuz etmemiş, işlememiş bulunduğu cemiyetler de bir kitle iktidarı olarak demokrasinin siyasi bakımdan gerçekleşebilmesi mümkün değildir.²²⁴

Kısacası demokratik tutum öncelikle fertlerin vicdanında teşekkül etmiş olmalıdır. İslam ise kişilerin önce vicdanlarına hitap ederek ilk demokrasi kıvılcımlarını yakmıştır öyle ki İslam'da çocuklara karşı dahi demokratik davranılması gerektiği vurgulanmıştır. Çocukların erken süttten kesilmemesi konusunda çocuğun hakkı, çocuk namına gerekirse anneye karşı dahi savunulmaktadır.²²⁵

İslam hukuku ekonomiyle ilgili de demokratik önermeler getirmiştir. Demokrasi projesi, ekonomik alanda servetin muayyen ve belli birkaç elde toplanmaması gibi bazı genel kurallara dayanmaktadır. Servet dağılımını bu esasa göre ayarlayan ekonomik bir düzen getirmektedir. Zekatı emreden Kur'an bugünkü sosyal ve ekonomik fikirlerin doğuşundan binlerce yıl önce sosyal bir düzenin yasal zemini oluşturmuştur.²²⁶

Sonuç olarak Malik bin Nebi'ye göre vicdanlarda başlayan ve toplumun her alanına sirayet eden demokrasi ancak İslam ile yeniden teşekkül edebilir.

²²⁴ Nebi, *İslam ve Demokrasi*, s.14.

²²⁵ Nebi, *İslam ve Demokrasi*, s.39.

²²⁶ Nebi, *Düşünceler*, s.108.

2.7. Ekonomi ve Müslüman

Ekonomi, kaynakların sınırlı, buna karşılık insanoğlunun ihtiyaçlarının sonsuz olması nedeniyle, çeşitli sorulara yanıt arayan bir bilim dalı olarak ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir.²²⁷

İslam üretme, zenginleşme ve pay etme konusuna en çok değinen geniş bir ekonomi diline sahiptir. İslam Coğrafyasında dönemsel olarak Weber'in din-ekonomi ilişkisi örneklerin rastlanabileceği gibi işsizlik örneklerine ve Marks'ın eleştirdiği statükoyu koruyucu din-ekonomi ilişkili din anlayışlarına da rastlamak mümkündür.²²⁸

Malik Bin Nebi Müslümanın küresel ekonomi karşısında özgün bir duruşunun olmadığını, kendisini ya Kapitalizm'in ya da komünizmin çatısı altına sokmak istediğini ama bu ithal edilen ekonomi modellerinin Müslüman toplumunun sosyal, kültürel vs. kimliği ile uyuşmadığını vurgulamaktadır.²²⁹

Müslümanların kendilerine has bir ekonomik sisteminin olmayışı durumunun köklerine inmeye çalışan Bin Nebi'ye göre, ekonomi, batı dünyasında asırlardan beri sosyal yaşantının temel unsuru ve sosyal yaşantının düzenlenmesi için de cevher niteliğinde bir kanun haline gelmiştir. Doğuda ise sistemleştirilmemiş bir şekilde bulunan doğal ekonomi merhalesinde bunun tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Batı toplumunun Kapitalizm veya komünizm doktrinlerini ortaya koyup sistemleştirdiği bir zamanda Doğu-İslam toplumu, dahili ihtiyaçların etkisi altında kaldığı için ekonomik bir doktrini ortaya koyup sistemleştirmeyi kabul etmemiştir.²³⁰

Doğu- İslam toplumu, kendi şahsına özgü bir ruh haleti olan zahitliği çağlar boyu bir ideal olarak kabullenmiş olduğundan ötürü ekonomik bir doktrini ortaya koyup sistemleştirememiştir. Aynı zamanda plan, prensip ve kavramlarını bu idealden esinlenerek elde eden ekonomik bir hukuk sistemi de ortaya koyamamıştır. Doğu- İslam

²²⁷ Mahmut M. Bayramoğlu, **Genel Ekonomi**, s.5.

²²⁸ Niyazi Usta, "Ekonomi ve Din", **Din Sosyolojisi El Kitabı**, Ed.: Niyazi Akyüz-İhsan Çapçıoğlu, Ankara: Grafiker Yay., 2012, s.533.

²²⁹ Malik Bin Nebi, **Ekonomi ve Müslüman**, (Çev. Muhammed Keskin), İstanbul: Hicret Yay., 1976, s.10.

²³⁰ Nebi, *Ekonomi ve Müslüman*, s.17.

toplumu; Kapitalizm’e özgü “menfaat” kavramına, Marksizm’e özgü “ihtiyaç” kavramına bilimsel açıdan yaklaşmamıştır.²³¹

Malik Bin Nebi, sosyal hayatın diğer alanlarında olduğu gibi, ekonomi alanında da Müslüman toplumların ödünç fikirler ile ekonomilerini geliştirmeye çalışmamaları gerektiğini nitekim Endonezya²³² örneğinde olduğu gibi bu fikirlerin zamanla işlevini yitirip taşlaşacağını ifade etmiştir.²³³ Kısaca Müslüman, kendi ekonomik bilicine sahip olmak zorundadır.

Müslüman, İslam dünyası etrafına çöreklenen ve onu ekonomik alanda dahi içtihat yapamayacak kadar donuklaştıran komplekslerden kurtulmalıdır. Müslüman toplumlar kendini A. Smith ya da K. Marks’ın ekonomik sistemlerini tercih etme zorunluluğunu hissetmemelidir. Bin Nebi’ye göre bu tercih durumunu zorunluluk haline getiren yine bizleriz. Buna karşın, Müslüman kimyasına uyan üçüncü bir ekonomik bilimsel sistemi geliştirmemiz gerekmektedir. Bu sistemi geliştirirken Allah ve Resülü’nün kanunları çerçevesinde yapmamız mümkündür.²³⁴

2.8. Kültür

Kültür kavramı, insan ve toplum yakından ilişkili bir kavramdır. Kültür bir insana, bir gruba, bir topluma ait özellikleri ifade etmektedir. Her insanın, her grubun, her toplumun kendine özgü bir hayatı vardır. İnsanlar sosyal hayatlarını yaşarken bu özelliklere, bir başka ifadeyle alışlageldikleri yaşam biçimlerine göre hayatlarını sürdürmektedirler. İşte insanların hayatları üzerine kurdukları bu özellikler, o toplumun kültürel dokusu olarak ortaya çıkmaktadır.²³⁵

Kültür mefhumu hakkında pek çok tanım yapılmıştır. Şöyle ki: Kültür, “yalnız bir milletin din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, dil, ekonomi ve teknikle ilgili yaşayışlarının

²³¹ Nebi, *Ekonomi ve Müslüman*, s.18.

²³² Endonezya Cumhuriyeti bağımsızlığının ilk yıllarında yaşadığı krizden çıkmak için Alman bankacı Dr. Schaht’a başvurmuş fakat bu ithal fikirler Endonezya üzerinde etkili olamamıştır.

²³³ Nebi, *Düşünceler*, s.68.

²³⁴ Nebi, *Ekonomi ve Müslüman*, s.145.

²³⁵ Ali Akdoğan, “Kültür ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Ed.: Niyazi Akyüz-İhsan Çapçioğlu, Ankara: Grafiker Yay., 2012, s.393.

uyumlu bir bütündür”²³⁶; “Çok eski çağlardan beri edinilen grup tecrübelerinin modern çağlara intikal eden yığındır.”²³⁷; “Toplumun davranış, biliş ve duyuş kalıplarından oluşsan bir birikim ve bütünlüktür.”²³⁸ Meriç’e ise kültürün tanımı şu şekildedir: “Bir milleti millet yapan şeydir. Yani dünya görüşüdür. Kültür insanidir, insanın has bahçesidir. Kültür bir hayat üslubu olarak tarif edilmektedir.”²³⁹

Kültürü, “kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde, mevcut bir nevi bilgiyi, alakaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umumi tavır, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlar, birlikte, o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayıran hususi bir hayat tarzı temin eder.”²⁴⁰ Şeklinde tanımlayan Mümtaz Turhan tanımında, kültürün çok yönlülüğüne değinmiştir.

Kültür hakkında genel sosyolojik yaklaşım ve tanımlara değindikten sonra araştırmanın amacı bakımından Malik Bin Nebi’nin kültür hakkındaki görüş ve yaklaşımlarını incelemeyi uygun bulduk.

Malik Bin Nebi’ye göre kültür işlevsel olmalıdır. Ona göre kültür, belli bir toplumda bir hayat tarzı oluşturmalıdır.²⁴¹ Bir başka ifade ile Malik Bin Nebi’ye göre kültür; belli bir toplumda yaşam biçimine damgasını vuran genel atmosferdir. Burada bireysel davranışlar etki altındadır ve bu etki toplumdaki topluma farklılaşmaktadır.

Malik Bin Nebi kültür tanımına mutlaka kültürün işlevselliğini ekler; ayrıca kültür, bireyin karşılaştığı sosyal değerler ile ahlaki özellikler bütününe dönüşmektir. Bu sosyal-ahlaki değerler ortamı, bireyin karakter ve şahsiyetini şekillendirmektedir. Malik Bin Nebi kültürün bireyler üzerindeki eğitsel boyutuna önem vermektedir. Yani kültürü ölü bir miras ve fonksiyonsuz bir birikim olmaktan öte müstakil, canlı ve sosyal bir gerçeğe düşürebilme çabasıdır.²⁴²

²³⁶ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul: Toker Yay., 1990, s.35.

²³⁷ A. Kurtkan Bilgiseven, **Genel Sosyoloji**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1986, , s.286.

²³⁸ Güvenç Bozkurt, **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994, s.273.

²³⁹ Cemil Meriç, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İstanbul: İletişim Yay., 1993, s. 305-306.

²⁴⁰ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri**, , İstanbul: İFAV Yay., 1994, s.45.

²⁴¹ Nebi, *Düşünceler* s.178.

²⁴² Kureysi, *a.g.e.*, s.136-137.

Bilim ve kültür kavramları çoğu zaman birbiri ile karıştırılmaktadır. Çoğu defa “aydın” kelimesi “bilim insanı” anlamında kullanılır ve kültür, öğrenmenin ya da bilgi alanlarından birinde uzmanlaşmanın sonucu olarak değerlendirilir. Ancak bu anlamıyla kültür, bilgiyle ve öğrenmeyle alakalı bir kavram olarak kalır ve değişimci özelliğini kaybeder çünkü kültür, bilimsel bir teori olmaktan çok davranışlara yansıyan aktif bir düşüncedir. İşte Malik Bin Nebi’nin kültüre yüklediği anlam budur.²⁴³

Malik Bin Nebi, bilim ve kültürü şu sözleriyle ayırt etmektedir:

“Bu farkı anlayabilmek için ilk olarak görev ve sosyal koşulları farklı fakat yetiştikleri toplum aynı olan (İngiliz bir doktor ile İngiliz bir çoban gibi) iki kişi; daha sonra görev ve sosyal koşulları aynı fakat yetiştikleri toplum farklı olan (İngiliz bir doktor ile Cezayirli bir doktor) bir başka iki kişi düşünelim. Birinci ikilinin birbirine benzer yaşamsal sorunlar karşısındaki tavrı İngiliz kültürü içinde şekillenirken diğer ikilinin tavrı bazen birbirinden çok farklı ve ilginç biçimlerde olacaktır. Bu durum, iki adamı diğer arkadaşlarından farklı kılan kültürün özelliğine delalet eder. Çünkü bu, her birinin mensup olduğu toplumun karakteristik özelliğini belirginleştirmektedir. Dolayısıyla önceki davranış benzerliği ile sonraki davranış farklılığı bilgiden değil, kültürden kaynaklanmaktadır.”²⁴⁴

Anlaşıldığı üzer Malik Bin Nebi’ye göre kültür, insanın salt okullarda veya kitaplardan öğrendiği bir bilgi değildir. Bilakis kişiliğin oluşması üzerinde etkili olan, ferdi yönlendiren etmenleri tepkilerini ve insanlarla ve eşyayla ilişkilerini belirleyen gelenekler; zevkler ve değerler atmosferidir.²⁴⁵

Kültürün işlevselliği bağlamında Malik Bin Nebi kültürü dört temel unsura ayırmıştır: Ahlak Bölümü, Estetik Bölümü, Pratik Mantık Bölümü ve Bilim Bölümü.²⁴⁶

Toplumdaki kültürel ilişkiyi sağlayan temel dayanak, ahlaki temeldir. Kültürel ilişkiler ağı, ahlaki prensip olmadan kurulamaz. Ahlaki prensip tam olarak şahıslar dünyasını inşa eder. Şahıslar dünyası olmadan ne eşyalar ne de kavramlar dünyasının düşünülmesi söz konusudur. Dolayısıyla herhangi bir toplumda, kültürün

²⁴³Kureyşi, a.g.e., s.137.

²⁴⁴ Nebi, *Düşünceler* 176.

²⁴⁵Kureyşi, a.g.e., s.138.

²⁴⁶Nebi, *Düşünceler* s.184.

belirlenmesinde ahlakın büyük önemi vardır. Kültürde bulunan ahlaki prensip, şahıslar dünyasındaki ilişkileri belirlemekle kalmayıp, bir yandan da o dünyadaki insani yönü besler. Kimi zaman şahıslar dünyasının da dışına taşarak insanlarla beraber yaşayan diğer canlıların dünyasını da insani hislerle doldurur.²⁴⁷

Kültürün ikinci dayanağı ve temeli, estetik ve zevktir. Bu da ahlaki ilişkiler gibi toplumsal ilişkilere belli bir mühür vurmaktadır. Ahlaki prensip, amaç ve motive araçlarını belirlemek suretiyle toplumun ana rotasını nasıl belirliyorsa, estetik zevk de toplumun genel görünümünü, eşya, renk ve şekil bakımından biçimlendirir. Tam bu noktada bilim ile kültür arasında farklı bir boyut daha ortaya çıkmaktadır. Bilimin misyonu eşyaları ortaya çıkarmak ve anlamakla sona erer. Kültürün misyonu ise bilimin ortaya çıkardığı eşyaları güzelleştirmek ve insanların zevkine uygun hale getirmeyi amaçlamaktır. Son olarak pratik mantık temelinde Bin Nebi, hangi toplum daha çok hareket ve fikir üretirse kendisi için en fazla sosyal mahsulü o toplumun elde edeceğini vurgulamıştır. Bu da sosyal üretimine özgü olan pratik mantık prensibini ortaya çıkarmaktadır.²⁴⁸

Ayrıca şunu ifade edebiliriz ki, kültürün oluşumunda ahlaki ya da estetik prensipten hangisi öncelenirse kültürel sentez de o yönde olur. Kültür ibresi de o yöne kayar. O kültüre dayanan medeniyetin rotası da bu seçime göre şekillenecektir.

Nitekim Malik Bin Nebi çağdaş medeniyetin rotasını bu değerlendirmeler ışığında analiz ettiğimizde, onu harekete geçiren etkenlerin ahlaki prensipten çok, estetik ve zevkten beslendiğini vurgulamaktadır.²⁴⁹

Bir toplum, kendi kültür tipinin seçimiyle onun zirvesine kadar gelişmesinin bütün şartlarını belirler. Bir kültür, marabutizm (dervişçilik) tarafından kötüye kullanılmış, karanlık dogmatizmde yok olabilmektedir. Bir başka kültür ise herhangi bir nükleer tufanda tükenebilmektedir.²⁵⁰

Sonuç olarak, Bin Nebi'ye göre özelde Cezayir genelde ise İslam dünyası ahlak ve estetik sentezini sağlıklı bir şekilde başarmalı, geri kalmışlıkları ile sosyal birer

²⁴⁷Nebi, *Düşünceler* s.179-180.

²⁴⁸Nebi, *Düşünceler* s.182.

²⁴⁹Nebi, *Düşünceler* s.184.

²⁵⁰ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 68.

realite bağlamında yüzleşmeli ve eksik yönlerini kültürel anlamda çalışarak kapatmalıdır.²⁵¹Zira geçmişte İslam- Arap kültürü Kahire, Bağdat ve Kurtuba'daki merkezlerinden insanlığın ruhsal ve akli ilerleme kervanına ışıklarıyla rehberlik ederek bunu geçmişte fiilen yapmıştır. Dolayısıyla sentezini doğru biçimde gerçekleştirerek ve dünyadaki büyük bir kültür olarak rolünü icra etmeye onun gücü tekrar yetebilir.²⁵²

Ayrıca bu kültürel sentez, medeniyetlerin doğuşu ve gelişimi için de yegane bir etmendir. Zira Malik bin Nebi'ye göre kültür ve medeniyet birbirinden ayrılması mümkün olmayan iç içe geçmiş iki unsurdur.

2.9. Politika ve İdeoloji

Politika (politics) Antik Yunan'da “şehir” anlamına gelen “polis” kelimesinden türemiştir. Polis için, basit bir biçimde şehir demek yetersiz, hatta yanlış olacaktır; zira polis “her şeyin başı ve sonu olan şehir devletini, insanların vatandaşı olmaktan gurur duydukları bir siyasi topluluğu ifade eder. Böyle bir toplulukta, bütün vatandaşların şehrin ortak işleriyle ilgilenmeleri hem bir hak, hem de bir vazife olarak kabul edilir. Öyleyse politika, şehir devleti ile ilgili işler anlamına gelmektedir”.²⁵³

Politika ve siyaset hakkında İbn- Haldun Mukaddime'sinde şu sözleri zikretmiştir:

“İnsanların bir arada yaşaması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu birliktelik incelemekte olduğumuz Umran'ın anlamıdır. Birlikte yaşayan insanlar için, (problemlerin ve anlaşmazlıkların çözümünde) kendisine başvurulacak bir idarecinin de olması kaçınılmazdır. Bu idareci, insanlar arasında bazen Allah tarafından gönderilmiş bir şariat ile hükmeder. İnsanlar, (bir peygamber tarafından) tebliğ edilmiş olan bu şariat hükümlerine göre hareket edip etmemenin mükafaat veya cezayı gerektireceğine iman ettikleri için, bu hükümlere boyun eğler.

Bazen idareci (vahye dayanmayan) akli siyaset (kuralları) ile hükmeder. İnsanlar, bu idarecinin kendi iyiliklerine olan şeyleri bilip ona göre hükmedeceğini

²⁵¹ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 71.

²⁵² Nebi, *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*, s.114.

²⁵³ Mümtaz'er Türköne, *Siyaset*, Ankara: Lotus Yay., 2005, s.4.

umdukları için, bu kurallara boyun eğerler. Birincisi insanların hem dünya hem de ahiret menfaatlerini sağlar. Çünkü Allah ahiret menfaatlerinin nerede olduğunu bilir ve kullarının ahirette kurtuluşa kavuşmasını ister. İkincisinin faydası ise yalnızca dünya da görülür.”²⁵⁴

İdeoloji ise; siyasi ya da toplumsal bir öğreti meydana getiren, siyasi ve toplumsal eylemi yönlendiren düşünce, inanç ve görüşler sistemidir. Bir topluma, bir döneme ya da toplumsal bir sınıfa özgü inançlar bütününe; bir toplumsal durumu yansıtan düşünceler sistemine verilen isimdir. İdeoloji, sosyal bir grubun kendine has yanını ortaya koyduğu, başkalarından ayrıldığı, hatta başkalarıyla ters düştüğü ortak düşüncelerin bir bütünüdür.²⁵⁵

İdeoloji, bir topluma veya bir sosyal gruba has inanışlar bütününe ifade ettiği gibi, genellikle siyasi ve sosyal mahiyetteki bir doktrinde, bir hükümetin, bir partinin veya bir sosyal grubun faaliyetlerini de ifade eder.²⁵⁶

İdeoloji, günümüzde artık siyasal bilimlerin toplandığı önemli eksenlerden biri haline gelmektedir. İdeolojiden kastedilen, kitle toplumunun belirmesiyle beraber önem kazanan inançlardır. Bu inanç ve tutumları belirli bir şahsın fikri yapıtlarına indirgemek mümkün değildir. İdeoloji, bu anlamda daha çok, “idare edilen”lerin arasında yaygın, yönlü, fakat sınırlı, belirsiz fikir kümelerinden meydana gelir.²⁵⁷

Malik Bin Nebi’ye göre politika ve ideoloji birbirinden ayrı düşünülemez zira ideoloji, politikanın itici gücüdür. Bununla beraber bir politikaya sahip olup da bir ideolojisi yok gibi görünen bazı ülkeler bulunmaktadır. Bu dış görünüş, oturmuş medeniyet ülkelerinde bizi yanıltmaktadır. Örneğin Fransa politikasını basit bir iktisadi düşüncelere göre çizer gibi görünmektedir. Fakat De Gaulle²⁵⁸ yeni frangı piyasaya sürdüğü zaman, onun teşebbüsünü iktisadi ya da değeri itibari olan basit bir tedbir

²⁵⁴ İbn-i Haldun, *a.g.e.*, s.404.

²⁵⁵ Kamil Kaya, **Yirmi birinci Yüzyıla Girerken İdeoloji ve Sosyoloji**, s.2.

²⁵⁶ Kaya, *a.g.e.*, s.4.

²⁵⁷ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İstanbul: İletişim Yay., 2016, s.16.

²⁵⁸ Charles André Joseph Marie de Gaulle (22 Kasım 1890 - 9 Kasım 1970), Fransız asker ve siyasetçi. De Gaulle, II. Dünya Savaşı öncesinde zırhlı savaş teorisini olarak tanındı. Kurulmasını sağladığı Beşinci Fransa Cumhuriyeti'nin ilk başkanlığını yaptı. 1969 yılında görevinden istifa etti ve 1970'te hayatını kaybetti.

olarak yorumlamak güçtür: Bu gözle görülür şekilde büyüklük ideolojisinden ilham alan bir tedbirdir.²⁵⁹

Malik Bin Nebi'ye göre bir toplumdaki ideolojik eksiklik ile bir makinedeki cıvata eksikliği aynı görevi görür. Cıvatasız makine nasıl ki iş göremezse ideolojisiz toplum da aynı şekilde iş göremez. Malik Bin Nebi bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: *“1962'den sonra ihtilal, Cezayir'de sanki silahını geri çekmişti. Milli seviyede bir işe başlamak bir medeniyet kurmak ve bir kültür görevinin gerektiği işe girişmek için sanki bir cıvatomuz eksikti.”*²⁶⁰

Bu ideolojik boşluk sosyal ve politik meseleleri ortaya çıkarmaktadır.

İslam dünyasında ideolojinin yükselmesi ilk aşamada Hz. Peygamber'in kendi kişiliğiyle cisimleşmiş bir İslam ideolojisidir. Fakat Kutsal Kitap, Kur'an ideolojisini Peygamberin kişiliğinden de bağımsızlaştırarak ve bizzat vahiy yolu ile düşüncenin ve ilmin ilerlemesini yavaşlatacak engellerden İslam toplumunu kurtarmak ister. *“Muhammed, bir peygamberden başkası değildir. Ondan evvel daha nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o, ölür ya da öldürülürse, ökçelerinizin üstünde gerisin geriye mi döneceksiniz?”*²⁶¹ Bu ayet, Kur'an mesajını alan ilk İslam toplumunu ideoloji çağına taşıyan potansiyel bir güç olmuştur. Kısacası, Kur'an, ilk “Oku!” ayetinden başlayarak ideolojik ortamı belirleyen bütün psikolojik şartları değiştirmiştir.²⁶²

Dini, bütün ıslah ve uyanış faaliyetlerinin temeli olarak gören Mâlik Bin Nebî, günümüz Müslümanları Kur'an'ı anlamada hem fitrî hem de ilmî zevki kaybettikleri için ondan gerektiği şekilde yararlanmaları mümkün olmamaktadır. “Elçisini bu Hidayet Rehberiyle, gerçek din ile gönderen Allah'tır. Allah'ı ikinci sıraya koyanlar (müşrikler) hoşlanmasa da Allah Rehberini; bu dini, bütün dinlerin üzerine çıkarmak için göndermiştir.” mealindeki ayeti²⁶³ ışığında Müslümanlara yeni bir ideoloji haritası çizmeyi önerir. Bu haritada İslam'ın ve diğer dinlerin nerede ve nasıl duracağı üzerine

²⁵⁹ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 77-78.

²⁶⁰ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 75.

²⁶¹ Kur'an, Al-i İmran/144.

²⁶² Nebi, *İdeolojik Savaş Ajanları ve İslam Dünyası*, s.49-50.

²⁶³ Kur'an, Saff Suresi/9. Ayet.

önemli fikirler öne sürer. Düşünür, temel bir fikir olarak İslam medeniyetinin Kur'an'dan hareketle yeniden güçlendirilmesi gerektiğini savunur.²⁶⁴

Bin Nebi'ye göre özelde Cezayir halkının, genelde Müslümanların, atalarının çağrısına kulak vererek, İslam'ın ışığında ideolojik tekamüllerini yeniden sağlamalıdır.²⁶⁵

²⁶⁴ Güngör, *a.g.e.*, s. 22.

²⁶⁵ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 108.

III. BÖLÜM

MALİK BIN NEBİ’NİN DÜŞÜNSEL ÜÇLÜ TEMELLENDİRMELERİ

3.1. “Medeniyetin Döngüsel Hareketi” Temellendirmesi

Malik Bin Nebi, İbn-i Haldun’un²⁶⁶ “Devlet Görüşü” nden etkilenecek ve yine o görüşü benimseyerek medeniyetlerin son aşamaya geldiğinde değerlerini başka mekan ve medeniyetlere aktarım yoluyla döngüsel hareket ettiğini ileri sürmüştür. Bu konuyu, Malik Bin Nebi’nin fikir ve görüşleri ışığında; Medeniyet Döngüsü’nün Tanımı, Medeniyet Döngüsünün Üç Aşaması, ve Medeniyet Döngüsü’nün Evrenselliği başlıkları altında temellendirmeye çalışacağız.

3.1.1. *Medeniyet Döngüsünün Tanımı*

Malik Bin Nebi’ye göre medeniyet bir döngüden ibarettir. Döngüden ibaret olan bir sosyolojik bir olgunun ise hareketi döngüseldir. Şöyle ki; döngü denilen olgu, bir sosyal grupla ilişkili belli zamansal şartlara bağlıdır. Bir sosyal grup ancak belli psikolojik ve zamansal şartlara bağlı ise kendisinden medeniyet diye söz edilebilir. Fakat medeniyet, statik değildir hareket eder ve değerlerini başka bölge ve sosyal gruplara taşır. Adeta durmaksızın akan bir nehir gibi başka bir bölgeden aldığı malzemeleri bir diğer bölgeye aktarırken; yine o bölgeden aldıklarını bir sonraki bölgeye bırakır. Böylece kendisini ardışık metamorfozlar yoluyla bitmek bilmeyen bir göçe mahkum eder. Her metamorfoz kendisinden bir öncekinden bağımsız olmamak kaydıyla özgündür. Malik Bin Nebi’nin medeniyet ve onun döngüsellliği hakkında bazı tespitleri bulunmaktadır.²⁶⁷

²⁶⁶ Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun el Hadramî veya tanınan kısa adıyla İbn-i Haldun, modern historiyoğrafinin, sosyolojinin ve iktisatın öncülerinden kabul edilen 14. yüzyıl düşünürü, devlet adamı ve tarihçidir. Eski ve soylu bir ailenin çocuğu olan İbni Haldun 27 Mayıs 1332 tarihinde Tunus'ta doğdu.

²⁶⁷ Lahsen, a.g.e., s.97.

Birincisi, medeniyetin genel olarak bir süreç izler ve bir modele uyar. Her belli psiko-zamansal şartlara bağlı sosyal grup medeniyet üzerine, kendi özgün karakteristiğini damgalamaktadır.²⁶⁸

İkincisi, dünya medeniyetleri arasında her medeniyetin kendine özgü, onu diğer medeniyetlerden ayıran psiko-zamansal şartlar bulunmaktadır. Bu şartlar o medeniyetlerin canlı bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir.²⁶⁹

Üçüncüsü, eğer medeniyetlerin kimlik ve karakteri farklılık gösteriyorsa o zaman bu farklılık ve benzerliğin altını çizmemiz gerekmektedir. Medeniyetler özgün psiko-zamansal şartlar bakımından farklılık gösterse de, tarih sürecindeki genel modelleri açısından birbirine benzemektedir.²⁷⁰

Dördüncüsü, döngü kavramının gerekçesi, medeniyet deneyimlerinin her topluma göre farklılık göstermesinde yatmaktadır. Buna bir örnek verecek olursak, bir mekandan diğer bir mekana geçiş niteliğindeki göçün karakteridir. Bin Nebi'ye göre medeniyet, dini düşünce çerçevesinde dinamik bir senteze geçebilir ve döngüsünü tamamlayabilir. Temel unsurlar bu etkileşimi yitirdiğinde ise döngü ve dinamik etkileşim sona erer.²⁷¹

Bu bağlamda, her medeniyet, gerileme aşamasına geldiği ve insanlığa yaptığı öncülükte duraklayıncaya kadar tarihsel rolünü oynamaktadır.²⁷² Bir medeniyetin tarihteki rolü bittiği anda bir başka medeniyet devreye girer fakat bu yeni medeniyet bir öncekinden izler taşımakla birlikte özgündür.

Bin Nebi'ye tarihteki her medeniyet tarih döngüsünü oluşturma sürecinde üç aşamadan geçmektedir: Manevi, rasyonel ve içgüdüsel aşama. Medeniyet üçüncü aşamasına geldiğinde, geçiş süreci medeniyet değerleri ve tohumlarını bir başka alana kaydırmaya başlamaktadır. Böylece tarihte yeni bir insan, toprak ve zaman sentezi

²⁶⁸Lahsen, *a.g.e.*, s. 97.

²⁶⁹Lahsen, *a.g.e.*, s.97.

²⁷⁰Lahsen, *a.g.e.*, s.97.

²⁷¹Lahsen, *a.g.e.*, s.97.

²⁷²Lahsen, *a.g.e.*, s.98.

doğarak farklı karakteristikler ve farklı bir psiko-sosyal şartlara sahip yeni bir medeniyet başlamaktaadır.²⁷³

Döngü kavramı, toplumların tarihteki konumlarını anlama, geri kalmışlıkları için çözüm üretme, ilerleme için metotlar üretme ya da ilerleme eyleminde hangi aşamada olduğunu tespit etme kısacası tüm sosyal sorunların ele alınmasında çok önemli bir konuma sahiptir.

Bin Nebi, döngü kavramını İbn-i Haldun'dan alarak geliştirmiştir. Nitekim döngü kavramını sosyolojik olarak ilk defa inceleyen sosyolog İbn-i Haldun'dur.²⁷⁴ Malik Bin Nebi, *Islam in History and Society*'deki bir pasajında şöyle diyor:

“ İslami psikolojik faktörlerden ilham alan İbn Haldun, kendi üç kuşak teorisinde döngü kavramını açmaktadır. Burada terminoloji, özet haliyle de olsa fikrin derinliği, bir medeniyetin boyutlarının (asabiye)²⁷⁵ boyutuna indirilmesiyle maskelenmiştir. Bu kavram ne kadar dar olursa olsun, bizi medeniyetin geçiş yönünü vurgulamaya yönelmektedir.”²⁷⁶

Kendine ait bir döngü kavramı anlayışı geliştirmiş olsa da Bin Nebi'nin, İbn-i Haldun'un medeniyetin geçicilik yönünün vurgulanması görüşün benimsediği açıktır.²⁷⁷ Fakat bununla beraber İbn-i Haldun'un asabiyet kavramını indirgemeci bulduğu için eleştirmiştir.

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki, medeniyet belli bir noktadan başlar ve kendine özgü bir yol takip eder. Bu yol onu medeniyetin son evresine kadar götürür. Son aşamada ise medeniyet değerlerini başka bir yere aktarır bu aktarım ise döngüyü ifade etmektedir.

²⁷³Lahsen, a.g.e., s.97.

²⁷⁴İbn-i Haldun'un "Devlet Görüşü".

²⁷⁵İbn Haldun'un üzerinde en çok durduğu ve devlet görüşünün temelini oluşturan kavram asabiyettir. Bu kavram İbn Haldun'a özgü olup, başka bir düşünürde bu kavrama rastlanmamaktadır. İbn Haldun asabiyet kavramını değişik şekillerde tanımlamıştır. Bu tanımlardan biri Mukaddime (C.1. s.435) eserinde geçen, "Bir aşiretten veya bir aileden gelmek veya bir babanın çocukları olarak kardeş olmak özel bir asabiyet meydana getirir." tanımıdır.

²⁷⁶Lahsen, a.g.e., s.99.

²⁷⁷Lahsen, a.g.e., s.99.

3.1.2. Medeniyet Döngüsünün Üç Aşaması

Malik Bin Nebi kuramsal anlamda ve toplumu inceleyiş biçimiyle İbn-i Haldun'dan oldukça etkilenmiştir. Nitekim daha önce Malik Bin Nebi'nin, döngü kavramı bağlamında İbn-i Haldun'dan etkilendiğini ortaya koymuştuk.

İbn-i Haldun, Mukaddime'sinde, insan topluluğunu sosyolojik ve antropolojik bağlamda araştırma konusu yaparak bu ilme Umran adını vermiştir.

Bazı araştırmacılar, medeniyet olgusu üzerinde çalışmaya başladığı zaman Bin Nebi'nin, İbn-i Haldun'dan beri en orijinal Arap düşünürü olduğunu belirtir.²⁷⁸ Malik Bin Nebi, İbn-i Haldun'un asırlar sonraki çalışkan ve dikkatli öğrencisidir. Nitekim kendisi ile İbn-i Haldun'un toplum bilimine bakış perspektifi birçok yönden benzerlik göstermektedir. Malik Bin Nebi'nin Mukaddime'yi okuyup etkilendiği, felsefi anlamda fikirlerinden de anladığımız üzere, yadsınamaz bir gerçektir.

Eserlerinin birçoğunda, özellikle Şurutu'n-Nahda isimli eserinde Bin Nebi şu tezini vurgular; “her medeniyet şu üç aşamadan geçer; doğuş, zirve ve çöküş”.²⁷⁹ Malik Bin Nebi'nin bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere, Bin Nebi, medeniyetin döngüsel yönde hareket ettiğini savunur. Bu savında görüldüğü gibi Bin Nebi, yine İbn-i Haldun temeline dayanan, üç tavrı nazariyesine²⁸⁰ dayanan perspektifi savunmaktadır.

Ayrıca Malik Bin Nebi, İbn-i Haldun'un terminoloji ve zamanın düşünce sistemi ile sınırlandırılmış olduğunu ve dairesel süreci devlet düzeyine indirgendiğini ileri sürmüştür. Böylece ona göre, İbn-i Haldun'un çalışmasını sadece bir devletin gelişim teorisi olarak kalmıştır ve evrensel boyuta ulaşamamıştır. Bu döngüsel ve tavırlara dayanan anlayışın zamana uygun ve yararlı bir şekilde medeniyetleri kapsayacak kadar geliştirilebileceğini ortaya koymuştur. Malik Bin Nebi İbn-i Haldun'un devlet bağlamında ortaya koyduğu üç tavrı nazariyesini geliştirerek bu görüşü medeniyet bağlamına taşımıştır.

²⁷⁸ Fawzai Bariun, “Malik Bin Nebi ve İslam Ümmeti'nin Fikri Problemleri”, (Çev.Özlem Ertuğ), **İslami Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1,Sayı 2, 1993, s.4.

²⁷⁹ Bariun, *a.g.m.*, s.4.

²⁸⁰ Bu teori, bir devletin ömrünün üç nesil içinde tamamlanacağını ifade eder. İlk nesil dayanışması kadar göçebe yabancılığı de muhafaza eder. İkincisi, iktidarı kullanabilmek ve hayattan zevk alabilmek için yerleşik hayata meyleder. Sonra saldırganlığını ve fethetme arzusunu yitirir. Üçüncü nesil sert göçebe hayatını ve iktidar aşkını tamamen unutmuştur. İsteddiği tek şey bozulmanın aktif etkenleri olan kolay yaşam ve lüktür.

Kısaca şunu ifade edebiliriz ki, Bin Nebi, medeniyeti dairesel süreçte algıladığı gibi İslam tarihini de dairesel süreç teorisi ışığında yorumlamaya çalışmıştır. Bu süreçte İbn-i Haldun'dan etkilendiği ortadadır fakat her konuda İbn-i Haldun'a katılmayıp, bazı noktalarda onu eleştirmiştir. İbn-i Haldun için Kabile bağlılığı (asabiyet) devlet kurmaya ve yerleşmiş hayat biçimine götürür. Bu da lüksü ve israfı doğurur nihayetinde çöküşle sonuçlanır. Malik Bin Nebi, İbn-i Haldun'un bu görüşünü tam anlamıyla kabul etmez ve buna alternatif olarak kendi üç aşamalı şemasını oluşturmuştur: Manevi evre, rasyonel evre ve içgüdüsel evre.²⁸¹

Malik Bin Nebi'ye göre toplumun üç aşaması yalnız doğal bir geçiş durumundan ibaret olmayıp; toplumu oluşturan insanların kişisel özelliklerinde ve toplumun sosyal ilişkilerinin sonucunda meydana gelen derin ve karmaşık dönüşüm ve değişimleri yansıtmaktadır.²⁸²

Şunu ifade edebiliriz ki, Malik Bin Nebi'ye göre, üç aşamanın psiko- sosyal bağlamda anlaşılabilmesi için tarihteki bir dini düşüncenin başlaması ve birey ile psikolojik anlamda etkileşime geçmesiyle birlikte bireyde ve toplumda meydana gelen psikolojik ve sosyolojik değişimler incelenmelidir.

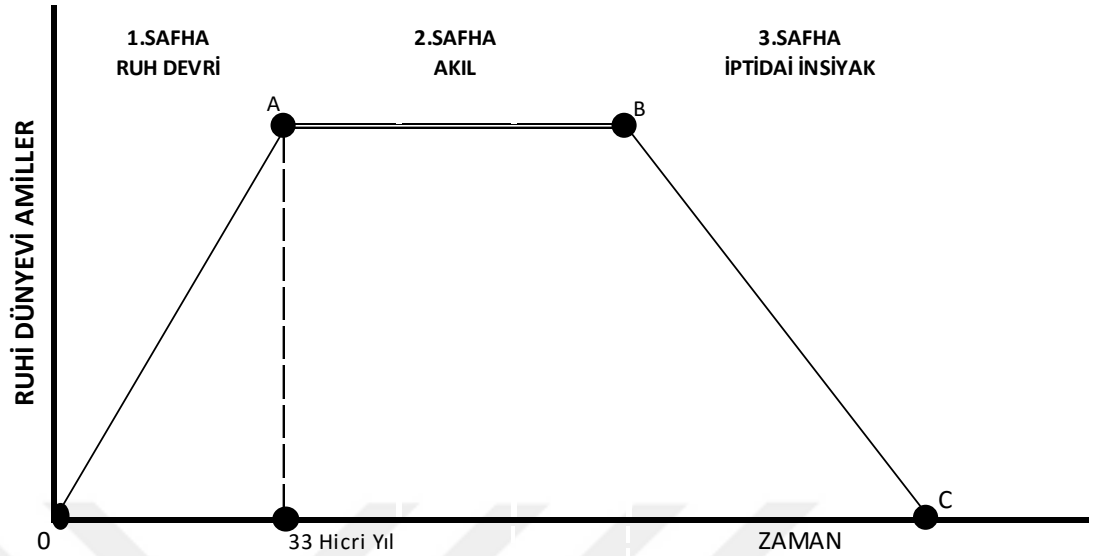
Malik Bin Nebi'nin “medeniyet devresi”²⁸³ adını verdiği, medeniyetin üç ana aşamasını betimleyen şema bulunmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması açısından şemaya çalışmamızda yer vermeyi uygun bulduk.²⁸⁴

²⁸¹ Malik Bin Nebi, *Cezayir'de İslam'a Yeniden Doğuş*, s.46.

²⁸² Lahsen, *a.g.e.*, s.100.

²⁸³ Malik Bin Nebi, *Cezayir'de İslam'a Yeniden Doğuş*, s.46.

²⁸⁴ Malik bin Nebi'nin bahsi geçen kuramı, Rus asıllı Amerikan sosyolog Pitirim Soraki'nin, üç tür sosyokültürel dönem sistemi kuramı ile benzerlik göstermektedir.

Şekil 1: Medeniyet Devresi

Kaynak: Malik Bin Nebi, Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1992, s.46.

Malik Bin Nebi’ye göre grafikteki A noktası medeniyetin manevi zirvesi olan ve medeniyetin potansiyel değerlerinin en parlak olduğu dönemdir. Bu dönem ruh devrine tekabül etmektedir. C noktası ise kritik nokta olup, bir medeniyetin çöküşüne tekabül etmektedir. İslam medeniyeti için Ruhani devrenin bitimi, hicri otuz üçüncü seneye rastlar, yani Sıffin harbine (M.S. 657) kadar devam eder. Bu harple ruhani devre kapanıp, Şam merkezli dünyevi devre başlayacaktır. Kritik C noktası ise aşağı yukarı İbn-i Haldun devrine tekabül etmektedir.

Manevi Evre(Ruh Devri): Döngüdeki 0 noktası bir medeniyet öncesi konumu temsil etmektedir ve üç faktörün (insan, toprak ve zaman) tarihsel organik sentezini gerçekleştirmek için gerekli istisnai şartların başlangıcına işaret etmektedir. Aynı zamanda bu evredeki toplumda bireyin tüm faaliyet ve eylemleri ruhun ve onun itici gücünün tamamen kontrolü altındadır. Bu toplumdaki her türlü değişim ve farklılaşma, dini düşünce ile birlikte doğan manevi güçten kaynaklanmaktadır.²⁸⁵

²⁸⁵ Lahsen, a.g.e., s.101.

Kişi doğal halindeyken (fıtrat) genel olarak tabi içgüdüleriyle yönlendirilir. Ruhi düşünce veya din gözükmeye bu içgüdüler yerlerini "şartsal sürece" bırakır. Bu, içgüdülerin tamamen yok olacağı değil, ruhi düşünce ve dinle bağdaşır bir şekilde yeniden formüle edilebileceği anlamındadır. Böylece ruhi potansiyel hayatını kontrol ederken, kişi kısmen doğal durumundan özgürleşecektir.²⁸⁶

Bu teorik yaklaşımla İslam tarihine bakıldığında Bin Nebi, ruhi periyodun Hz. Peygamber'in Hira'da ilk vahyi almasından Sıffin Savaşına kadar sürmüş olduğunu düşünür. Bu periyottaki ruhi güç şu iki anlamlı olayda görülebilir: Yeni mesaja bağlılığı kendisine zulüm ve işkencelere dayanma gücü veren Bilal'in ve işlediği zinanın cezasını çekerek arınmak üzere Peygambere gelen kadının durumu.

Buradan Bin Nebi şu sonuca varır: "İnsanlığa medeniyet yaratma ve geliştirme fırsatını sadece bu ruh verir. Ne zaman ki ruh kaybolur, medeniyet çöker, yükselme kudreti kaybedilince cazibe sadece çöküşe sebep olacaktır."²⁸⁷

*Rasyonel Evre(Akıl):*Medeniyetlerdeki manevi aşama sonsuza kadar sürmez. Toplumun gelişimi, maddi sorunların ortaya çıkması, coğrafi sınırların genişlemesi ve medeniyetin yayılmasıyla birlikte ruhani evre kaybolup, rasyonel evre meydana çıkmaktadır.²⁸⁸

Toplum, dini prensiplerini uygulamaya ve iç ilişkilerini bütünleştirmeye devam ettiği sürece, din dünya çapında yayılır. Bin Nebi'nin ifadesiyle; "İslam medeniyeti, ruhların derinliğinden yükselen zorlayıcı bir güç sayesinde Atlantik kıyılarından Çin sınırlarına kadar yatay bir yayılım göstermiştir."²⁸⁹

Bu şekilde Müslüman topluluk genişledi ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar ve tehditler, toplumun kapasitesini ve yaratıcılığını canlandırdı. Bilim ve sanat geliştikçe sebepler kontrol edici güç olur ve toplum medeniyet dairesinin zirvesine doğru yükselir. Bununla birlikte, Bin Nebi'ye göre sebepler içgüdüyü disipline etmede birinci evrede

²⁸⁶ Bariun, *a.g.m.*, s.5.

²⁸⁷ Bariun, *a.g.m.*, s.5..

²⁸⁸ Lahsen, *a.g.e.*, s.103.

²⁸⁹ Bariun, *a.g.m.*, s.5.

ruh kadar etkin değildir. Böylece içgüdü yavaş yavaş özgürlüğüne kavuşur ve toplumun bireyi kontrolü azalır.²⁹⁰

Toplumun sosyal ilişkiler ağı genişlerken içinde başka yaralara açılır ve sosyal hayatta yüzeye çıkmaya başlayan belli krizlerle yüzleşebilir. Örneğin, İslam medeniyeti Abbasi döneminde genişlemiş sosyal ilişkiler ağının tadını çıkarırken; Kuzey Afrika'daki toplum Ağlebi²⁹¹hanedanı dönemindeki bağımsızlık arayışında, İran'da ise milliyetçi hareket yoluyla bu dönemin sıkıntıları ile yüzleşmiştir. Bu yüzden toplum gelişimini sürdürmekte, ancak bünyesinde de hastalıklar barındırmaktadır.²⁹²

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki, Malik Bin Nebi tarihsel süreçte toplumun ahlaki değerlerinin azaldığını savunmaktadır. Başka bir ifade ile toplum rasyonel aşamaya girer girmez, dini düşüncenin sosyal verimliliği hızla azalmaya başlamaktadır. Zira bu evrede, bireylere her faaliyetlerinde iman gücünü aşıl原因an küçük ve mahalli toplum yerini, yargılara ve değerlere kartezyen felsefe tutumu ile yaklaşan nisbeten daha büyük ve yayılmış bir topluma bırakmıştır.

İçgüdüsel Evre (İptidai İnsiyak): Rasyonel aşama sonsuza kadar sürmez. Rasyonel değerler bireyin aktiviteleri üzerindeki kontrollerini kaybetmeye başlar başlamaz medeniyet, içgüdüsel güçlerin manevi ve rasyonel güçlere egemen olmaya akıl, birey ve toplumun aktiviteleri üzerindeki kontrolünü bir defa kaybettiğinde (B noktasından C noktasına geçtiğinde) medeniyet üçüncü yani içgüdüsel aşamaya girmektedir.²⁹³

Toplum artık üyelerinin içgüdülerini kontrol edemez olunca, zaaf ve bozulma dönemi kaçınılmaz olur. Bin Nebi'ye göre bu evrede akıl sosyal işlevini yitirmiş, kısırlık ve karanlığa batmıştır. Böylece toplum, medeniyet dairesinin sonuna gelmiş olarak "tarihin karanlığına" gömülür. Bu evre Moğol istilasından önceki dönem gösterir. Bin Nebi, İbn-i Haldun'un yaşadığı zamana tesadüf eden 14. yüzyılı, çöküşün dönüm noktası olarak alır. Ahlaki, siyasi ve düşünsel çöküş bu dönemin belirgin özelliğidir.²⁹⁴

²⁹⁰ Bariun, *a.g.m.*, s.5.

²⁹¹ Ağlebiler: İslam tarihi takviminin 7. Yüzyılı boyunca Kuzey Afrika'da hüküm süren hanedanlardan birisidir.

²⁹² Lahsen, *a.g.e.*, s.103.

²⁹³ Lahsen, *a.g.e.*, s.105.

²⁹⁴ Bariun, *a.g.m.*, s.6.

Sonuç olarak ifade edilebilir ki, bir toplum, evriminin üçüncü aşamasına ulaştığında ve ilk itici gücü veren nefis yani ruh, ona can vermeyi durdurduğunda o medeniyet için son evre gelmiş demektir ve bu, o medeniyetin bir başka alana göç edeceğinin işaretidir.²⁹⁵ Ayrıca ruhun ilhamı kesildiğinde rasyonel çalışmalar da durur. Dinden aldığı itici gücü kaybettiğinde medeniyet de çöker zira daha önce de Malik Bin Nebi’ce ifade ettiğimiz gibi; din bir medeniyetin katalizörüdür.

Malik Bin Nebi’ye göre bu aşama yani İslam medeniyetinin üçüncü aşaması günümüze kadar devam etmektedir. Üçüncü aşamanın yankıları, düşünce ve davranışların değişik boyutlarda ve değerler sisteminde ortaya çıkan krizlerde kendini göstermektedir. Nitekim Batılı insanın içinde bulunduğu buhran; şaşkınlık, kuşku ve doyumsuzluk biçiminde düşünce ve davranışlara yansımaktadır. Malik Bin Nebi’nin de ifade ettiği gibi varoluşçu eğitim bu buhranın en belirgin özelliğidir.²⁹⁶

3.1.3. Medeniyet Döngüsünün Evrenselliği

Malik Bin Nebi’ye göre döngü kavramı her medeniyet için genel geçerdir ve teorik anlamda tüm medeniyetlere uygulanabilir. Zira Bin Nebi için her medeniyetin gelişim yörüngesi aynıdır, döngüseldir.

Malik Bin Nebi, medeniyetlerin tıpkı İslam ve Hristiyan medeniyetleri gibi, aşamaları açısından benzer ve birbiriyle bağıntılı döngüler dizini olduğunu savunmaktadır. İlk aşama, dini düşüncenin doğuşu ile başlar ve içgüdü güçlerinin manevi ve rasyonel güçlere egemen olması ile sona erer.²⁹⁷

Malik Bin Nebi medeniyetlerin ilk itici gücü durumunu gerek Müslüman gerek Hristiyan medeniyeti devletleri başlangıç olarak fertlerin temayüllerini etkisi altına alan ve onlara açık bir mana kazandıran dini düşünceden beslenmiştir. Nitekim Budist ve

²⁹⁵Lahsen, *a.g.e.*, s.106.

²⁹⁶Kureysi, *a.g.e.*, s.91.

²⁹⁷Lahsen, *a.g.e.*, s.106.

Brahmanist medeniyet için de aynı durum mevcuttur şeklinde yorumlamıştır.²⁹⁸ Kısaca düşünöre göre, her medeniyetin başlangıç motivasyonu aynıdır.

Bu genel durumu İslam özeline indirgersek; ilk vahiy gelmeden önce adeta karanlık çağda yaşayan bedeviler “oku” emrinin gelmesi ve Hz. Peygamber’in görevlendirilmesi ile aynı kişiler tevhidi kabul ettikten sonra medeniyet anlamında bir sıçrama yaşamıştır. Daha sonra, rasyonel ve içgüdüsel evre sonucu çöküşe geçmiştir.

Medeniyet döngüsü kavramı, medeniyet sürecini yorumlamada önemli bir kavramdır. Medenileşme sürecini tarihi akışı içinde izlememizi mümkün kılar. Ayrıca dini düşüncenin işlevini, değerlerin dönüşümünü, insan, toprak ve zamanın etkileşimini gözlemlemeye ve bir medeniyetin tüm evrimi sürecinde gerçekleşen çeşitli değişim ve dönüşümleri izlemeye yardım eder. Üstelik döngünün üç aşamasıyla psiko-sosyal etkileri, medeniyeti araştıran her araştırmacıya tüm medeniyet sürecini analiz etme ve olgunun anlaşılması için araç sağlamaktadır.²⁹⁹

3.2. Toplumun Üç Aşaması Kuramı

Bin Nebi’ye göre; tarihsel gelişimi içinde her topluluk hem bireyin hem toplumun yaşamını etkileyen psiko-sosyal bir durumdadır. Bu durum toplumdan topluma ve dönemden döneme değişir ve farklılaşır. Bu değişim bir toplumun genel gelişimine ve evrim sürecindeki konumuna bağlıdır.³⁰⁰

Bin Nebi’nin toplum teorisine göre toplumlar dinamiktir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Malik Bin Nebi için medeniyet hareketi anlayışı, İbn-i Haldun’unki gibi döngüseldir. Toplum medeniyetin temel yapı taşı olduğuna göre toplum da sabitlenemez ve sosyolojik anlamda bir durumdan diğerine transfer olur.

Bundan dolayı bir toplumun bulunduğu düzeyi, ilgili sorunlarını ve aynı zamanda başarılarını belirtmek üzere gelişim ekseninde toplumun konumunu bilmek hayati öneme sahiptir. İnsanlık tarihi boyunca ve tarihsel döngünün içinde, toplumlar,

²⁹⁸ Malik Bin Nebi, *Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş*, s.47.

²⁹⁹ Lahsen, *a.g.e.*, s.107.

³⁰⁰ Lahsen, *a.g.e.*, s.109.

medeniyet öncesi, medeni toplum ve medeniyet sonrası toplum şeklinde karakterize edilir. Bu tasnif yoluyla toplumun evrimi ve medeniyetin değerlerinin farklı durum ve aşamalarının kapsamlı resmi çizilebilmektedir.³⁰¹

3.2.1. Medeniyet Öncesi Toplum

Medeniyet önceki aşamadaki bir toplum, henüz medenileşme sürecine başlamamıştır. Ancak bu toplumun maddi gelişim alanında değil, ayrıca bilinç alanında, kültür tarzında, zihin niteliğinde ve hareketinin doğasında da özgün yönleri vardır.³⁰²

Malik Bin Nebi'ye göre medeniyet öncesi toplum, medenileşmek için herhangi bir motive edici güce sahip olmayan toplumdur. Bu tip toplumlar medeniyetin oluşması için gerekli olan unsurlara sahipken (toprak zaman ve insan) medenileşmek için hiçbir harekete geçmemektedirler. Bu tip toplumlar statik ve durağan toplumlardır.³⁰³

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi din medeniyetin katalizörüdür. Medeniyet öncesi toplumlarda medeniyet unsurlarını dinamik etkileşime geçirip medenileşme yolunda ilk hareketlenmeyi sağlayacak bir dini düşünce henüz gelişmemiştir.

Bin Nebi, medeniyet öncesi toplumların en iyi örneğinin, biçim ve tarzını değiştirmeyen, insanlığın tarih öncesi çağdan kalma deneyimlerini yansıtan toplum yaşamı olduğunu söylemektedir.³⁰⁴ Nübüvvet öncesi Arap toplumu cahiliye adetleriyle birlikte düşünüldüğünde medeniyet öncesi topluma örnek olarak verilebilir. Kısaca bu toplumlar için henüz medenileşmemiş fakat medenileşme hareketini üstlenmeye hazır, doğal halinde insanların oluşturduğu toplumlardır denilebilmektedir.

3.2.2. Medeni Toplum

Medenileşme kriterleri açısından doyuma ulaşmış, aynı zamanda medenileşme yeteneklerini maksimum düzeyde örgütleyip yöneten toplumdur. Medeni toplum; atalet

³⁰¹Lahsen, *a.g.e.*, s.109.

³⁰²Lahsen, *a.g.e.*, s.110.

³⁰³Nebi, *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*, s.127.

³⁰⁴ Lahsen, *a.g.e.*, s.111.

ve durağanlık ruhuyla karakterize edilen medeniyet öncesi toplumların aksine, verimlilik ve hareket ile karakterize edilmektedir.

Malik Bin Nebi'ye göre toplum bu aşamada doğmaktadır. Nitekim grubun harekete geçtiğinde toplumun nitelik kazandığını ve hedeflerine ulaşmak için kendisini değiştirmeye başladığını savunmaktadır. Tarihsel bakış açısından bakılırsa, bu olay bir medeniyetin doğuşu ile kesişmektedir.³⁰⁵

Bu aşamanın dinamizmi, bu insan grubunun kendi dünya görüşüne ve kültürüne sahip kendi medeniyetini formüle etmesine imkan verir. Bin Nebi bu duruma şöyle bir örnek vermektedir:

*“Bir gün, kendisini iyi bir sosyal statüye taşıyabilecek bütün üstün entelektüel ve ahlaki niteliklere sahip Cezayirli bir akademisyen ile bir kafede oturuyorduk. Bana kendisi ve ailesinin karşılaştığı güçlükleri anlatıyordu Bir süre sonra ayrıldı. Ben oturmaya devam ederken oraya Fransız bir hanım girdi. Sarhoş görünüyordu. Çirkin davranışları ve çirkin bir yüzü vardı, Tek ayak üzerinde durup o zamana kadar işittiğim en kötü sesle şarkı söylemeye başladı. Sonra etrafı dolaşarak orada bulunanlardan para istedi. Arkadaşım ve ailesinin bir haftadan fazla süreyle gereksinimini karşılayabilecek kadar para topladığını görünce çok şaşırdım.”*³⁰⁶

Bu örnekle Malik Bin Nebi bireyin mutluluğunun kişisel bir mesele değil, mensubu olduğu kültür ve medeniyetle ilişkili sosyal bir sorun olduğunu ifade etmektedir. Birey, medeni bir topluma bağlı olduğu sürece, kendisi için, medeniyeti tarafından sağlanan ihtiyaçlarını temin edebilir.

Kısaca Malik Bin Nebi'ye göre medeni toplumun işlevi, bireyi korumak ve grubun hedeflerini gerçekleştirmek olmalıdır. Bu sebepten, medeni toplum aşamasındaki tüm bireyler, toplumun onları korumasından yararlanır ve toplum hedefine ulaşır: Medenileştirme işlevini gerçekleştirir.³⁰⁷

³⁰⁵ Lahsen, a.g.e., s.111.

³⁰⁶ Nebi, *Düşünceler* s.37.

³⁰⁷ Lahsen, a.g.e., s.112.

3.2.3. *Medeniyet Sonrası Toplum ve Önemi*

Medeniyet sonrası aşamaya ulaşmış toplumun dinamizmi tükenmiştir. Medenileşme kapasitesini ve medeniyetin getirdiği değerleri yönetme gücünü yitirmiş ve gerileme aşamasına girmiş toplumdur.

Daha önce Malik Bin Nebi'nin, din hakkındaki toplumun katalizörü olma meselesi bağlamında fikirlerini ifade etmiştik. Şöyle ki, bu tip toplumlarda din artık medeniyet değerlerini, toplumun yaşam değerlerini motive ve sentezleme işlevini yitirmiştir. Adeta toplum aşağı doğru dairesel bir hareketle düşüşe başlar. Fakat Malik Bin Nebi'ye göre bu düşüş kader değildir. Bir başka medenileşme eylemi toplumu bu karanlık kaderin elinden kurtarıp gerileme yolunu yeni bir medenileşme süreciyle değiştirilebilir. Ancak bu aşamada bu değişim güçtür. Bölünme ve çözülme, aşamalı bir süreç izler.³⁰⁸

Birincisi, toplum bitkinleşir herhangi bir tarihsel eylem gerçekleştirmeyen bölünmüş insan üretir. İkincisi, insanın bölünmesi ve çözülmesi üzerine toplum, ikinci aşama boyunca(medeni aşama) vizyonunu ve misyon örgütlenmesini belirleyen kıstasları ve standartları kaybetmeye başlar.³⁰⁹

Artık düşünceler dünyası karmaşık bir hal almıştır, toplum kültürel çerçevesini kaybetmiştir ve kültür medenileştirme işlevini kaybetmiştir. Malik Bin Nebi'ye göre; bu medeniyetin sonudur.

Malik Bin Nebi'ye göre tarihçiler ve araştırmacılar çoğu defa birinci ve ikinci durumu çok iyi ayırt ederler fakat ikinci durum ile üçüncü durum (medenileşmiş toplum ve medenileşme sonrası toplum durumu) arasında hiçbir ayırım yapmamıştır. Bu talihsiz karışıklık diğer her türlü karışıklıkları doğurmaktadır. Bu karıştırma, felsefi, ahlaki, ekonomik, politik ve sosyolojik planda yapılan akıl yürütmelerin temelindeki önermeleri çarpıtmaktadır.³¹⁰

Malik Bin Nebi'ye göre bahsi geçen medeniyet aşamalar arasındaki kafa karışıklığı ortadan kaldırılmalıdır. Malik Bin Nebi'ye göre, medeniyet sonrası toplum

³⁰⁸ Lahsen, *a.g.e.*, s. 113.

³⁰⁹ Lahsen, *a.g.e.*, s.113.

³¹⁰ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s.33.

hiçbir şekilde durağan bir toplum değildir, aksine medeniyet yolundaki ilerleyişi tersine dönmüş bir toplumdur. Bu yüzden toplum geriye doğru evrimleşir. Çünkü medeniyet yolundan sapmış ve bu yol bozulmuştur.³¹¹

Kısaca şunu ifade edebiliriz ki, medeniyet sonrası aşamadaki toplum, hala dinamiktir, hareket halindedir fakat bu hareket menfi yöndedir; o toplum için yıkıcı ve zararlı hale gelmiştir.

Bin Nebi, üç aşamanın ve bu aşamalara karşılık gelen karakteristikler ile psiko-sosyal durumların ve psiko-kültürel değerlerin bir analizini yapmaktadır. Böylelikle araştırmacılara bu aşamaların şartlar ve etkisini doğru biçimde anlama ve araştırma yetkisi kazandırmayı amaçlamaktadır. Üç aşama arasında ayırım yapmak üzere, İslam toplumunun hali hazırdaki durumunu analiz edebilmek ve çözüm üretebilmek için büyük oranda medeniyet sonrası toplum aşamasına odaklanmak gerekmektedir.³¹²

Bin Nebi her şeye rağmen, İslam medeniyetinin dirilişini mümkün görmektedir. Bu diriliş insanın içinden başlayacak bir değişim sayesinde mümkün olacaktır. İslam devletinin ilk dönemlerinde olduğu gibi inanç, insanların beşeri güdülerini kontrol altına alırsa; İslam inancı hayatın içinde bir misyon yüklenirse İslam medeniyeti yeniden harekete geçmiş, ihya edilmiş olacaktır.³¹³

3.3. Toplumun Üç Evreni ve Önemi

Medeniyet, toplumun fikri ve iktisadi alanlardaki hareketinin zaruri neticesidir. Malik Bin Nebi'ye göre, herhangi bir beşer topluluğu harekete geçtiği yani gayesine ulaşmak için kendini değiştirmeye başladığı zaman toplum nitelemesini hak eder. Bu tespit tarihi olarak da herhangi bir medeniyetin çıkış anına denk düşer. Gayesiz yaşayan hareketsiz topluluklar ise, medeniyet öncesi dönemi yaşamaktadırlar. Sözün özü: Doğa türün varlığını devam ettiren şartları barındırır, fakat toplumu yapan temel unsur ise

³¹¹ Lahsen, *a.g.e.*, s.114.

³¹² Lahsen, *a.g.e.*, s.116.

³¹³ Okumuş, *a.g.e.*, s.55.

tarihtir. Doğanın hedefi yalnızca varlığı sürdürmektir. Tarihin gayesi ise yüksek hayat şekillerinden birine doğru ilerleme kaydetmektir ki buna medeniyet adı verilmektedir.³¹⁴

Açıkça görülmektedir ki Malik Bin Nebi için tarih, toplum ve bunların sonucu olan medeniyet olgusu birbirinden ayrı düşünülemeyen üç ana kavramdır. İnsan topluluğu, ancak tarihin ona atfettiği önem ile toplum adını alır. Zira tarih toplumları medenileşme yolunda taşıyan en önemli unsurdur.

Bin Nebi'ye göre tarih üç toplumsal evrenin etkisine bağlı olarak gelişir.

1. “Şahıslar Evreni” etkisi
2. “Düşünceler Evreni” etkisi
3. “Nesneler Evreni” etkisi

Fakat bu üç evren, ayrı olarak çalışmaz bilakis onlar formu, “düşünceler evreni”nin ideolojik modellerine göre oluşan, “şahıslar evreni”nin belirlediği amaç için “nesneler evreni”ndeki vasıtalarla uygulanan kolektif bir faaliyette bulunmaktadır.³¹⁵ Geçişler burada, bireyde olduğu gibi pek belirgin değildir. Her cemiyet, gelişme düzeyi ne olursa olsun, karmaşık bir kültür evrenine sahiptir. Toplumun birlikte gerçekleştirilen eyleminde, nesneler evreni ile kişiler evrenine fikirler evreninin bir karışımı söz konusudur.³¹⁶

Malik Bin Nebi'ye göre, medeniyet bireylerin değil bilakis toplumun başarısıdır. Bu yüzden düşünür, dikkatleri kolektif çalışmaya çekmek için unsurlardan değil, evrenlerden söz etmektedir. Sosyolojik açıdan Bin Nebi, bu evrenlerle toplumu ifade etmektedir. Bu yüzden bu evrenlerin birbirinden kopuk olarak hareket etmediğini, belli bir dünya görüşü oluşturmak üzere düşünceler sistemini sağlayan bir dini düşünce çerçevesinde etkileşime girdiklerini savunmaktadır. Bu dini düşünce de toplumun medenileşme sürecini yönlendirmektedir.³¹⁷

³¹⁴Okumuş, a.g.e., s.56.

³¹⁵ Nebi, *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*, s.133.

³¹⁶ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 32.

³¹⁷Lahsen, a.g.e., s.86.

3.3.1. Kişiler Evreni

Kişiler evreni konusunda Malik Bin Nebi, onun daha önce sözünü ettiğimiz bütünleşmiş insan kavramının karşılığı olan “kişi” kavramından bahsedilmektedir. Düşünüre göre medeniyet, bölünmüş haldeki bireyle başlamaz. Bireyi toplumsal faaliyetler bütünleştiren kişi ile başlar. Üstelik toplum, yalnızca ilkel bir tarzda birlikte yaşayan bireyler topluluğu değildir. Bir medeniyet dönüşümü yaşayan ve böylelikle insanların temel niteliklerini bireylikten kişiliğe dönüştüren bir yapıdır. Bu temel nitelikler de o insanları toplumla ilişkilendirecek sosyal eğilimlerle ilişkidir.³¹⁸

İkinci evrende hükümler şahıslar dünyasından alınan kriterlere göre şekillenir. Bu evrende, düşüncenin değeri, bizim gözümüzde onu canlandıran şahsa atfettiğimiz değere göre değişir.³¹⁹

Nitekim birey ya da bölünmüş insan, henüz medenileştirici rolünü gerçekleştirme kapasitesine sahip değildir. Bir tür pasiflik ya da atalet halindedir ve dönüştürülene kadar herhangi bir medenileşme sürecine katılamaz. Bin Nebi’nin “kişiler dünyası”, belli bir grup içindeki yapıcı veya yıkıcı ilişkilerin toplamını ifade eder ve bu ilişkilerin önemini vurgular.³²⁰

Malik Bin Nebi, insana toplumsal hareket özelliği ve medeniyet sağlama özelliğinden ötürü önem vermektedir. Bir başka ifadeyle insanı toplumsal değişim eyleminde önemli bir unsur kılan özelliklerin bunlar olduğunu ifade etmektedir. Malik Bin Nebi’ye göre, insanın medeniyeti anlayıp özümsemesi oldukça zor bir iş olduğundan insanın bu alanda yönlendirilmesi zaruridir. Malik Bin Nebi’ye göre yönlendirme üç şekilde gerçekleşmektedir: Kültürün yönlendirilmesi, işin yönlendirilmesi, sermayenin yönlendirilmesi.³²¹

Malik Bin Nebi’ye göre toplumun kaderi, kişiler dünyasının oluşturduğu bir sistemde, ilişkilerin yapısı veya seviyesine dayanan medenileşme sürecinde yatmaktadır. Bu açıdan Malik Bin Nebi, “Kişiler dünyası içindeki özgün ilişkiler bir toplumun gerçekleştirdiği faaliyet sürecinde, düşünceler ve nesneler arasındaki gerekli

³¹⁸Lahsen, *a.g.e.*, s.86.

³¹⁹ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 167.

³²⁰Lahsen, *a.g.e.*, s.87.

³²¹Kureyşi, *a.g.e.*, 85.

bağlantıları sağlar” tespitinde bulunmuştur.³²² İslam toplumunda ise Medine’ye hicret sonrası özellikle ensar- muhacir uygulaması ile sosyal bütünleşme sağlanmış ve kişiler dünyasının da işlevi ile medenileşme alanında ilk girdiler sağlanmıştır.

3.3.2. Düşünceler Evreni

İnsanlık üçüncü psikolojik evrenine ulaşıncı, düşünce kendi niteliği icabı bir değerdir. Bizim gözümüzde değerini desteklemek için nesnelerin ya da şahısların teminatına ihtiyacı yoktur. Oysa Kur’an ile insanlık üçüncü evrenine geçmektedir. Düşünce birinci ya da ikinci dereceden her teminattan kurtulmaktadır.³²³

Düşüncenin bu yükselişini haber veren ayet mükemmel bir açıklıktadır. Hz. Peygamber onu getirdiği iptidai toplumun gözünde İslami düşünceyi kendi şahsında canlandırılmış olarak getirmektedir. Ama Kur’an-ı Kerim, Kur’ani düşünceyi Hz. Peygamber’in şahsından da ayırmak istemektedir. Böylece de İslam cemiyetini, aklın ve ilmin gelişmesini önleyen elverişsiz durumlardan uzak tutmak istemektedir.³²⁴

Kur’an-ı Kerim, Kur’ani düşünceyi Hz. Peygamberin şahsından ayırarak, İslam toplumunun şahıslar evreninden düşünceler evrenine geçmesini amaçlamaktadır. Bu konu hakkındaki açık ayet şudur: “Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Ölse veya öldürölse ölçeklerinizin üstünden de geriye mi döneceksiniz?”³²⁵ Bu ayetten anlaşıldığı üzere, Allah, Müslümanların Hz. Peygamber’e iman ederken aynı zamanda onun şahsında kalmamamızı ve getirdiği mesaja odaklanmamızı adeta büyük resmi görmemizi ister.

Kısaca Kuran’ı Kerim, ilk ayeti “oku”dan itibaren entelektüel bir iklimi belirleyen bütün psikolojik şartları iyileştirmiştir.³²⁶

Az gelişmiş bir toplum, mutlaka maddi vasıta (eşya) yokluğu ile belirlenemez. Aksine fikir yokluğuyla kendini gösterir. Fikir yokluğu ile kendini gösterir. Fikir

³²²Lahsen, a.g.e., s.87.

³²³ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 167.

³²⁴ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 167.

³²⁵Al-i İmran/ 144. ayet

³²⁶ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s. 168.

yokluğu ise elinde çoktan bulundurduğu araçları az veya çok etkili şekilde kullanması ile kendisini gösterir. Özellikleri de meseleleri ortaya koyma ve onları ele alma isteğini terk ettiği zaman bu meselelere hiç mi hiç dokunmama şeklinde tutumuyla açığa çıkar.³²⁷ Nitekim Irak, Endonezya dünyanın en zengin toprakları sayılabilirken, siyasi ve ekonomik planda gelişim konusunda geri kalmıştır.

Şahıslar evreni, diğer ikisinden daha önemli bir yer tutuyor gibi görünürken, Bin Nebi'ye göre fikirler evreni de çok önemlidir. Ona göre, bir toplumun zenginliği, halkının sahip olduğu "eşyalarla" değil, fikirlerle ölçülür. Bu görüş de, "ürünleri doğuran medeniyettir" görüşünü doğurur. Bin Nebi'nin belirttiği gibi:

*"Bir medeniyet ruhunu, fikirlerini, lezzetlerini, yüce mana ve nosyonlarından oluşan birikimini ve zenginliğini satamaz. Bu sebeple bir medeniyetin ürününü bir diğerinde oluşturmak için satın almak kemiyet ve keyfiyet olarak imkansızdır. Bu ahenkli ve karmaşık unsurlar, o medeniyete benzersiz özelliklerini kazandırmak üzere tarih boyunca şekillenmiştir."*³²⁸

Toplumsal değişimin yapı taşlarından biri olan düşünceleri, -ki İslam bunun merkezindedir- Müslüman ulema, bilinen yöntemiyle akide/şariat şeklinde değerlendirmişken Malik Bin Nebi, medeniyetin inşası yönündeki değişim hareketine ivme kazandıracak şekilde görevlendirilen değerler-ilkeler bütünü olarak yorumlamıştır. Bunun manası şudur: O, mahiyet itibariyle teorik düşüncelerle ilgilenmez. Ölü ve öldürücü düşünceler İslam dünyasında mevcut düşünce sorunlarından biri olarak ona göre, biri etkin diğeri etkileyici noktada yoğunlaşmaktadır. Ölü düşünceler Malik Bin Nebi'nin kendisinin de ifade ettiği gibi doğru ve hatta samimi olabilmektedir. Ancak bu düşünceler tarihi süreç içinde hareketliliklerini yitirmiştir. Nitekim "emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker" soyut teorik özelliği itibariyle onun için pek bir önem ifade etmemektedir. Ancak bu ilkenin eyleme dönüşerek toplumsal süreçte geçerlilik arz etmesi Bin Nebi için asıl üzerinde durulması gereken husustur.³²⁹

Malik Bin Nebi'ye göre düşünceler dünyası, bir toplumun bireylerinin izleyeceği bir örnek oluşturur ve diğer kültürlerden o kültürü ayırt eder. O, tıpkı bireyin

³²⁷ Nebi, *İslam Dünyasında Fikir ve Put*, s. 32.

³²⁸ Bariun, *a.g.m.*, s.7.

³²⁹ Kureyşi, *a.g.e.*, s.84.

doğumundan itibaren beraberinde taşıdığı bir müzik disketi gibidir. Toplumdan topluma bazı temel sesler açısından farklılık göstermektedir. Bir toplumun doğuşundan itibaren kültürü ve kimliği o diske kaydedilir ve kuşaklar da o toplumun kültürünün temel notalarıyla uyumlu olarak kendi özel notalarını kaydeder.³³⁰

Anlaşıldığı üzere, Malik bin Nebi, toplumun düşünceler evreni ile kültürü arasında büyük ilinti kurar ve toplumun kültürünü onun doğuşundan beri kaydettiği müzik diskine benzetir ve o toplumun sonraki kuşakları için temel teşkil eden notalar oluşturduğunu ifade etmektedir.

Malik bin Nebi için, bu dünyanın rolü insan toplumuna tarih sürecinde, medeniyeti gerçekleştirmek için yön vermektedir ve gelişim düzeyini ölçecek kıstasları da oluşturur. Bu kıstaslar büyük önem taşımaktadır; çünkü düşünceler dünyası bir defa medenileşme süreci üzerindeki kontrolünü kaybederse, medeniyet bozulma aşamasına girer ve kişiler dünyası da kendi işlevini ve vizyonunu kaybetmeye başlar.³³¹

Kısaca düşünceler dünyası, bir toplumun medenileşme sürecinde temel mekanizmayı teşkil etmektedir. Nasıl ki bir araç motorsuz çalışmaz; bir toplum da sağlıklı, samimi ve orijinal düşünceler dünyası olmadan medenileşemez.

3.3.3. Nesneler Evreni

Toplumun üç evreninden üçüncüsü, nesneler dünyasıdır. Bu, medenileşme süreci içinde gerekli araçları, kanalları, doğal kaynakları ve enstrümanları sağlar. Bin Nebi'ye göre Nesneler Evreni iki yönden önemlidir. Birincisi toplumun tarihsel hareketi için maddi imkanları sağlaması; ikincisi de toplumun medenileşme sürecindeki konumunu ifade etmesidir. Yani nesneler, kişiler ve düşünceler dünyaları arasındaki psiko-sosyal sonuçları, bizim o medeniyetin bulunduğu aşamayı değerlendirmemize yardım etmektedir.³³²

³³⁰ Lahsen, *a.g.e.*, s.89.

³³¹ Lahsen, *a.g.e.*, s.89.

³³² Lahsen, *a.g.e.*, s.89.

Bu bağlamda, Malik Bin Nebi için önemli olan yalnızca bu nesnelerin varlığı değil, aynı zamanda insanlarla ilişkileri, insanların bu nesneleri nasıl gördükleri ve onlarla psikolojik ve sosyolojik olarak nasıl başa çıktıklarıdır. Bir başka deyişle, nesneler dünyasını etkin ve düzenli bir şekilde etkileyen ve kullanan, insanların niteliği ve düşüncelerin özgünlüğüdür.³³³

Malik Bin Nebi, toplumun bahsi geçen üç evrenini, psikolojik bir tahlil olarak yorumlar ve son çağ olan nesneler çağında insanlık bütün hükümlerini nesneler dünyasından alınmış olan kriterlere göre meydana getirir. Şu halde hükümler iptidai duyum ya da basit ihtiyaca dayalıdır³³⁴

İslam dünyası, ilk vahyin gelişinden altı yüzyıl sonra çözülürken, nesneler dünyasının incelenmesi, bu dönemde bu dünyanın en zengin kütüphanelerini hem de çok çeşitli malzeme ve enstrümanı elinde bulundurduğunu göstermektedir. Ama yine de feci bir biçimde çökmüştür. Bu durum, bir toplumun zenginliğinin yalnızca nesnelerinin sayısı ile değil, düşüncelerinin miktarı ile ölçülebileceğini ve düşünceler dünyasının nesneler dünyası ile ilişkisinin küçümsenmemesi gerektiğini göstermektedir.³³⁵ Ayrıca Malik Bin Nebi eşyanın yapısı ya da nasıl meydana geldiği ile ilgilenmez. O, eşyanın hareketi ile ilgilenmektedir³³⁶

Malik bin Nebi'ye göre bu üç evren arasındaki bütüncül ilişkiye organize edecek dördüncü evrenin yani sosyal ilişkiler ağının varlığı zorunludur. Şöyle ki, Malik Bin Nebi'ye göre, sosyal ilişkiler ağı, her bir dünyanın unsurları arasında bir iç bağ ve üç dünya arasında, onları bütüncül bir ilişkiler ağı haline getirecek bir dış bağ oluşturmak için gerekli minimum ilişkiler setidir.³³⁷ Bin Nebi'ye göre sosyal ilişkiler ağı, üç evren arasındaki ilişkilerin toplamı olup, onları hem içsel hem dışsal olarak birbirine bağlar. Ayrıca toplumun doğuşunun ön şartıdır.³³⁸

³³³ Lahsen, *a.g.e.*, s.89.

³³⁴ Malik Bin Nebi, *Çağdaş Temel Konular*, s.166.

³³⁵ Lahsen, *a.g.e.*, s.91.

³³⁶ Kureysi, *a.g.e.*, s.85.

³³⁷ Lahsen, *a.g.e.*, s.90.

³³⁸ Lahsen, *a.g.e.*, s.96.

Sonuç olarak üç dünyanın ve onlara ek sosyal ilişkiler ağının birbiriyle olan bağlantısını ve aralarındaki diyalektik dinamik ilişkiyi, medeniyeti anlama ve anlamlandırma bakımından analiz etmek önem arz etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada Malik bin Nebi'nin, toplum ve din merkezinde geliştirdiği özgün teori ve kavramları ele alınmıştır. Malik bin Nebi'nin sömürge toplumunda doğup Batı'da eğitim alması onun Batı'yı yakından tanınmasına sebep olmuştur. Bu durum, evrensel anlamda medeniyet ve topluma dair teoriler ortaya koymasını doğrudan etkilemiştir.

Malik bin Nebi'nin teori ve kavramlarını dine dayandırmakla birlikte bu teori ve kavramlara yegane amaç olarak ise “medeniyet kurma” fikrini tahsis etmiştir. Malik bin Nebi için medeniyetin yeniden inşası için toplumsal değişim kaçınılmazdır. Değişimin müspet yönde gerçekleşebilmesi içinse gerek fikir sömürüsü olsun gerekse hammadde sömürüsü olsun, İslam toplumlarının her türlü sömürüden kurtulup; kültürel ve toplumsal anlamda iç potansiyellerine sahip çıkmaları, aşağılayıcı iç faktörlerden sıyrılmaları ve nihayetinde atalarının çağrısına kulak vermeleri gerekmektedir. Aksi halde bu, kabuksal bir değişim olmaktadır. Kabuksal değişim ise, medeniyet inşa etmez, aksine toplumsal çözümlere sebebiyet vermektedir.

Malik Bin Nebi, İslam toplumlarındaki “medeniyet sorunun” temel sebebinin insan olduğunu ortaya koyarken yine medenileşme yolundaki vazgeçilmez unsurun insan olduğunu vurgulamıştır. Ona göre İnsan, medeniyetin hem öldürücü mikrobu hem de iyileştirici şifası olabilmektedir. Bu insanın, tarihi akış içinde toplumsal sorunlara verdiği reaksiyon ile değişkenlik gösterebilmektedir. Nitekim Bin Nebi için, din medeniyetin ilk hareket ettiricisi iken, toplumsal ve kültürel sentez sürecini yönetebilecek yegane unsur insandır.

Malik Bin Nebi, yaşadığı toplumun ve İslam toplumlarının müzmin sorunlarına realist bir perspektifle bakarak, Müslümanların bu sorunlarla yüzleşmesini sağlamıştır. Bu tutumu ile adeta “İslam dünyasının vicdanı” olmuştur. Hayatını İslam toplumlarının, toplumsal sorunlarını tespit etmek ve onlar için çözüm yolları bulmaya adanmıştır.

Ayrıca yaptığımız çalışmanın sonucunda Malik bin Nebi hakkında tarafımızca ifade edebileceğimiz bir takım eleştiriler şu yöndedir, Malik bin Nebi, sömürge toplumlarının, dillerini, sömürgeci idareler tarafından yozlaştırılmasına müsaade

etmelerini eleştirirken, kendisi yaşadığı toplumun etkisi ile Fransızcası, anadili olan Arapçasını gölgede bırakmış ve eserlerinin büyük bir kısmını Fransızca yazmıştır. Bununla beraber Malik bin Nebi'nin meselelere bakarken barış ilkesini her alana uygulamaya çalışması yine eleştiriye açık bir durumdur nitekim toplumsal şartların bir gerekliliği olarak askeri eğitim ve mücadele ruhu da geliştirilmesi gereken iki unsurdur.

Bunlarla beraber Malik bin Nebi'nin de etkisinde kaldığı Selefilik düşüncesi günümüzde de görüldüğü üzere, dışlayıcılığının şiddete dönüşmesi gibi bazı toplumsal pürüzlere yol açmaktadır. Ayrıca Selefilik'in savunduğu İslam'ın öz haline dönme fikri, islam'ın özünü kavrama fikri ile güncellenmelidir.

Sonuç olarak, Malik Bin Nebi'nin geliştirdiği özgün fikirler; sömürge ruhu, ideolojik savaş, ölü ve öldürücü fikirler, medeniyetin döngüsellliği ve evrenselliği, toplumun aşamaları ve toplumun üç evreni gibi kavram ve teoriler ile kendi perspektifinden tekrar yorumladığı, din, oryantalizm, toplum, medeniyet, sömürge demokrasi, ekonomi, politika, ideoloji gibi kavramlar toplumsal sorunları anlamamıza ve tarihi akış içerisindeki yerimizi tespit etmemize yardımcı olmakta ve acaba toplumsal bağlamda biz neler yapabiliriz? Diye vicdanlarımızı sorgulamaktadır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Ali, “Kültür ve Din”, **Din Sosyolojisi El Kitabı**, Ed.: Niyazi Akyüz-İhsan Çapçioğlu, Ankara: Grafiker Yay., 2012, s.437.

Altındağ, Murat, "Nitel Araştırma Teknikleri" ,**Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üni. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2005, s.2.

Arslantürk, Zeki, **Kutsal’ın Tecrübesi Din Sosyolojisine Giriş**, İstanbul: Çamlıca Yay., 2015, s.27.

Bariun, Fawzai, “Malik Bin Nebi ve İslam Ümmeti’nin Fikri Problemleri”, (Çev.Özlem Ertuğ), **İslami Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1,Sayı 2, 1993, s.4.

Bayramoğlu, Mahmut M., **Genel Ekonomi**, s.5.

Bedran bin Lahsen, **Malik Bin Nebi’de Medeniyet**, İstanbul: Mahya Yayınları, 2013, s.254.

Bilgiseven, A. Kurtkan, **Genel Sosyoloji**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1986, , s.286.

Bozkurt, Güvenç, **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994, s.273.

Bulut, Yücel, “Oryantalizm”, **İslam Ansiklopedisi**, C.33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, s.428-437.

Çoruk, Ali Şükrü , “Oryantalizm Üzerine Notlar”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007.

Dikici, Erkan, “Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Vol.3 , No.2, s 45-59. <http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php/ilk/article/view/319>(2 Haziran 2014)

Emin, Osman, “Mısır’da Rönesans: Muhammed Abduh ve Okulu”, **İslam Düşüncesi Tarihi**, C.4,İstanbul: İnsan Yay. 1991, s.291.

Germaner, Semra ve Zeynep İnankur, **Oryantalizm ve Türkiye**, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 1989, s.9.

- Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul: Toker Yay., 1990, s.35.
- Göle, Nilüfer, **Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen**, 1997.
- Güngör Fethi, “*İslam Medeniyetinin Sadık Muhafızı Malik Bin Nebi'yi Anlamak*”, Diriliş Postası, Mayıs, 2019, İstanbul.
- Güngör, Fethi, **Malik Bin Nebi: İslam Medeniyetinin Sadık Muhafızı**, İstanbul: Çıra Yay., 2019, s.29.
- Işık İhsan, **Yazarlar Sözlüğü**, İstanbul: Risale Yay., 1998.
- İbn-i Haldun, **Mukaddime 1. Cilt**, (Çev. Halil Kendir), İstanbul: Yeni Şafak Yay., 2004, s.221.
- Karaman, Hayrettin, “Cemaleddin Efgani”, **İslam Ansiklopedisi**, C.10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, s. 456-466.
- Karaman, Hayrettin, Gerçek İslâm’da Birlik, İstanbul: Nesil Yay., s.131.
- Kaya, Kamil, **Yirmi birinci Yüzyıla Girerken İdeoloji ve Sosyoloji**, s.2.
- Kirman, Mehmet Ali, **Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü**, İstanbul: Rağbet Yay., 2011, s.329.
- Kureyşi, Ali, **Malik Bin Nebi’ye Göre Toplumsal Değişim**, (Çev.Mustafa Altunkaya), İstanbul: Ekin Yay., 2002. s.52.
- Kurt, Abdurrahman, “ Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu”, **T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 2, 2008 s. 73-93.
- Kütük, Selçuk, **Bilim Felsefesi Üzerine**, İstanbul: Açılım Kitap, 2005, s.134.
- Lugarhi, Raimondo, **Sömürgecilik Tarihi**, (Çev. Halim Ünal), İstanbul: E Yayınları, 2000, s.203.
- Malik Bin Nebi, **Asrın Şahidinin Hatıraları**, (Çev.Ergun Göze), İstanbul: Boğaziçi Yay., 1991, s.10.

Malik Bin Nebi, **Çağa Tanıklığım**, (Çev. İbrahim Aydın), İstanbul: Bir yay., 1987, s.11.

Malik Bin Nebi, **Cezayir’de İslam’a Yeniden Doğuş**, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1992, s.26.

Malik Bin Nebi, **Çağdaş Temel Konular**,(Çev. Veysel Uysal), İstanbul: Bir Yay., 1983, s.

Malik Bin Nebi, **Düşünceler**, (Çev. Muharrem Tan), İstanbul: Mana Yay., 2008, s.202.

Malik Bin Nebi, **Ekonomi ve Müslüman**, (Çev. Muhammed Keskin), İstanbul: Hicret Yay., 1976, s.10.

Malik Bin Nebi, **İdeolojik Savaş Ajanları ve İslam Dünyası**, (Çev. Cemal Karaağaçlı), İstanbul: Fikir Yay., 1985, s.27-28.

Malik Bin Nebi, **İslam Dünyasında Fikir ve Put**, (Çev. Cemal Aydın), İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992, s. 39.

Malik Bin Nebi, **İslam ve Demokrasi**, (Çev. Ergun Göze), İstanbul: Boğaziçi Yay, 1992, s.13.

Malik Bin Nebi, **Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu**, (Çev. Salih Özer), Ankara: Ankara Okulu Yay., 2016, s.125.

Malik Bin Nebi, **Savaş Esintisi-Sömürünün Gerçeği**, (Çev. Salih Özer), Ankara: Ankara Okulu Yay., 1997, s.104.

Malik bin Nebi, **Sömürge Ülkelerde Fikir Savaşı**, (Çev. İlhan Kutluer), İstanbul: İnsan Yay., 1984, s.130.

Malik Bin Nebi, **Yüzyılın Tanığı**, (Çev. Muharrem Tan), İstanbul: Lale Kitabevi, 2005, s.249.

Mardin, Şerif, **Din ve İdeoloji**, İstanbul: İletişim Yay., 2016, s.16.

Meriç, Cemil, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, İstanbul: İletişim Yay., 1993, s. 305-306.

Murad, Said , “Malik Bin Nebi”, **İslam Ansiklopedisi**, C.27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, s.513-514.

Mutabbakani, Mazin Salah, “Abdulhamid İbn Badis”, **İslam Ansiklopedisi**, C.19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, s. 354-356.

Okumuş, Ejder, “Toplumsal Değişim ve Din”, **Din Sosyolojisi El Kitabı**, Ed.: Niyazi Akyüz-İhsan Çapçioğlu, , 2012, Ankara. s.271

Okumuş, Fatih, **Çağa İz Bırakan Önderler: MALİK BİN NEBİ**, İstanbul: İlke Yay., 2008, s 37.

Özervarlı, M. Sait, “Reşit Rıza”, **İslam Ansiklopedisi**, C.35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008, s.14-18.

Öztürk, Mustafa, “Neo-Selefilik ve Kur’an -Reşid Rıza’nın Kur’an ve Yorum Anlayışı Üzerine-”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 4, 2004, s.2.

Said, Cevdet, Biyografi, <https://www.dirilispostasi.com/yazarlar/cevdet-said/5a5b1febcbcbce341055256d4?sayfa=10> (04.08.2019).

Said, Edward, **Oryantalizm**, (Çev. Selahaddin Ayaz), İstanbul: Pınar Yay. 1989, s.15-16.

Sönmezsoy, Selahattin, **Kuran ve Oryantalistler**, Ankara: Fecr Yayınları, 1998, s.25.

Şimşek, Hasan ve Ali Yıldırım, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yay., 2003, s.19

Taş, Kemaleddin, “Sosyolojik Din Tanımları”, **Din Sosyolojisi El Kitabı**, Ed.: Niyazi Akyüz-İhsan Çapçioğlu, Ankara: Grafiker Yay., 2012, s.37.

Turhan, Mümtaz, **Kültür Değişimleri**, , İstanbul: İFAV Yay., 1994, s.45.

- Türküne, Mümtaz'er, **Siyaset**, Ankara: Lotus Yay., 2005, s.4.
- Ural, Şafak, **Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey**, İstanbul, s.1.
- Usta, Niyazi, “Ekonomi ve Din”, **Din Sosyolojisi El Kitabı**, Ed.: Niyazi Akyüz-İhsan Çapçioğlu, Ankara: Grafiker Yay., 2012, s.582.
- Wach, Joachim , **Din Sosyolojisi**, (Çev.Ünver Günay), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1995, s. 37.
- Yaka, Aydın, **Sosyolojik İrdelemeler- İbn-i Haldun Üzerine**, 2017
- Yıldırım, Tamer , “Malik Bin Nebi ve Kur'an Fenomeni Üzerine”, **Marife Dergisi**, 2013, s. 107-125.
- Yıldırım, Tamer, “Malik Bin Nebi'de Sömürülebilirlik Olgusu”, **Milel ve Nihal Derg.**, c.8 , sy.2, 2011, s.35.
- Yılmaz, Ejder, **Hukuk Sözlüğü**, Ankara: Yetkin Yayınları, 1992, s. 190.
- Yiner, Abdulnasır , “İslam'ın Yeniden Yorumlanması- Muhammed Abduh”, **Köprü Derg.**, sy.73, 2001.